

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ
ΟΜΑΔΑ ΝΟΜΙΚΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ

"Η Στρατιωτική εξουσία στην πολιτική
ζωή στην Ελλάδα"

Πτυχιακή Εργασία
των σπουδαστών :

ΒΕΡΓΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ
ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝΤΕΛΗΣ
ΚΑΝΔΡΕΒΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

Εποπτεύουσα Εκπαιδευτικός
εκ μέρους της Ομάδας
Νομικών Μαθημάτων :
Δίς Δώρα Γιοβάνη

ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	664
----------------------	-----

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	ΣΕΛ.
1. ΠΡΟΛΟΓΟΣ	1-9
2. ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ ΕΠΕΜΒΑΣΕΩΝ 1830 - 1909	10-26
3. ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ ΕΠΕΜΒΑΣΕΩΝ 1909 - 1974	27-118

Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε θερμά την εποπτεύουσα Καθηγήτρια στην Πτυχιακή μας Εργασία Δίδα Δ. Γιοβάνη για την πολύτιμη συμπαράσταση και βοήθεια στο πράγματι δύσκολο έργο της ομάδας εργασίας.

Οι δυσκολίες που συναντήσαμε ήταν πολλές και αυτό ίσως κύρια να οφείλεται στο ότι κληθήκαμε να εξετάσουμε σχεδόν όλη την πορεία του Νεοελληνικού Κράτους μέσα φυσικά από το πρίσμα του συγκεκριμένου θέματος.

Η καθοδήγηση και η συνεργασία με τη Δίδα Γιοβάνη υπήρξε αποφασιστικής σημασίας στην πορεία της περάτωσης αυτού του έργου.

Η Ομάδα Εργασίας

ΒΕΡΓΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ

ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝΤΕΛΗΣ

ΚΑΝΔΡΕΒΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι να εξετάσει τις σχέσεις στρατού και πολιτικής καθώς και τις επιπτώσεις των στρατιωτικών επεμβάσεων τόσο στο ίδιο το στράτευμα όσο και στην Ελληνική πολιτική ζωή από την γέννηση του νεοελληνικού κράτους μέχρι την πτώση της δικτατορίας το 1974.

Η ανάλυση των ιστορικών στοιχείων που πρόκειται να παραθέσουμε αντιμετωπίζεται από την σκοπιά των σχέσεων πελατείας - προστασίας. Εξετάζονται δηλ. οι μηχανισμοί των σχέσεων αυτών στην ελληνική κοινωνία καθώς και ο αντίκτυπος τους στην στρατιωτική ιεραρχία και στις δοσοληψίες των στρατιωτικών με τους πολιτικούς. Η εκλογή της οπτικής γωνίας που προαναφέραμε στηρίζεται στο γεγονός ότι σ' όλη την διάρκεια της μακρόχρονης περιόδου που πρόκειται να εξετάσουμε είναι έντονη η αυτονόμηση της πολιτικής από την οικονομική και κοινωνική ζωή.

Η αυτονόμηση αυτή χαρακτηρίζεται από την δυναμική των σχέσεων πελατείας - προστασίας και την αναγωγή τους σε κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα της ελληνικής πολιτικής ζωής.

Η γέννηση του νεοελληνικού κράτους μπορεί να ανιχνευθεί - βλέποντας από ένα ευρύτερο ιστορικό πρίσμα το λεγόμενο "ανατολικό ζήτημα" - στην πρόθεση των μεγάλων δυνάμεων της εποχής εκείνης να συρρικνώνουν την οθωμανική αυτοκρατορία με απώτερο σκοπό να εξυπηρετηθούν τα συμφέροντα κάθε μιας απ' αυτές στο χώρο της ανατολικής Μεσογείου. Η αρχική αυτή διαπίστωση οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τα πρώτα βήματα του νεοελληνικού κράτους είναι συνυφασμένα μ' αυτό που οι ιστορικοί ονομάζουν "προστασία των μεγάλων δυνάμεων". Τα βήματα αυτά εμπεριέχουν μια αντίφαση που είναι έκδηλη σ' όλη την διάρκεια της νεοελληνικής ιστορίας. Η αντίφαση αυτή σε γενικές γραμμές βρίσκεται στο γεγονός ότι επιχειρούνται να εισέλθουν στην ελληνική πραγματικότητα δυτικοφερμένοι θεσμοί και νοοτροπίες που όμως έρχονται σε σύγκρουση με αυτήν (ελληνική πραγματικότητα). Η δημιουργία τακτικού ελληνικού στρατού - που εντάσσεται στην γενικότερη προσπάθεια να αποκτήσει το σχηματιζόμενο εθνικό κράτος θεσμούς εκσυγχρονισμένους

και αποτελεσματικούς - δεν θα μπορούσε να ξεφύγει από την αντίφαση που ήδη αναφέραμε. Οι οπλαρχηγοί και οι ένοπλες ομάδες τους συνηθισμένοι σε μια πραγματικότητα που δημιουργήθηκε μέσα στην επανάσταση του '21, και που θα μπορούσε να συνοψιστεί στο δόγμα "τα όπλα είναι εξουσία" αντιδρούν έντονα με συνέπεια να μην μπορούν να ενταχθούν εύκολα στο σχηματιζόμενο τακτικό στρατό. Είναι λοιπόν ίσως ένας από τους λόγους (όχι ο κύριος) που αυτοί θα παίξουν σημαντικό ρόλο στην πρώτη στρατιωτική επέμβαση στην πολιτική ζωή της χώρας που έγινε ζητώντας Σύνταγμα από τον Όθωνα στις 3.9.1843.

Μέσα στον 19^ο αιώνα τα δίκτυα πελατείας και προστασίας που φυσικά βρίσκονται ακόμα στην εμβρυακή τους μορφή θα αλώσουν κυριολεκτικά το στράτευμα με αποτέλεσμα την ήττα του 1897 από τους Τούρκους. Στην διάρκεια από το 1843 μέχρι το 1862 που η Βαυαρική Δυναστεία θα παραχωρήσει τη θέση της στη Δυναστεία των Γλυξμπουργκ η ανάμειξη του στρατού στην πολιτική ζωή θα είναι σημαντική, αλλά όχι τόσο δυναμική όσο θα δειχθεί αργότερα με την επανάσταση στο Γουδί το 1909. Η πρώτη αυτή ιστορική περίοδος από το 1830 - 1909, όσον αφορά το οικονομικό και κοινωνικό πεδίο διακρίνεται από την προσπάθεια των πολιτικών προσωπικοτήτων της εποχής από την μιά μεριά και των οικονομικών παραγόντων από την άλλη, να συγκροτήσουν ένα αστικό κράτος σύμφωνα με τα δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα. Η προσπάθεια αυτή αποτυγχάνει γιατί, ενώ υπάρχουν σε επίπεδο θεσμικό αστικοί θεσμοί δεν υπάρχει ανάλογη ανάπτυξη της οικονομίας. Το ελληνικό κράτος σε επίπεδο οικονομικό βρίσκεται σε ένα καθαρά προκαπιταλιστικό - μεταπρατικό στάδιο. Μια αντίστοιχη θεώρηση μπορεί να υπάρξει και για τον ελληνικό τακτικό στρατό σε όλη εκείνη την περίοδο, όπου ενώ έχει συγκροτηθεί το στρατιωτικό θεσμικό πλαίσιο η νοοτροπία των στρατιωτικών παρουσιάζει μια εμπλοκή από το γεγονός ότι εμφορείται συνολικά από το όραμα της "μεγάλης ιδέας". Ένα όραμα που ενώ αντικατροπίζει σε συναισθηματικό επίπεδο τους πόθους των νεοελλήνων σε πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο αποτελεί ένα ατόπημα γιατί δεν λαμβάνει υπόψη τις διεθνείς συγκυρίες καθώς και ότι οι "ιμπεριαλιστικές" επιδιώξεις του μικρού ελληνικού κράτους θα έπρεπε να προϋποθέτουν μια καπιταλιστική οικονομία.

Μέσα σ' αυτό το σκηνικό που περιγράψαμε ανθίζουν δύο κινήσεις

στρατιωτικών : η μια διαφορετική από ότι η άλλη. Η πρώτη κίνηση αυτή της "Εθνικής Εταιρείας" έχει σαν σκοπό να υλοποιήσει το όραμα της "Μεγάλης Ιδέας" και δίνει έμφαση στην προσπάθεια να προετοιμαστεί το στράτευμα για πολεμική αναμέτρηση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κίνηση αυτή προσκρούει πάνω στα ήδη διαμορφωμένα μέσα στο στράτευμα δίκτυα πελατείας - προστασίας που αποδιοργανώνουν το στράτευμα και το κάνουν υπηρέτη όχι του κράτους αλλά του εκάστοτε κυβερνώντος κόμματος. Τα δίκτυα αυτά πελατείας-προστασίας συμπληρώνονται από τον κατεξοχήν προστάτη μέσα στον χώρο του στρατεύματος που είναι το στέμμα.

Η δεύτερη κίνηση στρατιωτικών που το αποτέλεσμα της είναι το κίνημα στο Γουδί το 1909 έχει και αυτή τις ίδιες αφετηρίες με την κίνηση της "εθνικής εταιρείας". Ο "Στρατιωτικός σύνδεσμος" απαιτεί από το στέμμα ανασυγκρότηση του στρατεύματος και πολεμική προετοιμασία που έχει σαν σκοπό να "ξεπλύνει" την ντροπή του 1897. Η επέμβαση αυτή των στρατιωτικών στην πολιτική ζωή έχει την λαϊκή συναίνεση και αυτό είναι το στοιχείο που δίνει μια ιδιαιτερότητα σ' αυτή την στρατιωτική επέμβαση.

Η δεύτερη ιστορική περίοδος που εξετάζεται σ' αυτή την εργασία και ξεκινάει από το 1909 μέχρι σήμερα παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί οι στρατιωτικές επεμβάσεις γίνονται κάτω από νέους όρους στο οικονομικό και κοινωνικό πεδίο. Η προσπάθεια του Ε. Βενιζέλου να εκσυγχρονίσει σε καπιταλιστική κατεύθυνση το ήδη υπάρχον αστικό κράτος σφραγίζει καθοριστικά την πρώτη 35ετία του 20^{ου} αιώνα. Η διαμάχη Ελ. Βενιζέλου και Στέμματος είναι αυτή που δίνει το στίγμα των στρατιωτικών επεμβάσεων στην πολιτική ζωή της χώρας μέχρι το 1936. Η δικτατορία του Πάγκαλου το 1926 είναι ενταγμένη και αυτή μέσα στο γενικότερο πλαίσιο της διαμάχης που αναφέραμε με τη μόνη διαφορά ότι αυτή ειδικά η επέμβαση εκμεταλλεύτηκε το κενό εξουσίας που είχε δημιουργηθεί από την πολιτειακή αστάθεια.

Η "οπερετική" δικτατορία του Πάγκαλου δίνει το μέτρο των κλιδωνισμών στο οικοδόμημα της δεύτερης ελληνικής δημοκρατίας.

Κατά τον Βερέμη : "Η πτώση της δικτατορίας του Πάγκαλου και οι εκλογές της 7^{ης} Νοεμβρίου του 1926 που είχαν σαν αποτέλεσμα το σχηματισμό οικουμενικής κυβέρνησης με την συνεργασία όλων σχεδόν των κομμάτων έδωσαν στους Έλληνες πολιτικούς μια μοναδική ευκαιρία να περιορίσουν το Στρατό στους στρατώνες.

Ο κόσμος, κουρασμένος από τις αλληπάλληλες στρατιωτικές επεμβάσεις και την δικτατορία, στρεφόταν και πάλι με εμπιστοσύνη στους πολιτικούς, παραμερίζοντας για λίγο τις αντιθέσεις που είχε προκαλέσει ο διχασμός".

Το επίμαχο θέμα της στρατιωτικής επετηρίδας που στην δεκαετία '16-'26 είχε φοβερές διακυμάνσεις ξαναέρχεται τώρα πιο έντονα στην επιφάνεια δημιουργώντας μια κινητικότητα στο χώρο του στρατεύματος που τις συνέπειες της θα τις γευτεί ο τόπος μετά δύο κινήματα του 1932 και '35 από βενιζελικούς αξιωματικούς και που τα αποτελέσματά τους οδήγησαν στην επιβολή της μεταξικής δικτατορίας.

Κατά τον Βερέμη πάλι : "Η διαμάχη που προκάλεσαν οι αλλαγές στην επετηρίδα του '27 και η τελική έκβαση της διαμάχης αυτής επιτρέπει γενικότερες παρατηρήσεις για τις πηγές της εξουσίας στην Ελλάδα του μεσοπολέμου. Η εξουσία των κυβερνήσεων δεν απέρρευε από τον σεβασμό ή το δέος που εμπνέει το απρόσωπο κράτος στους πολίτες, αλλά οφειλόταν μάλλον στην συμβολή ισχυρών προσώπων (σημείωση δική μας ισχυροί προστάτες στο χώρο του στρατεύματος όπως π.χ. Πάγκαλος, Κονδύλης, κλπ.), που είτε συνέβαινε να κατέχουν κυβερνητικές θέσεις είτε να συνεργάζονται και να ενισχύουν με το κύρος τους την κυβέρνηση. Το πλέγμα των σχέσεων φιλίας ή προστασίας που διέθεταν οι ισχυροί του στρατού ή της πολιτικής παρέμενε μια αναμφισβήτητη πηγή ανεπίσημης εξουσίας".

Η ήρεμη αλλά και γεμάτη εσωτερικές διαμάχες στο κόμμα των φιλελεύθερων βενιζελική τετραετία (1928-1932) προετοιμάζει στρατιωτικές επεμβάσεις βενιζελικής εμπνεύσεως στο όνομα της προστασίας της αβασίλευτης δημοκρατίας και της μη παλινόρθωσης της Μοναρχίας. Η αναφορά στα κινήματα της 6ης Μαρτίου του 1933 και της 1ης Μαρτίου του 1936 είναι ενδεικτική της σύγχυσης και της αβεβαιότητας που επικρατεί στο χώρο των "δημοκρατών" αξιωματικών.

Η εκμετάλλευση, κατά τον Ιστορικό Τ. Βουρνά των δύο αποτυχημένων αυτών κινήματων από μια μερίδα του αντιβενιζελικού κόσμου σε συνδυασμό με τις επιδιώξεις των Βρεττανών στην Ελλάδα οδηγεί με μαθηματική ακρίβεια, στην παλινόρθωση της μοναρχίας και λίγο αργότερα στην "μεταξική" δικτατορία.

Οι σχέσεις πελατείας-προστασίας στο χώρο του στρατεύματος στη δεκαετία 1930 - 1940 παίρνουν άλλη μορφή.

Οι εκκαθαρίσεις στο χώρο του στρατεύματος που συμβαίνουν μετά το κίνημα του '35 και έχουν σαν κύριο στόχο τους βενιζελικούς αξιωματικούς αλλά και όλους τους προσδευτικούς συνάμα, δημιουργούν το κλίμα που μεθοδεύει τον ερχομό της μεταξικής δικτατορίας.

Η μεταξική δικτατορία αποτελεί την πρώτη προσπάθεια επιβολής μόνιμης δικτατορικής πολιτικής λύσης με κύριο φορέα το στράτευμα κατά το πρότυπο της δικτατορίας του Μουσολίνι, τον οποίον ο δικτάτορας θαύμαζα αφάνταστα.

Η πολιτική αυτή λύση που εγκαινιάζε για πρώτη φορά μια τριγωνική εξουσία στο σχήμα ανάκτορα - στρατός - ξένος παράγοντας (βλέπε Άγγλοι), θεσμοποιεί κατά κάποιο τρόπο τις επεμβάσεις των στρατιωτικών στην πολιτική ζωή του τόπου.

Η πολιτική αυτή λύση που κατά τον Ν. Ψυρούκη "είχε σαν άμεσο σκοπό τον συγχρονισμό του κράτους στη βάση της κανονικής και απρόσκοπτης λειτουργίας του μονοπωλιακού καπιταλισμού" έμμελε να διακοπεί ουσιαστικά με την είσοδο της Ελλάδας στο δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και τυπικά με την ήττα από τους Γερμανούς το 1941.

Η δεκαετία 40-50 σημαδεύεται από 2 μεγάλης σημασίας γεγονότα: την εθνική αντίσταση και τον εμφύλιο ('46-'49) που και τα δύο φέρνουν στο προσκήνιο αυτό που μπορούμε να ονομάσουμε είσοδο των μαζών στην πολιτική ζωή.

Οι εξελίξεις στο χώρο του στρατεύματος στη δεκαετία 40-50 είναι συνώνυμες με τις συνθήκες που διαμορφώνονται στην πολιτική ζωή του τόπου από την ενεργή είσοδο των μαζών.

Ο ελληνικός στρατός παύει να υφίσταται σαν εθνικός στρατός μετά την ήττα από τους Γερμανούς το 1941 και τα υπολείμματα του μετά τη μάχη της Κρήτης καταφεύγουν στη Μέση Ανατολή (Αίγυπτος).

Οι εξόρπτες ελληνικές κυβερνήσεις του Καΐρου αρχίζουν σταδιακά να προετοιμάζουν την ανασυγκρότησή του.

Ο ερχομός του Παν. Κανελλόπουλου το 1942 στη Μέση Ανατολή και ο διορισμός του σαν αντιπροέδρου της Κυβέρνησης Τσουδερού γίνεται ένας από τους μοχλούς της ανασυγκρότησης του ελληνικού στρατού. Το 1943 εμφανίζεται για πρώτη φορά στη μάχη του Ελ Αλαμείν, Ελληνικό στρατιωτικό τμήμα.

Μέσα σ' αυτό το σκηνικό αναδιοργάνωσης και ανασύνταξης του ελληνικού στρατού στη Μέση Ανατολή ανθίζουν διάφορες οργανωμένες κινήσεις στρατιωτικών με διαφορετικούς στόχους και φυσικά, πολιτικά πιστεύω.

Αυτή που πρόκειται να μας απασχολήσει γιατί αποτελεί πρόδρομο του "Ιδέα" είναι η ένωση νέων αξιωματικών.

Η κίνηση αυτών των αξιωματικών συγκροτείται από φασιστοειδή στοιχεία και αποτελεί μοχλό εξελίξεων πολύ δυσάρεστων μέσα στο στρατεύμα τουλάχιστον την περίοδο που αυτό βρίσκεται στη Μέση Ανατολή.

Σύμφωνα με τον Δ. Χαραλάμπη, : "Από ένα αντιπρόσωπο τού ΕΝΑ και έξι αντιπροσώπους της ΤΡΙΑΙΝΑΣ ιδρύθηκε τον Οκτώβρη του 1944 στην Αθήνα ο ΙΔΕΑ. Ο ιδιαίτερος ρόλος του στρατού στην οργάνωση του μεταπολεμικού ελληνικού κράτους έχει αφετηρία του την ίδρυση του ΙΔΕΑ".

Οι σχέσεις πελατείας - προστασίας στην δεκαετία '40-'50 στο χώρο του στρατεύματος κινούνται παράλληλα με την αντικομμουνιστική υστερία του ΙΔΕΑ.

Ο Δημ. Χαραλάμπης γράφει : "Σύμφωνα με τα διάφορα πρωτόκολλα του ΙΔΕΑ και τις θέσεις των απολογητών του σκοπός του ΙΔΕΑ ήταν η πλήρης διάλυση του κομμουνιστικού κινήματος και της επιρροής του και η εγκαθίδρυση και αναπαραγωγή του στρατιωτικού μηχανισμού ως κομβικού σημείου της οργάνωσης της αστικής εξουσίας, της οργάνωσης του ελληνικού αστικού μεταπολεμικού κράτους".

Η ήττα του Δ.Σ.Ε. στον Εμφύλιο ('46-'49) σημειώνει και την απαρχή νέων στόχων για τον ΙΔΕΑ μέσα στο αστικό μετεμφυλιακό κράτος. "Ο ΙΔΕΑ στόχευε στην οργάνωση της κρατικής εξουσίας με βάση και με εξάρτηση από το ρυθμιστικό ρόλο του στρατού, των αξιωματικών δηλαδή που ανήκαν στο χώρο του ΙΔΕΑ".

Το αποτυχημένο προνουντσιαμέντο του Μαΐου του 1951 και η νίκη του Ελληνικού συναγερμού υπό τον στρατάρχη Παπάγο στις 16.11. 1952 προδιαγράφουν κατά κάποιο τρόπο την περαιτέρω πορεία του ΙΔΕΑ μέσα στο χώρο του στρατεύματος.

Ο ΙΔΕΑ είχε υποκατασταθεί από το "φυσικό του" ηγέτη τον στρατάρχη Παπάγο.

"Με το θάνατο του Παπάγου οι παραδοσιακές δομές εξουσίας εύρισκαν πάλι την μεταξική τους ισορροπία μέσα από τις νέες συνθήκες. Ο θάνατος του Παπάγου σήμαινε και πάλι υποβιβασμό της κυβέρνησης σαν κέντρο εξουσίας κάτω από τον έλεγχο των ανακτόρων και άμεση διασύνδεση της ηγεσίας των Ενόπλων Δυνάμεων με τα ανάκτορα".

Ο διορισμός του Καραμανλή σαν πρωθυπουργού μετά το θάνατο του Παπάγου εντάσσεται μέσα σε μια λογική αναδιοργάνωσης των κέντρων εξουσίας.

"Η αντίθεση που υπήρχε μεταξύ αμερικανών και ανακτόρων απέναντι στο κεντρικό στρατηγικό ρόλο του Παπάγου στην οργάνωση της εξουσίας και στον έλεγχο του στρατού πήρε μορφή πλήρους συμφωνίας με τον διορισμό του Καραμανλή".

Θα πρέπει σ' αυτό το σημείο να τονίσουμε πράγμα που δεν έγινε πιο πάνω για ευνόητους λόγους, το σημαντικό παράγοντα της αλλαγής ξένου προστάτη που συμβαίνει το 1947 και που αποτελεί παράγοντα κεφαλαιώδους σημασίας για τις εξελίξεις στον Ελληνικό χώρο την περίοδο από το 1947 μέχρι σήμερα.

Οι Ηνωμένες Πολιτείες η νέα αυτή νεοαποικιοκρατική μεγάλη ΔΥΝΑΜΗ κάνει πράξη με την εξωτερική πολιτική της και τους εδώ τοποτηρητές της, το 90-10% της συμφωνίας της Γιάλτας. Στο νέο STATUS-QUO στον ευρωπαϊκό χώρο η Ελλάδα έχει χαριστεί στη Δύση και είναι ένας απ' τους δύο χωροφύλακες των ΗΠΑ στην νοτιοανατολική πτέρυγα του ΝΑΤΟ. Οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες στην δεκαετία 50-60 σηματοδοτούνται στον μεν οικονομικό τομέα απ' την προσπάθεια ανασυγκρότησης της Ελληνικής οικονομίας στο δε κοινωνικό πεδίο από την προσπάθεια δημιουργίας κοινωνικού συναινετικού κλίματος, παράγοντα εδραίωσης της αστικής κυριαρχίας. Στην δεκαετία αυτή οι ρυθμοί της οικονομίας επανέρχονται στα προπολεμικά επίπεδα. Δεν φτάνει όμως αυτό το γεγονός για την περαιτέρω αναπαραγωγή της αστικής εξουσίας.

Ο καπιταλιστικός εκσυγχρονισμός της οικονομίας γίνεται υπόθεση επιβίωσης για το σύστημα εξουσίας που γεννήθηκε απ' τη νίκη της αστικής τάξης στον εμφύλιο πόλεμο. Δύο διαφορετικές στη μορφή αλλά όχι στο περιεχόμενο προσπάθειες αστικού εκσυγχρονισμού αποτυγχάνουν η κάθε μια για διαφορετικούς λόγους.

Η δεκαετία Καραμανλή '56-'63 και η περίοδος της Ένωσης Κέντρου '63-'65 αναδεικνύουν για άλλη μια φορά το πρόβλημα του πως θα χειραγωγηθούν οι μάζες που η είσοδός τους στην πολιτική με την μορφή που πήρε την δεκαετία του 40 αποτελεί κίνδυνο για την οργάνωση της αστικής μετεμφυλιακής εξουσίας.

Ο Δημ. Χαραλάμπους μιλάει για "κρίση εκπροσώπησης", δηλαδή για μια διάσταση ανάμεσα στο λαό και σ' αυτούς που τον εκπροσω-

πούν στο Κοινοβούλιο.

θα συμφωνήσουμε μαζί του προσθέτοντας ότι η κρίση αυτή είναι ο παράγοντας που θα κινήσει τα νήματα των στρατιωτικών επεμβάσεων '67-'74.

Η δικτατορία του '67 αποτελεί την ύστατη προσπάθεια χειραγώγησης των μαζών από το τρίγωνο: Ανάκτορα - Αμερικάνοι - Στρατός στο οποίο η αστική εξουσία είχε αποκρυσταλωθεί.

"Η κρίση εκπροσώπησης ήταν η κρίση των κέντρων εξουσίας που αποτελούσαν τα συστατικά στοιχεία της στρατηγικής της οργάνωσης της εξουσίας μετά τον Εμφύλιο. Η αναπροσαρμογή της στρατηγικής της άρχουσας τάξης βασίστηκε στην μετατόπιση των κέντρων εξουσίας που επέτρεψε την άμεση επιβολή της καθοριστικής θέσης του στρατού μέσα στον κρατικό μηχανισμό, θέσης που είχε μέχρι τότε επιβληθεί μέσα απ' την τριγωνική δομή που η πολιτική κρίση ανέτρεψε. Ο καθοριστικός ρόλος του στρατού παίρνει πια άμεση μορφή. Η δικτατορία του "ΙΔΕΑ" επιβάλλεται, έστω και μ' αυτή τη μορφή, ανατρέποντας την νομιμότητα που είχε διαμορφώσει η πολιτική συγκυρία μετά την αστική νίκη. Η απόπειρα του 1951 γίνεται πολιτική επιλογή της άρχουσας τάξης το 1967, οδηγώντας, θα μπορούσαμε να πούμε, σε μια πιο συνεπή σχέση μεταξύ της πολιτικής πραγματικότητας και της τυπικής νομότυπης και συνταγματικής θεσμικής μορφής της, τη στιγμή όμως που η άρνηση αυτής της σχέσης είχε αρχίσει να διαμορφώνεται".

Μέσα απ' τη στρατιωτική δικτατορία του 1967 αρθρώνονται νέες σχέσεις στο ήδη υπάρχον σύστημα πελατείας - προστασίας. Οι σχέσεις αυτές εκφράζονται σε δύο επίπεδα : το πρώτο επίπεδο είναι το επίπεδο της "υψηλής" προστασίας της χούντας των συνταγματαρχών από τους νατοϊκούς κύκλους και τη CIA, προστασία που στάθηκε αποφασιστικής σημασίας για την ολοκλήρωση της δικτατορικής πολιτικής λύσης. Το δεύτερο επίπεδο "προστασίας" εκφράζεται μέσα στις διάφορες "τάσεις" που συγκροτούνται από δύο βασικές ομάδες μέσα στους κόλπους της χούντας.

Ο Δημ. Χαραλάμπος συνεχίζοντας την επιχειρηματολογία του πάνω στο θέμα της κρίσης εκπροσώπησης λέει τα εξής : "Η αστική διέξοδος απ' την κρίση εκπροσώπησης, που βασίστηκε στον ιδιαίτερο ρόλο του στρατού στη δομή του μετεμφυλιακού αστικού κράτους, έκφραση της αντίδρασης των μετεμφυλιακών δομών στην ανάγκη αναπρο-

σαρμογής και αναοριοθέτησής τους παίρνει τη μορφή κράτους εκτάκτου ανάγκης, γιατί η κοινοβουλευτική συνέχεια, με την κοινωνική βάση που αποκτά, δημιουργεί συνθήκες που αναιρούν τον μέχρι τότε απόλυτα εξαρτημένο και υποδεέστερο ρόλο της. Δεν αποτελεί λοιπόν η στρατιωτική δικτατορία μορφή εμφάνισης του φασιστικού φαινομένου με τις συγκεκριμένες κοινωνικές, πολιτικές συνισταμένες του, αλλά έκφραση της συνέχειας της μετεμφυλιακής δομής της εξουσίας, της οποίας ασφαλώς η λαϊκίστικη αντιδραστική ιδεολογία εμπεριείχε μια σειρά από φασιστικά ιδεολογήματα (μικροαστικές αξίες, φανατικό αντικομμουνισμό, ρατσιστικές θέσεις κλπ.). Έτσι μπορούμε να πούμε ότι τα φασιστικά στοιχεία της 21^{ης} Απριλίου, είναι συνδυασμός των φασιστικών στοιχείων που αποτελούσαν τις συντεταγμένες της μετεμφυλιακής ιδεολογίας στο στρατό και των φασιστικών στοιχείων του "κράτους των εθνικοφρόνων", της άρχουσας δηλαδή μετεμφυλιακής ιδεολογίας, που οι ρίζες της βρίσκονται στον συντηρητισμό του μικροαστισμού του 19^{ου} αιώνα, στον αντικομμουνισμό του μεσοπολέμου και στην 4^η Αυγούστου".

Η αδυναμία νομιμοποίησης του κράτους εκτάκτου ανάγκης με το πείραμα Παπαδόπουλου - Μαρκεζίνη το '73 οδηγεί σε μια νέα κρίση εκπροσώπησης. Το Ιωαννιδικό πραξικόπημα της 25^{ης} Νοεμβρίου του '73 δεν λύνει τα προβλήματα απλά τα μεταθέτει και το κενό πολιτικής στρατηγικής της Ιωαννιδικής περιόδου, οδηγεί τον Ιούλιο του 1974 στην μεταπολίτευση. Τα γεγονότα του Ιουλίου του '74 με το πραξικόπημα εναντίον του Μακαρίου στην Κύπρο και την τουρκική επέμβαση στο νησί δίνουν την ευκαιρία στους μη Ιωαννιδικούς στρατιωτικούς κύκλους να αναοριοθετήσουν την πολιτική τους και να προκρίνουν τη "λύση" Καραμανλή ως μόνη διέξοδο από την κρίση.

Ο Καραμανλής προβάλλει σαν ο μόνος εγγυητής της θέσης του στρατού "στη νέα κατάσταση πραγμάτων, στη νέα διάρθρωση των κέντρων εξουσίας που θα διαδέχεται την κρίση των μετεμφυλιακών δομών"

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ ΕΠΕΜΒΑΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΖΩΗ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ 1830 - 1909

Ανιχνεύοντας τις συγκυρίες που οδήγησαν στη δημιουργία τακτικού στρατού μέσα απ' τη διάλυση των ατάκτων σωμάτων που αποτέλεσαν τις δυνάμεις του Αγώνα στεκόμαστε σε κάποια στοιχεία που ο θάνατος Βερέμης μας δίνει πάνω στην οργάνωση και δομή του τακτικού στρατού μετά τον αγώνα της ανεξαρτησίας.

"Ο νέος στρατός δημιουργήθηκε από το μηδέν, χωρίς δηλαδή καμιά φεουδαρχική ή δημοκρατική παράδοση, με ηγεσία' αρχικά ξένα και αργότερα από αποφοίτους της Σχολής Ευελπίδων που ιδρύθηκε το 1828. Ο θεσμός δεν παρουσιάζει σημαντικές αλλαγές κατά την Οθωμανική περίοδο. Πρόκειται για συνοθύλευμα σωμάτων με ανομοιογενή οπλισμό και ακαθόριστους αριθμούς, αφού τη στρατολογική υποχρέωση καταστρατηγούσαν η ανυποταξία και οι ποικίλες επεμβάσεις των προστατών. Από τους 10.000 άνδρες που όφειλαν να στρατεύονται μόνο το 1/3 περίπου παρουσιάζοταν τελικά. Παρά τις δυσανάλογες προς τις δυνατότητες του κράτους φιλοδοξίες εθνικής ολοκλήρωσης, ο Στρατός ως το 1882 δεν ήταν ικανός παρά μόνο να καταδιώκει τους ληστές (με τη βοήθεια της οροφυλακής) και να καταστέλλει στάσεις (με τη σύμπραξη της χωροφυλακής και της εθνοφυλακής. Η προετοιμασία για το ενδεχόμενο πολέμου ήταν συνήθως περιστασιακή και γι' αυτό σπασμωδική : Το 1854 κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου, το 1867 με αφορμή την Κρητική Επανάσταση, το 1878 στο τέλος του Ρωσο-Τουρκικού Πολέμου με την άκαιρη 24-ωρη εισβολή στη Θεσσαλία, τέλος το 1886 με την άχρηστη επιστράτευση κατά της Βουλγαρίας που κράτησε 8 μήνες και κλόνησε την εθνική οικονομία. Γενικά οι επιδόσεις του τακτικού στρατού τα πρώτα 50 χρόνια του ελεύθερου Βασιλείου ήταν μεγαλύτερες σε έργα ειρήνης όπως ήταν η προαγωγή της τεχνικής εκπαίδευσης και η εκπόνηση δημοσίων έργων. Η συμμετοχή των αξιωματικών στα κινήματα από το 1833 έως το 1863 ή σε μυστικές εθνικιστικές εταιρείες αργότερα, γινόταν συνήθως με την καθοδήγηση πολιτών, έτσι ώστε είναι αδύνατο να γίνει η διάκριση μιας κάστας στρατιωτικών η οποία δρούσε ανεξάρτητα απ' την επιρροή των πολιτικών".

Η εικόνα αυτή του τακτικού στρατού σαν στοιχείο της εξουσίας

του νεοσύστατου ελληνικού κράτους μας δίνει το μέτρο του πόσο ο παράγοντας αυτός θα μπορούσε να παίζει ένα ρόλο στην πολιτική ζωή του τόπου. Ο τακτικός στρατός μέχρι την πρώτη του επέμβαση τον Σεπτέμβρη του 1843 - ζητώντας σύνταγμα απ' τον Όθωνα - δεν μπορούσε χωρίς την άμεση συνεργασία των πολιτών να παίζει οποιοδήποτε ρόλο στην πολιτική ζωή.

Στον τακτικό στρατό της εποχής εκείνης αντικατοπτρίζονται όλες οι αντιφάσεις, που ενυπάρχουν στο νεοελληνικό κοινωνικό σχηματισμό.

Το ιδεολογικό πλαίσιο της επέμβασης της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843 ο Νίκος Μουζέλης το εικονογραφεί ως εξής : "Έτσι οι προσπάθειες του Καποδίστρια και αργότερα του Όθωνα, να εγκαθιδρύσουν απολυταρχισμό στην Ελλάδα εμποδίστηκαν από μια ολιγαρχία που βρήκε στις γαλλοφερμένες ελεύθερες ιδέες της "ελευθερίας" και της "δημοκρατίας" ένα πολύ βολικό ιδεολογικό όχημα για την κατοχύρωση και προώθηση των συμφερόντων της".

Έχουμε δηλαδή μια σύγκρουση ανάμεσα στη ντόπια ολιγαρχία και το απολυταρχικό κράτος του Όθωνα.

Τα προβλήματα που δημιούργησε η δεκαετής ξενοκρατία 1833-43, στον τόπο οδήγησαν σε μια βαθμιαία δυσαρέσκεια του λαού προς το "θρόνο", δυσαρέσκεια που εκφράστηκε με την πλήρη συναίνεση στην κίνηση των στρατιωτικών της 3ης Σεπτεμβρίου. Θα πρέπει εδώ να τονίσουμε ότι οι κερδισμένοι απ' το κίνημα της 3ης Σεπτεμβρίου είναι εκτός απ' τους ντόπιους στρατιωτικούς παράγοντες (βλέπε Δημ. Καλλέργης) η ντόπια ολιγαρχία που μέσα απ' την κοινοβουλευτική Οδό προσπαθεί να ανακτήσει τα χαμένα προνόμιά της.

Μια άλλη οπτική γωνία, σημαντική πάνω στην κίνηση των στρατιωτικών της 3ης Σεπτεμβρίου είναι αυτή των επιδιώξεων των "προστάτιδων" Μεγάλων Δυνάμεων, στην Οθωνική Ελλάδα. Ο ιστορικός Δημ. Φωτιάδης δίνει μια εικόνα του πώς έβλεπαν οι Μεγάλες Δυνάμεις την Ελλάδα της εποχής εκείνης.

Γράφει λοιπόν, "Τις πραγματικές διαθέσεις του τις διέτύπωσε ο Λάϊονς (πρεσβευτής της Αγγλίας) με ωμότατο τρόπο στο συνάδελφο του πρεσβευτή της Αυστρίας Ποόκερ - Όστεν. Είπε : Ελλάδα πραγματικά ανεξάρτητη είναι κάτι το παράλογο. Η Ελλάδα δύο πράγματα μπορεί να είναι : είτε Ρωσική, είτε Αγγλική. Και επειδή δεν επιτρέπεται να είναι Ρωσική, πρέπει να είναι Αγγλική. Και αφού δι-

στασε λίγο, πρόσθεσε : Τώρα που έγινε συνταγματική, θα είναι Αγγλική".

Κάνοντας μια προσπάθεια να συνθέσουμε μια άποψη για το πιο ήταν το ειδικό βάρος της στρατιωτικής επέμβασης του Σεπτεμβρίου του 1843 θα μπορούσαμε να πούμε τα εξής: Η κίνηση των στρατιωτικών το Σεπτέμβρη του 1843 - που είχε φυσικά μια ευρεία λαϊκή συναίνεση - ήταν μια νίκη της ντόπιας ολιγαρχίας και του ξένου παράγοντα (βλέπε Αγγλία) που ήθελαν οι μεν πρώτοι ένα κράτος λιγότερο συγκεντρωτικό, εγγύηση στη συνέχιση των προνομίων που είχαν χάσει με την δεκαετή απολυταρχία του Όθωνα, οι δε δεύτεροι ένα κράτος - προτεκτοράτο, ορμητήριο στις ιμπεριαλιστικές επιδιώξεις της Αγγλίας στην Ανατολική Μεσόγειο.

Σύμφωνα με τον Συνταγματολόγο Νίκο Αλιβιζάτο : "Φορέας της Συνταγματικής Εξουσίας, όσον αφορά το Σύνταγμα του 1844 ήταν ο Μονάρχης ο οποίος απλώς δέχτηκε να αυτοπεριοριστεί και να αυτοδεσμευτεί με Σύνταγμα προκειμένου να πετύχει το μείζον που ήταν η διατήρηση του θρόνου του. Κατά συνέπεια το Σύνταγμα του 1844 αποτελεί από νομικής πλευράς κλασική περίπτωση "συντάγματος - συναλλάγματος", δηλαδή "συμβολαίου" ανάμεσα στο βασιλιά, από τη μια μεριά, και το Έθνος από την άλλη". Με βάση αυτή την παραδοχή μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι η καταστρατήγηση των συνταγματικών κανόνων από τον Όθωνα θα ήταν μια φυσική συνέπεια του γεγονότος ότι το Σύνταγμα του 1844 ήταν ένα ακόμα διάλλειμα στην μοναχική διακυβέρνηση της χώρας από τον Όθωνα.

Σύμφωνα πάλι με τον Νίκο Αλιβιζάτο " το Σύνταγμα του 1844 συμπληρωνόταν με ένα επαναστατικό για την εποχή του εκλογικό νόμο. Πρόκειται για τον εκλογικό νόμο της 18^{ης} Μαρτίου 1844 που ψήφισε η Εθνοσυνέλευση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου και που αναγνώριζε το δικαίωμα του εκλέγειν σε όλους τους Έλληνες που είχαν συμπληρώσει το 25^ο έτος της ηλικίας τους και είχαν κάποια ιδιοκτησία στην επαρχία είτε κινητή είτε ακίνητη ή που εξασκούσαν ένα επάγγελμα πράγμα που σήμαινε πως αποκλείονταν οι οικόσιτοι υπηρέτες και οι μαθητευόμενοι τεχνίτες. Καθιερώνοντας έτσι ουσιαστικά την καθολική και με μια σειρά άλλων διατάξεων την άμεση ψηφοφορία για την ανάδειξη της Βουλής, η Εθνοσυνέλευση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου πρωτοπορούσε σε σχέση με τα ισχύοντα στις περισσότερες Ευρωπαϊκές χώρες της εποχής". Εμείς θα επισημάνουμε το γεγονός ότι το μέτρο της καθολικής και άμεσης ψηφοφορίας του 19ου αιώνα φαλκιδεύεται

από το πελατειακό - πατρωνικό σύστημα πράγμα που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η καθολική και άμεση ψηφοφορία, χειραγωγείται άμεσα από τις παραδοσιακές πολιτικές δυνάμεις του τόπου (βλέπε Κοτσαμπάσηδες κλπ.). "Η εφαρμογή του συντάγματος του 1844 υπήρξε περιπετειώδης. Σ' αυτό συνετέλεσε από τη μια μεριά μια δύσκολη διεθνής συγκυρία που επέδρασε άμεσα στις εσωτερικές εξελίξεις του τύπου καθ' όλη την διάρκεια της δεκαετίας του 1850 και από την άλλη η άρνηση του Όθωνα να συμμορφωθεί προς το γράμμα και το πνεύμα του νέου καταστατικού Χάρτη". Η διεθνής συγκυρία στη δεκαετία του 1850 και η συστηματική καταστρατήγηση των συνταγματικών κανόνων από τον Όθωνα δημιουργούν κλίμα λαϊκής δυσφορίας απέναντι στη δυναστεία των Βιττελσβάχων.

Η έξωση της δυναστείας του Όθωνα σημειώνει και τη δεύτερη στρατιωτική επέμβαση στην Ευρωπαϊκή ζωή της χώρας στις 10.10.1862. Ο Νίκος Αλιβιζάτος γράφει : " Την νύκτα της 10.10.1862 ύστερα από την εξέγερση της φρουράς και του λαού των Αθηνών καταλύθηκε η δυναστεία του Όθωνα. Με ψήφισμα που εκδόθηκε και του οποίου ο συντάκτης παραμένει άγνωστος αφού τονιζόταν ότι τα δεινά της πατρίδας έπαψαν, διακηρυσσόταν εν ονόματι του Ελληνικού Έθνους ολοκλήρου η κατάργηση της Βασιλείας του Όθωνος και της Αντιβασιλείας της Αμαλίας. Επίσης διακηρυσσέτο ο διορισμός προσωρινής κυβέρνησης όπως κυβερνήσει το κράτος μέχρι συγκαλέσεως της Εθνικής Συνελεύσεως, με πρόεδρο τον πολίτη Δημήτριο Βούλγαρη και μέλη της, τους Κων/νο Κανάρη και Βενιζ. Ρούφο. Επίσης διακηρυσσόταν η άμεση σύγκλιση συντακτικής Εθνοσυνέλευσης" προς σύνταξιν της Πολιτείας και εκλογή ηγεμόνα. Ο Νίκος Αλιβιζάτος κάνει κάποιες παρατηρήσεις σε σχέση με το περιεχόμενο του ψηφίσματος της 10ης Οκτωβρίου που συνιστούν και τις ιδιομορφίες της εξέγερσης του 1862 σε σύγκριση με εκείνη του 1843 :

1. Γινόταν σαφές, ευθύς εξαρχής πως φορέας της αλλαγής ήταν το Έθνος, που αναδεικνυόταν έτσι ως πηγή των εξουσιών και φορέας της κυριαρχίας. Με άλλα λόγια το "ψήφισμα του έθνους" όπως χαρακτηριστικά ονομάστηκε γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, συμβόλιζε το πέρασμα από την μοναρχική στην δημοκρατική αρχή ή αρχή της λαϊκής κυριαρχίας.

2. Το ψήφισμα του Έθνους δεν καταργούσε την βασιλεία ως θεσμό αλλά μόνο τη δυναστεία των Βιττελσβάχων. Ακόμα, μιλώντας για "εκλογή ηγεμόνος" ανήγγειλε την μορφή του πολιτεύματος που

παρέμενε κληρονομική μοναρχία, με την μόνη διαφορά ότι ο μονάρχης δεν θα ήταν ανώτατο όργανο της πολιτείας αλλά απλός ανώτατος άρχων που μάλιστα θα εκλεγόταν από το Έθνος μέσω της κυρίαρχης Εθνοσυνέλευσης".

Οι παρατηρήσεις του Νίκου Αλιβιζάτου μας δίνουν την εικόνα μιας ουσιαστικά αποτυχημένης στρατιωτικής επέμβασης μια που η σχεδόν τριακονταπενταετής βασιλεία του Όθωνα με τα τόσα κακά που σώρευσε στον τόπο δεν μπόρεσε να γίνει παράδειγμα προς αποφυγήν και να οδηγήσει τους Έλληνες στην απόφαση να διακυβερνηθεί ο τόπος δημοκρατικά. Φυσικά δεν ξεχνάμε το γεγονός ότι από γεννέσεως νεοελληνικού κράτους ο μοχλός των εξελίξεων στα πολιτειακά και γενικότερα ήταν ο ξένος παράγοντας και οι επιταγές του όριζαν τους κανόνες του παιχνιδιού. Μια ακόμη παρατήρηση που μπορούμε να κάνουμε είναι ότι η συγκεκριμένη στρατιωτική επεμβάση θα ήταν αδύνατη χωρίς την σύμπραξη του λαού και αυτό το γεγονός όπως έχουμε άλλωστε ξανατονίσει δίνει το μέτρο της αδυναμίας του στρατού της εποχής να αποτελέσει κομβικό σημείο στις πολιτικές εξελίξεις. Ο θρόνος τελικά προσφέρθηκε ύστερα από παρέμβαση της Αγγλικής Κυβέρνησης στον 17-χρονο Δανό Πρίγκιπα Γεώργιο γιό του μετέπειτα Δανού Βασιλιά Χριστιανού του Θ' του Οίκου Χολσταϊν-Σοντεμπουργκ-Γλυξμπουργκ. Την εκλογή ενέκρινε πανψηφεί η Εθνοσυνέλευση που με ψήφισμα που υιοθέτησε στις 18 Μαρτίου 1863 αναγόρευσε (ανακήρυξε) τον νεαρό πρίγκιπα Συνταγματικό Βασιλιά με το όνομα Γεώργιος ο Α', Βασιλιάς των Ελλήνων. Εξάλλου προκειμένου να αποφύγει την επανάληψη του οδυνηρού προηγούμενου της Αντιβασιλείας, με νεότερο ψήφισμα που ενέκρινε στις 15.6.1863 η Εθνοσυνέλευση κύρηξε το νέο βασιλιά ενήλικο, παρόλο που δεν είχε γίνει ακόμη 18 χρόνων, έτσι ώστε μόλις έρθει στην Ελλάδα να μπορέσει ο ίδιος να αναλάβει την "Συνταγματική αυτού Εξουσία".

Ο Νίκος Αλιβιζάτος γράφει για το Σύνταγμα του 1864 :

"Το Σύνταγμα του 1864 δεν υπήρξε απλώς το μακροβιότερο στην Συνταγματική μας ιστορία, αποτέλεσε ακόμη τον βασικό "κορμό" του Συντάγματος του 1911 και του Συντάγματος του 1952. Η σημασία του επομένως ξεπερνά τα στενά χρονικά πλαίσια της εποχής του και ουσιαστικά φθάνει ως τις μέρες μας.

Η βασική διαφορά του νέου Συντάγματος ως προς το Σύνταγμα του 1844 αφορούσε την νομική φύση του και την μορφή του πολιτεύματος που καθιέρωνε. Το Σύνταγμα του 1864 δεν ήταν "Σύνταγμα

- Σύνταγμα" αλλά έργο της κυρίαρχης συντακτικής συνέλευσης. Και τούτο γιατί ο βασιλιάς δεν συνέπραξε επίσημα στην κατάρτισή του, αφού σε αντίθεση με το προηγούμενό του 1843 - 1844 δεν αναγνωρίστηκε ως παράγων της συντακτικής εξουσίας. Ακόμη το νέο Σύνταγμα αναγνωρίζοντας το έθνος ως πηγή των εξουσιών επικύρωνε το πέρασμα από την μοναρχική στην δημοκρατική αρχή που είχε συντελεστεί τη νύκτα της 10^{ης} Οκτωβρίου, καθιερώνοντας ως μορφή του πολιτεύματος την βασιλευόμενη δημοκρατία αντί της συνταγματικής μοναρχίας. Το ξεκίνημα της βασιλευόμενης δημοκρατίας ήταν δύσκολο. Ούτε οι κοινωνικο-οικονομικές δομές ούτε βεβαίως οι πολιτικοί παράγοντες του τόπου εννοούσαν την άμεση αφομοίωση του φιλελεύθερου πνεύματος του νέου καταστατικού χάρτη. Έτσι παρά την επιβίωση του αντιαριστοκρατικού πνεύματος της Β' Εθνοσυνέλευσης, που εκδηλώθηκε με την κατάρτηση του θεσμού του συμβουλίου της Επικράτειας με μεγάλη πλειοψηφία, πολλές από τις πρακτικές του αμαρτωλού παρελθόντος ξαναζωντάνεψαν. Διεκδίκηση άμεσου πολιτικού ρόλου από το στέμμα με τον διορισμό φίλα προσκείμενων κυβερνήσεων και την παύση ασυμπαθών, κομματαρχισμός με την χρησιμοποίηση όχι πάντοτε νομίμων μέσων για τον επηρεασμό του εκλογικού αποτελέσματος, κακοδιοίκηση και αναγωγή του ρουσφετιού σε κυρίαρχη πολιτική πρακτική, αυτά ήταν μερικά από τα χαρακτηριστικότερα γνωρίσματα της 1^{ης} δεκαετίας του νέου Συντάγματος που σε μικρότερο ή μεγαλύτερο ρυθμό σημάδεψαν την εφαρμογή του και κατά τα επόμενα χρόνια.

Το Σύνταγμα λοιπόν, του 1864 δημιούργησε το νομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ο κοινοβουλευτισμός κάνει τα πρώτα βήματά του στη χώρα. Η εφαρμογή της αρχής της "δεδηλωμένης" ύστερα από τον αγώνα του Χαρίλαου Τρικούπη το 1875 σημειώνει και την απαρχή της έναρξης του κοινοβουλευτικού συστήματος στην Ελλάδα. Οι εξελίξεις στο στράτευμα την τελευταία 25-ετία του 19^{ου} αιώνα είναι σημαντικές και προετοιμάζουν το έδαφος για μια πιο ενεργή και ουσιαστική συμμετοχή του στρατού στην πολιτική ζωή. Ο θάνατος Βερέμης γράφει, "Οι προσπάθειες του Χαρίλαου Τρικούπη για την αναμόρφωση του θεσμού ήταν οι σοβαρότερες μέσα στον 19^ο αιώνα . Με δάνειο 40 εκατομ. δραχ. φρόντισε για τον ανεφοδιασμό του στρατού και του στόλου, καθιέρωσε την υποχρεωτική θητεία, δημιούργησε νέο οργανισμό (που διατηρήθηκε με τροποποιήσεις έως το 1904) και πέτυχε να υπάρχουν μόνιμα 30.000 άνδρες υπό τα όπλα. Επίσης

αναδιοργάνωσε τη Σχολή Ευελπίδων, έστειλε αξιωματικούς για σπουδές στην Ευρώπη, κάλεσε οργανωτική αποστολή, υπό τον Γάλλο στρατηγό Vosseur και ίδρυσε Σχολή Υπαξιωματικών και τη Σχολή Δοκίμων το 1884. Από την περίοδο Τρικούπη αρχίζει να σχηματίζεται μια ηγετική τάξη στο στρατό με αξιόλογη επαγγελματική συνείδηση που θα αρχίσει όμως να αποδίδει στα τέλη της 7ης δεκαετίας του 20ου αιώνα".

Οι προσπάθειες του Χαρίλαου Τρικούπη για την αναδιοργάνωση του πολιτεύματος αποδίδουν στο βαθμό που τα πελατειακά - πατρωνικά δίκτυα επιτρέπουν σ' αυτές να έχουν ένα συγκεκριμένο ειδικό βάρος για την εποχή που μελετάμε.

Ο Γιώργος Δερτιλής δίνει μια εικόνα του πώς σχετίζονται τα πελατειακά-πατρωνικά δίκτυα με τις εξελίξεις στο στράτευμα και συνάμα τις στρατιωτικές επεμβάσεις : "Σε κοινωνίες όπως η Ελληνική όπου τα δίκτυα των πελατειακών σχέσεων είναι από τις κυριώτερες μορφές κοινωνικής οργάνωσης και ιεράρχησης, υπάρχει οπωσδήποτε μια αιτιώδης σχέση ανάμεσα στο φαινόμενο της πατρωνίας και τις στρατιωτικές επεμβάσεις. Αλλά η διάρθρωση μιας κοινωνίας δεν περιορίζεται στα πατρωνικά δίκτυα. Άλλωστε και η δημιουργία των πελατειακών σχέσεων έχει και αυτή την αιτία της, τα οποία ξεκινούν από τις οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις που κυριαρχούν στον κοινωνικό σχηματισμό. Η πατρωνεία μπορεί να λειτουργήσει μόνο ως ενισχυτής αντιθέσεων και όχι ως δημιουργός τους, απ' την στιγμή που οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες παράγουν την πολιτική διαμάχη έξω από το στράτευμα το σύστημα της πατρωνείας μπορεί να τη μεταφέρει στους στρατώνες και να την εντείνει ακόμη περισσότερο. Αυτή η διαδικασία μπορεί να λειτουργήσει και αντίστροφα : Η πατρωνεία μπορεί να μεταφέρει ενδοστρατιωτικές διαμάχες στο πολιτικό πεδίο, που οι πολιτικές δυνάμεις θα τις εκμεταλλευτούν συνδέοντάς τις με τις δικές τους αντιθέσεις, τρέφοντας όμως ταυτόχρονα και τις πιθανότητες στρατιωτικών κινήματων. Το φαινόμενο της πατρωνείας χρησιμεύει επομένως στην ανάλυση όχι γιατί επιδρά άμεσα στην τάση των στρατιωτικών για επεμβάσεις, αλλά επειδή λειτουργεί σαν σύστημα επικοινωνίας ανάμεσα στον στρατό και τις πολιτικές δυνάμεις". Μέσα απ' αυτή την τοποθέτηση μπορούμε να δούμε τις εξελίξεις που συμβαίνουν την τελευταία 25-ετία του 20ου αιώνα, συνδέοντάς τις με τις οικονομικές

και κοινωνικές συνθήκες στην Ελλάδα του τελευταίου τέταρτου του 19^{ου} αιώνα.

Το αναπτυξιακό μοντέλο της εποχής εκείνης μπορούμε να το χαρακτηρίσουμε σαν προκαπιταλιστικό - μεταπρατικό με κύρια έμφαση στην απλή εμπορευματική παραγωγή.

Ο Νεοελληνικός κοινωνικός σχηματισμός όπως αυτός διαμορφώνεται σε μια πορεία από την γέννησή του νεοελληνικού κράτους μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα χαρακτηρίζεται από "ασπρόμαυρες" αντιθέσεις στο κοινωνικό πεδίο. Οι αντιθέσεις αυτές παίρνουν την μορφή μιας μεγάλης μάζας από τη μια μεριά βασικά μικροϊδιοκτητών αγροτών καθώς και άλλων "επιτηδευματιών" που ασκούν εμπορικές μεταπρατικές λειτουργίες και από την άλλη μεριά μιας μικρής ομάδας βασικά κεφαλαιούχων ομογενών του εξωτερικού που βρίσκουν στο νεοελληνικό κράτος πρόσφορο έδαφος για κερδοσκοπίσουν επενδύοντας σε τομείς της οικονομίας που μπορούσαν να αποδώσουν όπως π.χ., το ι-διωτικό τραπεζικό σύστημα. Τα χαρακτηριστικά αυτά στην περίοδο 1880-1909 λόγω της διεξόδου του Δυτικού καπιταλισμού στα Βαλκάνια και ειδικότερα στην Ελλάδα αποκτούν μια ένταση όσον αφορά τις λειτουργίες που έρχονται να εκτελέσουν οι ομογενείς αστοί κεφαλαίουχοι του εξωτερικού.

Οι διεθνείς οικονομικές συγκυρίες της περιόδου οδηγούν τους ομογενείς κεφαλαιούχους του εξωτερικού σε μια πιο έντονη επενδυτική δραστηριότητα που όμως έχει σαν κύριο γνώρισμα ότι τα κέρδη από αυτή την δραστηριότητα, δεν επανεπενδύονται αλλά σωρεύονται στην αλλοδαπή. Τα αποτελέσματα αυτής της "επενδυτικής λειτουργίας" είναι αρνητικά σε σχέση με ότι αφορά την ανάπτυξη του καπιταλισμού στην χώρα. Απ' αυτή την συνοπτική αναφορά στο πώς δομείται και λειτουργεί το πιο "δυναμικό" κομμάτι του νεοελληνικού κοινωνικού σχηματισμού μπορούμε να καταλάβουμε το μέγεθος της αποσοδρόμησης στο οικονομικό-κοινωνικό πεδίο το οποίο σίγουρα έχει επιπτώσεις και στο πολιτικό πεδίο.

Ο Γ. Δερτιλής κάνοντας μια σύγκριση ανάμεσα στην Ελλάδα του 18^{ου} αιώνα και του 19^{ου} αιώνα όσον αφορά τις νέες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες γράφει χαρακτηριστικά : "Γιατί, πράγματι, οι συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί στον 18^ο αιώνα, καπιταλιστικές ή όχι μεταβλήθηκαν βεβαίως ριζικά μετά την απελευθέρωση. Και πράγματι οι εξουθενωτικές συνέπειες του πολέμου, η διεθνής οικονομική κρίση

και ο σαρωτικός ανταγωνισμός της αγγλικής βιομηχανίας είχαν βεβαίως μοιραία επίδραση στην Ελληνική ναυτιλία και βιομηχανία. Αλλά πέρα απ' αυτούς τους εξωγενείς παράγοντες υπήρχε ένας ακόμη σπουδαιότατος λόγος που η νέα Ελλάδα έμελλε να είναι τελείως διαφορετική από την παλιά. Όταν έληξε η επανάσταση η ίδια διεθνής συνθήκη που προσδιόρισε με ακρίβεια τα σύνορα της χώρας την αποστέρησε μακροχρονίως και από δύο ζωτικές πηγές σώρευσης. Η μία ήταν το πλεόνασμα που κατά παράδοση μεταβιβαζόταν προς το εμπόριο, την ναυτιλία και την μικροβιομηχανία της χερσονήσου από τις γεωργικές δραστηριότητες στους δύο ευρύτερους ομόκεντρους κύκλους (σημείωση δική μας οι ομόκεντροι κύκλοι είναι η Μ. Ασία και η πέραν της Βαλκανικής Οθωμανική Επικράτεια που δραστηριοποιούνται Έλληνες). Η άλλη ήταν το κεφάλαιο που φρευόταν από τους ομογενείς επιχειρηματίες που λειτουργούσαν σ' αυτόν τον ευρύτερο χώρο· γιατί οι Ελληνικές επιχειρήσεις ήταν κυρίως εγκατεστημένες έξω από τα σύνορα του νέου κράτους και οι ομογενείς μεγαλοεπιχειρηματίες δεν μετέφεραν τις έδρες της στην Ελλάδα. Ο αποχωρισμός από την ομογένεια, η διακοπή των μεταβιβάσεων πλεονάσματος, η συνακόλουθη μείωση στην σώρευση κεφαλαίου, η απότομη αποσύνδεση από την τεράστια Οθωμανική αγορά και η εχθρική αντιπαράθεση με το Οθωμανικό κράτος - όλοι αυτοί οι παράγοντες αναπόφευκτα θα καταδίκαζαν την βιομηχανία και την ναυτιλία της ελεύθερης Ελλάδας. Θα τις καταδίκαζαν είτε σε βραχυχρόνια αποσύνθεση λόγω χαμηλής παραγωγικότητας είτε σε μακροχρόνια παρακμή λόγω έλλειψης επενδυτικού κεφαλαίου και της συνακόλουθης απαρχαίωσης του παραγωγικού δυναμικού. Και αυτό θα συνέβαινε ακόμη και χωρίς τα εξουθενωτικά αποτελέσματα του πολέμου, της οικονομικής κρίσης και του ξένου ανταγωνισμού, θα ήταν η φυσική συνέπεια αυτών των νέων συνθηκών, που δημιουργήθηκαν αναπόδραστα με την εμφάνιση του νέου κοινωνικού σχηματισμού, της ανεξάρτητης Ελλάδας". Οι παρατηρήσεις του Γ. Δερτιλή δίνουν και το οπτικό πρίσμα μέσα από το οποίο μπορούμε να δούμε τις εξελίξεις στο πολιτικό σύστημα της χώρας. Η οπισθοδρόμηση στην βάση του επικυβερνησιακού οδηγεί σε ανάλογη οπισθοδρόμηση στην κορυφή του. Η πολιτική στην περίοδο μετά το 1864 ασκείται με τον ίδιο ακριβώς τρόπο και από τους ίδιους ακριβώς ανθρώπους που την ασκούσαν από την γέννηση του νεοελληνικού κράτους μέχρι το 1864. Η παραδοσιακή πολιτική ολιγαρχία (βλέπε "τζάκια") μέσα απ' την διενέργεια ελεύθερων πολιτικών εκλογών

που όμως τα πελατειακά - πατρωνικά δίκτυα συστηματικά την υπονομεύουν βρίσκει την δυνατότητα να χειραγωγήσει τις μάζες και να "δαιμονώσει" την παρουσία της στην πολιτική ζωή μέχρι το 1900.

Ο Γ. Δερτιλής σκιαγραφεί τις εξελίξεις αυτές ως εξής :

"Οι πολιτικές φατρίες απέκτησαν σταδιακά ένα υπολογίσιμο μερίδιο εξουσίας με την μεταβολή του καθεστώτος πρώτα σε συνταγματική μοναρχία υπό τον Όθωνα το 1843, ύστερα σε κοινοβουλευτική δημοκρατία υπό τον Γεώργιο Α' το 1864. Γιατί η μέν θεσμική κυριαρχία δεν κρυβόταν πλέον κάτω από το στέμμα, είχε μοιραστεί στα χέρια του λαού, την δε ουσιαστική πολιτική εξουσία δεν μπορούσαν πλέον να την απονέμουν κατά αποκλειστικότητα, οι πρεσβείες και τα ανάκτορα : σημαντικό μέρος της ήταν τώρα αντικείμενο εκλογών, ενσωματώνονταν στις κοινοβουλευτικές και κυβερνητικές θέσεις. Στις εκλογές τα ονόματα των ΠΡΟΣΤΑΤΩΝ (βλέπε κόμματα Αγγλικό, Γαλλικό, Ρωσικό) δεν ήταν χρήσιμα, δεν υποδήλωναν μια πολιτική τοποθέτηση, γι' αυτό και εγκαταλείφθηκαν. Τα κόμματα όμως δεν είχαν ακόμη ανάγκη ονομάτων με κάποιο κοινωνικοπολιτικό νόημα : μισό σχεδόν αιώνα αργότερα εξακολουθούσαν να διακρίνονται με τα επώνυμα των αρχηγών τους' και για αρκετό καιρό μετά το 1864 λειτουργούσαν μέσα σ' ένα συνοθύλευμα ιδεολογικών ταυτολογιών και μικρολογίας, που έδειχνε ότι δεν υπήρχε μεταξύ τους ουσιαστική κοινωνική διαφοροποίηση".

Σ' όλα αυτά θα προσθέσουμε και το γεγονός ότι η πολιτική είναι αυτονομημένη από τις κοινωνικές και ταξικές διαμάχες της εποχής και κύρια με το φλέγον αγροτικό ζήτημα που όμως η οριστική του λύση θα δοθεί πολύ αργότερα το 1924.

Μέσα σ' αυτές τις πολιτικές και κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες την περίοδο αυτή ο στρατός παραμένει θεατής ως ένα βαθμό των εξελίξεων από την μια μεριά και από την άλλη μεριά οι ζυμώσεις μέσα στο στράτευμα έχουν σαν αφετηρία την ιδεολογία του "αλυτρωτισμού". Η οργάνωση της "Εθνικής Εταιρείας" που ιδρύθηκε από κατώτερους αξιωματικούς το 1894 και τον επόμενο χρόνο περιέλαβε στις τάξεις της διακεκριμένους Έλληνες πολίτες είναι απόδειξη του γεγονότος ότι ο ελληνικός στρατός της εποχής εμφορείται συνολικά σχεδόν από το όραμα της "Μεγάλης Ιδέας" και οι πολιτικές εξελίξεις παρόλες τις συνεχείς ανακατατάξεις της περιόδου του ολιγαρχικού κοινοβουλευτισμού του αφήνουν - τουλάχιστον μέχρι την ήττα από τους Τούρκους το 1897 - αδιάφορο. Η "Εθνική Εταιρεία"

διαλύθηκε μετά τον πόλεμο του 1897 ως υπεύθυνη για το φιλοπόλεμο κλίμα που οδήγησε στην ολέθρια σύγκρουση. Ο στρατός αρχίζει να δραστηριοποιείται σε σχέση με το πώς θα μπορέσει να επέμβει στις πολιτικές εξελίξεις μετά την ήττα του 1897. Ο Γ. Δερτιλής γράφει : "Η ήττα του 1897 και η λειδωρία και περιφρόνηση που συχνά αντιμετώπιζε ο στρατός είχαν προξενήσει στους αξιωματικούς και μάλιστα πολύ πριν από το κίνημα του 1909, μια έντονη αίσθηση ταπείνωσης. Την αίσθηση αυτή είχαν ενισχύσει στα τελευταία χρόνια της δεκαετίας του 1900, οι κυβερνητικές προσπάθειες "αψόγου στάσεως" στις σχέσεις με την Τουρκία, η διαιώνιση του Κρητικού ζητήματος, το αδιέξοδο του Μακεδονικού αντάρτικου και ο αργός ρυθμός εξοπλισμού της χώρας : γενικότερα, η ταπείνωση που αισθάνονταν οι αξιωματικοί είχε πια ταυτιστεί με την αίσθηση ανικανότητας και ασφυκτικού αδιεξόδου που προξενούσε η στρατιωτική αδυναμία και η διοικητική παράλυση της χώρας. Τα συμπλέγματα αυτά έγιναν συνειδητότερα και καθολικότερα μετά τα γεγονότα του 1908 στην Τουρκία".

Ο θάνατος Βερέμης σημειώνει κάποια πράγματα σε σχέση με το στρατό και τα πελατειακά - πατρωνικά δίκτυα που δρουν μέσα σ' αυτόν μέσα στην δεκαετία του 1900 : "Η πολιτική αστάθεια από το 1899 ως το 1905 που εκδηλώθηκε με την εναλλαγή 10 κυβερνήσεων στην εξουσία μολονότι είχε αντίκτυπο στους δημόσιους υπαλλήλους και στο δικαστικό κλάδο δεν είχε σοβαρές επιπτώσεις στο στρατό. Το ενδιαφέρον των ανακτόρων για τις ένοπλες δυνάμεις από τα τέλη του 19ου αιώνα είχε αποκλείσει κάθε εξωτερική επέμβαση στο χώρο αυτό της βασιλικής προστασίας. Η σχέση πελατείας-προστασίας στο στράτευμα πριν από την είσοδο των πριγκήπων ήταν ελαστική και πολυκεντρική. Οι πόλοι που συγκέντρωναν την στρατιωτική πελατεία ήταν πολλοί και καθώς οι προστάτες-πολιτικοί εναλλάσσονταν στην εξουσία ή οι προστάτες - αξιωματικοί αποστρατεύονταν η επιρροή τους περνούσε σ' άλλα πρόσωπα. Η παρουσία όμως των πριγκήπων και ιδιαίτερα του Κων/νου, ανέτρεψε ριζικά την καθιερωμένη ελαστική μορφή του συστήματος. Η μεγάλη επιβολή του βασιλικού θεσμού που οφειλόταν και στην μονιμότητά του, έκανε τους πριγκήπες ασυναγώνιστους προστάτες. Οποιοσδήποτε δεν απολάμβανε την εύνοια των πριγκήπων, ήταν υποχρεωμένος να περιορίσει τις επαγγελματικές του φιλοδοξίες. Ακόμη η ιδιοσυγκρασία και η εκπαίδευση του διαδόχου Κων/νου εξηγούν την φεουδαρχική σχεδόν σχέση του με τους

πελάτες του. Αντίθετα από τους συνηθισμένους προστάτες, δεν ήταν αναγκασμένος να ανανεώνει την πελατεία του - ούτε άλλωστε επιζητούσε να την διευρύνει - αλλά περιοριζόταν σε ένα μικρό μόνιμο κύκλο ευνοουμένων, τους οποίους προωθούσε όχι τόσο με βάση τις στρατιωτικές της επιδόσεις αλλά την αφοσίωσή τους και τους οποίους διατηρούσε σε σημαντικές θέσεις, παρά τη γενική δυσαρέσκεια. Εκείνοι φρόντιζαν να απομακρύνουν άλλους επίδοξους πελάτες, εξασφαλίζοντας την αποκλειστικότητα της προικιπικής εύνοιας και προστασίας. Έτσι μοιραία η μορφή αυτή της μονολιθικής σχέσης άφηνε την μεγάλη πλειοψηφία των αξιωματικών χωρίς υψηλή προστασία, ενώ τα οφέλη της εξουσίας περιοριζόνταν σε λίγους μόνο ευνοούμενους".

Στις παρατηρήσεις του θάνου Βερέμη πάνω στο πώς αρθρώνονται τα δίκτυα πελατείας - προστασίας κάτω από την ουσιαστική υπαγωγή τους στο βασιλικό θεσμό, μπορούμε να ανιχνεύσουμε μέσα από τις αντιδράσεις των μη ευνοούμενων αξιωματικών μερικά από τα αίτια του κινήματος στο Γουδί το 1909.

Οι αντιδράσεις αυτές γίνονται πιο έντονες με αφορμή την ψήφιση από την κυβέρνηση θεοτόκη τον Μάρτιο του 1900 του νομοσχεδίου του προσωρινού οργανισμού του στρατού που προέβλεπε την ίδρυση Γενικής Διοικήσεως Στρατού υπό τον διάδοχο Κων/νο. Ο θάνος Βερέμης γράφει σχετικά : "Προορισμός του θεσμού ήταν η χειραφέτιση των στρατιωτικών δυνάμεων από τις επεμβάσεις της πολιτικής. Εις τον διάδοχο Κων/νο παρεσχέθη η απόλυτος πρωτοβουλία δια την εκπαίδευσιν και οργάνωσιν και προπαρασκευήν αξιωμαχου στρατού".

Η ανάληψη ενός τέτοιου ρόλου από τον αρχιστράτηγο του 1897 και η τοποθέτηση του συνταγματάρχη Σαπουντζάκη, τον οποίο βάρουν σοβαρές κατηγορίες για την διεξαγωγή του πολέμου, σε καίρια θέση μέσα στη διοίκηση επιδείνωσαν την σχέση του Κων/νου με τους περισσότερους αξιωματικούς αλλά κατοχύρωναν την εξουσία του στο στράτευμα. Η αντίδραση της πλειοψηφίας των αξιωματικών που βρέθηκαν έξω από το χώρο της ανακτορικής εύνοιας εκφράστηκε το 1902 από τον Θεόδωρο Δεληγιάννη, ο οποίος δήλωνε ότι θα άλλαζε τον επίμαχο νόμο. Όταν όμως ο Υπουργός Στρατιωτικών της κυβέρνησης Δεληγιάννη, Θ. Λυμπρίτης, υπέβαλλε στην Βουλή το 1903 Νομοσχέδια τα οποία καταργούσαν τις μεγάλες δικαιοδοσίες του Κων/νου, τα ανώτατα αντέδρασαν αποφασιστικά. Ο Δεληγιάννης παρά τις επαγγελίες του αναγκάστηκε να υποχωρήσει για να αποφύγει την αναμέτρηση με

το θρόνο, θυσιάζοντας τον Υπουργό Στρατιωτικών του. Η "προδοσία" του Δεληγιάννη ενίσχυσε την πεποίθηση των νέων κυρίως αξιωματικών ότι έπρεπε μελλοντικά να βασιστούν στις δικές τους δυνάμεις και όχι στον αμφίβολο ζήλο των πολιτικών για να αντιμετωπιστεί η βασιλική ευνοιοκρατία".

Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες γίνονται κάποιες προσπάθειες για την αναδιάρθρωση του στρατεύματος το 1904 από την κυβέρνηση Θεοτόκη, οι οποίες όμως αρχίζουν να υλοποιούνται μετά την εκλογική επιτυχία του παραπάνω πολιτικού το 1906. Ο Θ. Βερέμης παρατηρεί: "Επειδή το μόνιμο εμπόδιο για κάθε αλλαγή ήταν η εξοικονόμηση πόρων, μειώθηκε ο αριθμός των στρατευμάτων και δημιουργήθηκαν έτσι οι πόροι για την αγορά όπλων, πεδινού πυροβολικού και υλικού για το μηχανικό. Ταυτόχρονα διευρύνθηκε το δικαίωμα εξαγοράς της θητείας για να εξασφαλιστεί μια ακόμη πηγή εσόδων. Συγκροτήθηκε επίσης σώμα εφέδρων αξιωματικών για να διευκολυνθεί η επιστράτευση σε καιρό πολέμου. Ως το τέλος του 1906 η Ελλάδα διέθετε 70.000 όπλα Μαννλιχερ και 5.000.000 φυσίγγια. Το 1907 η Κυβέρνηση παράγει 144 ορεινά πυροβόλα schneider - Canet των 75 χιλιοστομέτρων η παραλαβή τους έγινε το 1909 και 1910 ενώ τα στρατιωτικά γυμνάσια του 1908 απέσπασαν επαινετικά σχόλια από ξένους παρατηρητές. Το ναυτικό, που πριν από δέκα χρόνια είχε χαρακτηριστεί πεπαλαιωμένο, ωφελήθηκε περισσότερο από τα μέτρα της Κυβέρνησης Θεοτόκη. Ως το 1908 είχε γίνει η παραγγελία οκτώ τορπιλακάτων".

Τις εξελίξεις όσον αφορά την πολεμική προετοιμασία της χώρας ακολουθούν οι εξελίξεις που έχουν να κάνουν με συνωμοτικές κινήσεις στρατιωτικών που έχουν σαν στόχο να δώσουν κάποια λύση στα προβλήματα που έχουν δημιουργηθεί στο στράτευμα - λόγω της βασιλικής προστασίας - και στα πολιτικά προβλήματα που δημιουργεί συνεχώς η συνεχής εναλλαγή κυβερνήσεων.

Τα γεγονότα του 1908 στην Τουρκία με το κίνημα των νεοτούρκων γίνονται ο μοχλός για να πάρουν συγκεκριμένη μορφή οι συνωμοτικές κινήσεις των στρατιωτικών με την δημιουργία του "στρατιωτικού συνδέσμου".

Ο Γ. Δερτιλής γράφει σχετικά - "Πράγματι, οι μεταβολές στην Τουρκία είχαν άμεση επίδραση στους Έλληνες αξιωματικούς. Ενώ μεταξύ Οκτωβρίου 1908 και Ιανουαρίου 1909 η αρχική ομάδα των δέκα συνωμοτών υπαξιωματικών είχε κατορθώσει να μύσει δεκαπέντε μό-

νο μέλη, μέσα σε λίγες βδομάδες προσχώρησαν ογδόντα ακόμη αξιωματικοί. Η αντίδραση αυτή λέγεται ότι ήταν αποτέλεσμα του σαρκαστικού σχολίου του Σεφκέτ Πασά ότι θα έκανε μια βόλτα ως την Αθήνα για να πιεί τον καφέ του στην Ακρόπολη. Βέβαια, ούτε το σχόλιο του Τούρκου αξιωματικού, ούτε οι παραδειγματικές μεταβολές στην Τουρκία ήταν οι μόνες αιτίες της ξαφνικής ανθοφορίας του συνωμοτισμού στον Ελληνικό στρατό. Κάθε μυστική οργάνωση βασίζεται στη μύηση ελαχίστων νεοφωτίστων από κάθε παλιό μέλος, και αυτός ο μηχανισμός λειτουργεί πολύ αργά στην αρχή ώσπου να φανεί το σωρευτικό αποτέλεσμα της γεωμετρικής προόδου. Αλλά το επεισόδιο και τα γεγονότα στην Τουρκία οπωσδήποτε έπαιξαν κι αυτά το ρόλο τους, γιατί ήταν η χαριστική βολή στο γόητρο και το κύρος της Ελληνικής Κυβέρνησης".

Ένα άλλο στοιχείο που δεν θα πρέπει να διαφύγει της προσοχής μας μια που σχετίζεται άμεσα με το κίνημα του 1909 είναι και αυτό της επαγγελματικής συνείδησης των στρατιωτικών και της ταξικής προέλευσής τους. Ως τους Βαλκανικούς πολέμους το πιο δυναμικό κομμάτι του στρατεύματος δηλαδή οι μόνιμοι αξιωματικοί ήταν απόφοιτοι της Σχολής Ευελπίδων, η οποία ήδη από το 1870 με την μακρόχρονη φοίτηση και τα υψηλά της δίδακτρα προσέλκυε κυρίως γόνους ευπόρων οικογενειών. Ο θ. Βερέμης σημειώνει πάνω στο ζήτημα αυτό : "Οι απόφοιτοι της Σχολής δεν έπαψαν ποτέ να αποτελούν ένα είδος "αριστοκρατίας" μέσα στο σώμα των αξιωματικών. Ως τους βαλκανικούς πολέμους, η στρατιωτική σταδιοδρομία μέσω της Σχολής Ευελπίδων και έπειτα του πυροβολικού ή του μηχανικού ήταν μια από τις προτιμήσεις των καλών οικογενειών. Έτσι οι αξιωματικοί συνήθως διέθεταν κάποιο προσωπικό εισόδημα για να συμπληρώνουν τον χαμηλό τους μισθό". Οι παρατηρήσεις αυτές μας οδηγούν σ' ένα πρώτο συμπέρασμα που έχει να κάνει με μια ενδοστρατιωτική διαμάχη ανάμεσα στους αποφοίτους της Σχολής Ευελπίδων και τους υπολοίπους αξιωματικούς που κύρια αιτία της είναι η διαφορετική ταξική προέλευση. Το ζήτημα αυτό σε συνδυασμό με την αγανάκτηση που είχε ξεσηκώσει στις τάξεις των υπαξιωματικών ένας νόμος του 1908 αποτελεί ένα ακόμη συμπληρωματικό αίτιο του κινήματος στο Γουδί. Ο Γ. Δερτιλής γράφει σχετικά : " Ο νόμος αυτός καταργούσε τις δυνατότητες προαγωγής των μονίμων υπαξιωματικών στους ανώτερους βαθμούς και κατά τον θ. Πάγκαλο, ήταν ένα από τα βασικά αίτια του κινήματος. Η θέσπισή του είχε στηριχθεί στο παρά-

δειγμα της γερμανικής στρατιωτικής οργάνωσης και ήταν η πρώτη εκδήλωση του Κων/νικού Γερμανικού πάθους που μετά από λίγα χρόνια θα βύθιζε τη χώρα στο χάος του διχασμού. Φυσικά, οι προτιμήσεις των αξιωματικών για το ένα ή το άλλο δυτικό πρότυπο δεν ήταν εκείνες που βάραιναν στην οξύτατη αντίθεσή τους προς το νόμο : ήταν η ανατροπή μιας καθιερωμένης πρακτικής, η μείωση του γοήτρου τους και η κυρίως η ανατροπή των προοπτικών τους για κοινωνική άνοδο και για ένα ανώτερο βιοτικό επίπεδο.

Όλα αυτά τα αίτια που περιγράψαμε πιο πάνω δημιουργούν το κλίμα μέσα στο οποίο εκρήγνυται το κίνημα στο Γουδί. Ο "στρατιωτικός σύνδεσμος" ο οποίος συγκροτείται από διάφορες ομάδες κινηματιών αποφασίζει να δράσει την νύκτα της 14ης Αυγούστου του 1909. Ο Θ. Βερέμης γράφει σχετικά : "Την νύκτα της 14ης Αυγούστου συγκεντρώθηκαν 250 αξιωματικοί (οι περισσότεροι κατώτεροι) και 1550 ως 2.000 στρατιώτες στο Γουδί για να διακηρύξουν την αντίθεσή τους στην κυβέρνηση και να εκθέσουν το πρόγραμμα του "Στρατιωτικού συνδέσμου". Το πρόγραμμα αυτό, διατυπωμένο σε εξαιρετικά ήπιο τόνο εξέφραζε γενικές ευχές για την βελτίωση των ενόπλων δυνάμεων, της διοίκησης, της παιδείας, και την κατάργηση της "απαίσιας συναλλαγής" ευχές που ασφαλώς εύρισκαν σύμφωνο το σύνολο του πληθυσμού της χώρας. Απαριθμούσε επίσης με σαφήνεια ποιές ριζοσπαστικές ενέργειες δεν επρόκειτο να επιχειρηθούν από τον σύνδεσμο :

1. Η κατάργηση της δυναστείας ή η αντικατάσταση του βασιλιά,
2. Η εγκαθίδρυση στρατοκρατίας, ή η αλλαγή του Συντάγματος,
3. Η κατάργηση της κυβέρνησης,
4. Η αύξηση, η απομάκρυνση στελεχών του στρατού ή του ναυτικού".

Η απροσδόκητη επιτυχία του κινήματος και το γεγονός ότι μέσα στο διάστημα όπου ουσιαστικά οι κινηματίες κυβερνούσαν τη χώρα (Αύγουστος 1909 - Ιανουάριος 1910) άρχισαν να σημειώνονται κάποιες αλλαγές, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το κίνημα του 1909 γίνεται απαρχή σημαντικών εξελίξεων στο πολιτικό και κοινωνικο-οικονομικό πεδίο. Η πρόσκληση του Ελ. Βενιζέλου από τον "Στρατιωτικό σύνδεσμο" σαν πολιτικός σύμβολός του τερματίζει μια περίοδο γενικότερης πολιτικής ανωμαλίας και ανοίγει το δρόμο για τον αστικό εκσυγχρονισμό της χώρας.

Ο Γ. Δερτιλής στην προσπάθειά του να συνθέσει το πολιτικό

γεγονός που ήταν το κίνημα του 1909 με τις ταξικές δυνάμεις της Ελληνικής κοινωνίας και τις κοινωνικές σχέσεις όπως είχαν διαμορφωθεί κατά την μακρά περίοδο 1880-1909, αλλά και όπως εξελίχθηκαν στις μεταβολές της συγκυρίας του 1909 και του 1910 γράφει για τον ρόλο των στρατιωτικών : "Οι στρατιωτικοί δεν ήταν βεβαίως τα όργανα μιας ασυγκράτητης αστικής τάξης : επαναστάτησαν ενάντια στην πολιτική ολιγαρχία, επιθυμώντας να την αντικαταστήσουν με μια ικανώτερη και όχι τόσο φαύλη ηγεσία μέσα στα ίδια αστικά θεσμικά πλαίσια. Στην απόπειρα αυτή ενεργούσαν ως ένας σχετικά αυτόνομος πολιτικός παράγοντας, υπό την πίεση κυρίως των δεδομένων της εξωτερικής πολιτικής και των συνθηκών που επικρατούσαν στις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις. Η αυτονομία όμως αυτή δεν πρέπει να παραπλανά : δεν μπορούσε να είναι παρά μόνο σχετική. Τόσο η γέννησή της όσο και η λειτουργία της καθορίζονταν από τις πολιτικές και κυρίως τις κυρίαρχες κοινωνικές συνθήκες". Όσον αφορά το σημαντικό γεγονός ότι η ελληνική ιστοριογραφία σχεδόν στο σύνολό της αποδέχεται τον όρο "αστική επανάσταση" για το κίνημα στο Γουδί ο ίδιος πάλι γράφει : "Οδηγημένη από ένα εξελικτισμό και την επίδραση του δυτικού "μοντέλου" μια πλευρά της ελληνικής ιστοριογραφίας προσπάθησε να ανακαλύψει πάση θυσία μια αστική επανάσταση μέσα στην ελληνική ιστορία. Φαίνεται, όμως ότι δεν έγινε ποτέ τέτοια επανάσταση στην Ελλάδα, γιατί δεν χρειάστηκε ποτέ να γίνει : οι αστικοί θεσμοί καθιερώθηκαν ήδη από τα Συντάγματα της δεκαετίας του 1820 θεσπίστηκαν ξανά στο Σύνταγμα του 1844 και παγιώθηκαν οριστικά με το Σύνταγμα του 1864. Η εξέγερση του 1843, λόγω των αποτελεσμάτων της δείχνει να ταιριάζει με το μοντέλο μιας αστικής επανάστασης, έγινε όμως όταν δεν υπήρχε ακόμη στην Ελλάδα μια αυτόχθον αστική τάξη με ουσιαστικό οικονομικό και κοινωνικό βάρος. Στην περίπτωση του 1909 η παρερμηνεία δικαιολογείται από τις συνέπειες της εξέγερσης, ονομάστηκε "αστική" επειδή επιτάχυνε τον εκσυγχρονισμό της οικονομίας και την εδραίωση του αστικού καθεστώτος και τελικά ο όρος έφτασε να υπονοεί και μια εξέγερση αστών". Στην προσπάθειά μας της εξαγωγής κάποιων συμπερασμάτων γύρω από το ζήτημα του πώς λειτούργησαν οι στρατιωτικοί με την εξέγερσή τους στο Γουδί το 1909 και του κατά πόσο το κίνημα αυτό δημιούργησε νέες δυναμικές στο πολιτικό πεδίο θα μπορούσαμε να πούμε τα εξής: (1) Ένας στρατιωτικός μηχανισμός που μέσα του αντικατοπτρίζονται όλες οι αντιφάσεις της νεοελληνικής κοι-

ωνίας της περιόδου παίρνει μια λίγο-πολύ αυτόνομη πρωτοβουλία να δώσει κάποιες λύσεις στο πολιτικό αδιέξοδο της εποχής.

(2) Οι "κοινωνικές τάξεις" της εποχής και όχι βέβαια η αστική τάξη (μια που τα στατιστικά στοιχεία τουλάχιστον δεν μας επιτρέπουν να μιλάμε για ύπαρξη της) αγανακτισμένες από την κακοδιοίκηση του κράτους από την πολιτική ολιγαρχία και τσακισμένες κυριολεκτικά από το φορολογικό σύστημα και την τοκογλυφία που οργιάζει δημιουργούν το έδαφος της πλατιάς κοινωνικής συναίνεσης απέναντι στο εγχείρημα των στρατιωτικών. Η απόδειξη γι' αυτήν την συναίνεση είναι η μεγάλη διαδήλωση - υποστήριξη στο κίνημα στο Γουδί στις 14.9.1909. (3) Ένας νέος πολιτικός άνδρας ο Ελευθέριος Βενιζέλος συνθέτει αποτελεσματικά τις προσωπικές του επιδιώξεις σαν πολιτικού με τα οράματα του εκσυγχρονισμού της χώρας και της πραγματοποίησης της "Μεγάλης Ιδέας". Η σύνθεση αυτή αποβαίνει ένα καταλυτικό μείγμα για τις πολιτικές εξελίξεις που διαγράφονται μετά το κίνημα του 1909 και δίνουν το στίγμα μιας νέας περιόδου στην νεοελληνική ιστορία, περίοδος που οδηγεί μετά και την μικρασιατική καταστροφή στο δρόμο της "απογείωσης", όπως λέει και ο Νίκος Μουζέλης του Ελληνικού καπιταλισμού.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1909 - 1974

Την περίοδο μετά το κίνημα στο Γουδί το 1909 ο ιστορικός Τάσος Βουρνάς σκιαγραφεί ως εξής: "Το Γουδί, σαν κίνημα κοινωνικής αφετηρίας και προβληματικής δεν μπόρεσε να εκμεταλλευτεί όλες τις προσφερόμενες δυνατότητες και να παίξει τον ιστορικό ρόλο που προδιέγραψε γι' αυτό η εποχή τού. Το βασικό αίτημα για μια ριζική αστική αλλαγή στην κοινωνία και την οικονομία δεν στάθηκε δυνατό να προωθηθεί από υπεύθυνα πολιτικά κόμματα ή ομάδες, αλλά στηρίχθηκε ως ένα σημείο σε στρατιωτικούς κύκλους, συνεπικουρούμενους από το γενικό λαϊκό αίσθημα, οι οποίοι υποκατέστησαν στην δράση μια ανίσχυρη και απροβλημάτιστη πολιτική ηγεσία. Φυσικό ήταν λοιπόν, εφόσον η αλλαγή γινόταν με την πρωτοβουλία στρατιωτικών, να σέρνει μέσα της και όλα τα εγγενή ελαττώματα των στρατιωτικών κύκλων, που η εμβέλεια των προοδευτικών της αντιλήψεων δεν ξεπερνά ορισμένα στενά όρια μεταρρυθμίσεων. Αλλά και η εικόνα της νεοελληνικής κοινωνίας του 1909-1910 δεν διακρινόταν για τις έντονες ταξικές αντιθέσεις της. Αγροτικού χαρακτήρα, ως προς την γενική όψη της, με μια αγροτική τάξη που μόλις έχει αρχίσει να παίρνει συνείδηση των δικαιωμάτων της με σειρά αγώνες που ξεκινούν από τα τσιφλίκια της Θεσσαλίας, για να οξυνθούν με το Κιλελέρ (1910) και να επεκταθούν στα σταφιδοχώρια του Μοριά αποτελούσε το κυρίως ταξικό μέτωπο στη χώρα. Η εργατική τάξη, η οποία θα έδινε και το μέτρο των ταξικών αντιθέσεων, στα αστικά κέντρα, βρισκόταν σε νηπιακή κατάσταση στην πρώτη δεκαετία του αιώνα μας, χωρίς κοινωνικά δικαιώματα και νομική περιχαράκωση. Το σπουδαιότερο θεμέλιο για την διεκδίκηση των δικαιωμάτων της, η συνδικαλιστική οργάνωση των εργαζομένων, είχε μια υποτυπώδη διάρθρωση σωματιακής-συντεχνιακής μορφής και της έλειπε η δυνατότητα να οργανώσει και να καθοδηγήσει ταξικούς αγώνες. Για να σχηματίσει κανείς μια ιδέα της ασύδοτης εκμετάλλευσης της εργατικής δύναμης αρκεί να σημειωθεί πως η κυριακή αργία και το οκτάωρο καθιερώθηκαν νομοθετικώς από την πολιτεία το 1911. Είναι επίσης γεγονός ότι ο εμποροσαράφικος χαρακτήρας της οικονομίας κρατούσε την γενική ανάπτυξη της χώρας σε χαμηλό επίπεδο και εμπόδιζε τον αστικό μετασχηματισμό στην κοινωνία και την οικονομία. Όσο και αν το ταξικό χάσμα ανάμεσα στην περιορισμένη ολιγαρχία του πλούτου και τους

αστούς ήταν βαθύ, ωστόσο δεν υπήρχε στην άρχουσα τάξη της Ελλάδας ο διαφορισμός εκείνος που δημιουργεί έντονο κλίμα ταξικών αγώνων και διακινεί ταχύτερα την κοινωνική ιστορία. Η ανάπτυξη προχωρούσε απελπιστικά αργά, χωρίς να την καίει η ανάγκη για μια ταχύτερη διακίνηση των συντελεστών που χαρακτηρίζουν μια ζωηρή οικονομική ζωή. Γι' αυτό χρειάστηκε η "κοινωνική μειευτική" μιας μερίδας του στρατού, αλλά αυτό δεν ήταν η προσφερότερη λύση. Το Γουδί, σαν κοινωνικό κίνημα, ενώ έκλεινε τα σπέρματα μιας προοδευτικής ενέργειας ωστόσο είχε και τα εγγενή ελαττώματα μιας κίνησης που οριοθετούνταν από τον συντηρητισμό των στρατιωτικών, οι οποίοι θεωρούσαν τον εαυτό τους σαν ένα είδος επαγγελματικής αριστοκρατίας, που δεν ήταν δυνατό να επιτρέψει στις λαϊκές μάζες να κινηθούν πέρα από τα περιθώρια που χαρακτήριζαν στους στρατώνες γιατί φοβόντουσαν ότι ενδεχόμενη υπέρβαση ήταν δυνατόν να δημιουργήσει μια κοινωνική χιονοστιβάδα που θα οδηγούσε τον τόπο σε λύσεις επαναστατικού χαρακτήρα".

Στο τελευταίο κομμάτι της παρατήρησης των γεγονότων στο κοινωνικό και οικονομικό πεδίο από τον Τάσο Βουρνά εμείς θα προσθέσουμε ότι η έλευση του Ελευθέριου Βενιζέλου και ο τρόπος με τον οποίο χειρίστηκε το όλο ζήτημα της μετάβασης της κυβερνητικής από τους στρατιωτικούς στους πολιτικούς μας δίνει το δικαίωμα να μιλήσουμε για "χειραγώγηση των μαζών" και μείωση της επαναστατικότητάς τους πράγμα που σημαίνει ότι οι εξελίξεις μετά το Γουδί δεν θα μπορούσαν να είχαν καμιά άλλη κατάληξη για το λαό και τις προσδοκίες του από την λύση της αναθεωρητικής βουλής το 1911. Λύση που προφανώς παρά τα κοινωνικά μέτρα που θεσμοθετήθηκαν (βλέπε καθιέρωση οκταώρου) και που ήταν οπωσδήποτε θετικά για τον εργαζόμενο λαό δεν ικανοποιούσαν σαν σύνολο τα σαφώς πιο προοδευτικά αιτήματα των νέων κοινωνικών δυνάμεων. Τα πολιτικά γεγονότα μέχρι την ψήφιση του νέου αναθεωρημένου Συντάγματος το 1911 εξετάζοντάς τα συνοπτικά διαβάζουμε στο εγχειρίδιο ιστορίας της Γ' Λυκείου (Έκδοση Β' 1985) : "Ο Βενιζέλος αντιτάχθηκε στην Ιδέα να πεθεί πολιτειακό ζήτημα και τάχθηκε υπέρ της διατήρησης του Βασιλικού Θεσμού. Η στάση αυτή του Βενιζέλου καθυσούχασε τόσο τ' ανάκτορα όσο και τις ξένες δυνάμεις. Συμφωνήθηκε να προκηρυχθούν εκλογές για αναθεωρητική βουλή η οποία θα τροποποιούσε τα μη θεμελιώδη άρθρα του Συντάγματος. Τις εκλογές θα διενεργούσε νέα Κυβέρνηση. Ύστερα από την προκήρυξη των εκλογών για ανα-

θεωρητική Βουλή ο σύνδεσμος θα διαλυόταν. Νέος πρωθυπουργός κρίστηκε ο Στέφανος Δραγούμης. Η κυβέρνηση Δραγούμη οδήγησε τη χώρα σε εκλογές τον Αύγουστο του 1910. Το αποτέλεσμα των εκλογών αυτών είναι ενδεικτικό για τις διαφοροποιήσεις που έχουν αρχίσει να συντελούνται στην ελληνική κοινωνία. Από τις 362 έδρες οι παλιοί πολιτικοί (Κ. Μαυρομιχάλης, Δ. Ράλλης, Γ. Θεοτόκης, Α. Ζαΐμης) συγκεντρώνουν την πλειοψηφία 200 δηλαδή έδρες. Δίπλα όμως, στην συντηρητική πλειοψηφία υπάρχει τώρα και η υπολογίσιμη δύναμη των 162 ανεξάρτητων βουλευτών, που προέρχονται κυρίως από την Αγροτική Θεσσαλία και τα αστικά κέντρα. Μεταξύ αυτών και ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Οι δυνάμεις αυτές ασκούν έντονη πίεση στην νέα Βουλή. Αρνούνται να την αναγνωρίσουν ως αναθεωρητική και επιμένουν ότι πρέπει να χαρακτηριστεί συντακτική. Η Α' αναθεωρητική Βουλή από την πρώτη μέρα αδυνατεί να ανταποκριθεί στην αποστολή της. Στις 5.9.1910 ο Βενιζέλος που απουσιάζει στο εξωτερικό επιστρέφει στην Ελλάδα. Ο λαός της Αθήνας του επιφυλάσσει θριαμβευτική υποδοχή, στην Πλατεία Συντάγματος. Όμως, παρά τις συνεχείς προτροπές του πλήθους για συντακτική συνέλευση, κατά την διάρκεια του λόγου που εκφώνησε προς το συγκεντρωμένο κόσμο, ο Βενιζέλος εμμένει στη συμφωνία με τα κόμματα και τα ανάκτορα η απάντησή του είναι : Αναθεωρητική. Παρόλα αυτά η δημοτικότητά του αυξάνει συνεχώς, στο πρόσωπό του στηρίζονται οι ελπίδες του λαού για μεταρρυθμίσεις. Έτσι, όταν στις 12 Σεπτεμβρίου παραιτείται ο πρωθυπουργός Δραγούμης για να σχηματισθεί η νέα κυβέρνηση, ο Βασιλιάς που έχει πεισθεί για την μετριοπαθή του στάση και την εμμονή του στην αναθεωρητική, του αναθέτει την πρωθυπουργία. Η πρώτη κυβέρνηση Βενιζέλου ορκίζεται στις 6 Οκτωβρίου και αποτελείται από νέους και ικανούς πολιτικούς. Η Βουλή όμως που στην πλειοψηφία της είναι συντηρητική, αντιδρά στα σχέδιά του. Ο πρωθυπουργός πείθει το Βασιλιά να διαλύσει την πρώτη αναθεωρητική Βουλή. Προκηρύσσονται εκλογές για την 28^η Νοεμβρίου. Στις εκλογές αυτές τα παλιά συντηρητικά κόμματα αντιδρούν και απέχουν. Οι νέες εκλογές δίνουν στον Βενιζέλο συντριπτική πλειοψηφία. Εκλέγονται επίσης και βουλευτές από την ριζοσπαστική για την εποχή ομάδα των κοινωνιολόγων με αρχηγό τον Αλεξ. Παπαναστασίου. Στόχος της Β' Αναθεωρητικής Βουλής η δημιουργία κράτους δικαίου μέσα στο πλαίσιο ενός φιλελεύθερου αστικού πολιτεύματος".

Ο Συνταγματολόγος Ν. Αλιβιζάτος γράφει τα εξής για τα χαρα-

κτηριστικά του αναθεωρημένου Συντάγματος του 1911 : "Η Β' Αναθεωρητική Βουλή τροποποίησε - συμπλήρωσε 54 συνολικά άρθρα από το 110 του Συντάγματος του 1864 και είναι χαρακτηριστικό ότι πολλές από τις μεταβολές που επέφερε - σ' ό,τι αφορά ιδίως την οργάνωση και την άσκηση των εξουσιών - εμπνέονταν άμεσα από τις θέσεις που είχε υποστηρίξει πάνω στα ίδια θέματα, ο Χ. Τρικούπης, 20-30 χρόνια νωρίτερα. Δεν θα ήταν συνεπώς αυθαίρετο να υποστηριχθεί ότι η συγγένεια των περί πολιτείας αντιλήψεων του Τρικούπη και του Βενιζέλου, συγγένεια που γενικά πανθομολογείται συνάγεται και από τις συγκεκριμένες συνταγματικές μεταρρυθμίσεις που οι δύο πολιτικοί εισήγαγαν ή προσπάθησαν να εισαγάγουν".

Με το νέο Σύνταγμα ενισχύονται και προστατεύονται καλύτερα τα ατομικά δικαιώματα, η ελευθερία του τύπου, η ιδιοκτησία. Για πρώτη φορά θεσπίζεται η μονιμότητα των δημοσίων υπαλλήλων και το αμετάθετο. Καθιερώνεται η δωρεάν υποχρεωτική στοιχειώδης εκπαίδευση και ιδρύονται τεχνικά σχολεία στις αγροτικές περιοχές. Με άρθρο του νέου Συντάγματος επιτρέπονται οι απαλλοτριώσεις μεγάλων εκτάσεων γής με αποζημίωση όταν πρόκειται να εξυπηρετηθεί το κοινωνικό συμφέρον. Όλα αυτά τα νέα μέτρα που θεσμοθετούνται μέσα από το Σύνταγμα του 1911 και κινούνται προς μια εκσυγχρονιστική κατεύθυνση, δίνουν το μέτρο των ανορθωτικών προσπαθειών του Ελευθερίου Βενιζέλου προσπαθειών που θέτουν τις βάσεις για οικονομική και κοινωνική πρόοδο της χώρας την περίοδο μετά το κίνημα στο Γουδί.

Ο τερματισμός της πολιτικής ανωμαλίας που σημειώνεται με την συντριπτική επικράτηση του Ελευθερίου Βενιζέλου στην πολιτική ζωή σημειώνει ταυτόχρονα και την αποχή του στρατεύματος από τις τρέχουσες πολιτικές εξελίξεις τουλάχιστον μέχρι την περίοδο του διχασμού. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος φροντίζει συστηματικά να υλοποιήσει τις επιθυμίες του "Στρατιωτικού συνδέσμου" για μια πιο έντονη πολεμική προετοιμασία της χώρας μια που και ο ίδιος διαισθάνεται ότι οι εξελίξεις στο χώρο της Βαλκανικής αργά ή γρήγορα θα οδηγήσουν σε σύγκρουση με την Οθωμανική αυτοκρατορία. Ο Θ. Βερέμης γράφει : "Από τις απαιτήσεις του συνδέσμου, εκείνη την οποία ο Βενιζέλος ασφαλώς δεν αγνόησε ήταν "η αναφερόμενη στην στρατιωτική προπαρασκευή. Εκπρόσωπος χαρακτηριστικός του ελληνικού αυτρωτισμού, ο Κρητικός ηγέτης είχε προβλέψει την επικείμενη αντιμετώπιση των Βαλκανικών κρατών με την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Στην κυβέρνησή του μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1910, ανέλαβε και τα δύο πολεμικά υπουργεία για να εφαρμόσει ο ίδιος το πρόγραμμα του εξοπλισμού. Τον Οκτώβριο του 1912 κινητοποιήθηκε στρατός από 148.136 άνδρες. Με την επιστροφή των αποδήμων για κατάρτιση και την επιστράτευση νέων κλάσεων η δύναμη του στρατού ξεπέρασε το 1913 τις 200.000. Πραγματοποίηση επίσης επιθυμίας του συνδέσμου αποτέλεσε η πρόσκληση Γαλλικής στρατιωτικής αποστολής υπό τον στρατηγό Εύντου που έφτασε στην Ελλάδα τον Ιούνιο του 1911. Ο Εύντου απέστειλε Έλληνες αξιωματικούς στην Γαλλία για ανώτερες σπουδές και δημιούργησε Σχολή Επιτελών καθώς και ειδικές στρατιωτικές σχολές για εξειδίκευση. Τον Φεβρουάριο του 1912 το σχέδιό του για την αναδιοργάνωση του στρατού εγκρίθηκε από τη Βουλή. Σύμφωνα με το σχέδιο αυτό, η Ελλάδα χωρίστηκε σε 4 στρατιωτικές περιοχές, οι οποίες σε καιρό ειρήνης προσέφεραν από μια μεραρχία και σε καιρό πολέμου από δύο. Αυξήθηκε επίσης η πρόβλεψη για εφέδρους αξιωματικούς και ανθυπασπιστές. Ο Κων/νος, που διατηρούσε την πικρία του εναντίον των Γαλλοφίλων - σε μεγάλο ποσοστό - αξιωματικών του συνδέσμου, άσκησε ιδιαίτερα αυστηρή κριτική στα έργα του Εύντου. Μολονότι τα στρατιωκά γυμνάσια του Μαΐου - Ιουνίου 1912 στα οποία έλαβαν μέρος 18.000 άνδρες υπό Γαλλική καθοδήγηση, έπεισαν τους ξένους παρατηρητές για την βελτίωση του Ελληνικού στρατού, ο διάδοχος έκανε σχόλια που έθιγαν άμεσα τους ξένους κειμαδευτές. Μόνο έπειτα από επέμβαση του Βενιζέλου και αναιρετική δήλωση του Κων/νου ο Εύντου δέχτηκε να παραμείνει στην Ελλάδα. Η αντίθεση του διαδόχου στην πρόσκληση Γαλλικής αποστολής, οφειλόταν στο γεγονός ότι από το 1908 ο βασιλιάς Γεώργιος και ο τότε πρωθυπουργός Θεοτόκης είχαν ανεπίσημα συμφωνήσει με τον Κάιζερ της Γερμανίας ότι η Ελλάδα θα καλούσε Γερμανούς εκπαιδευτές. Ο Ζορμπάς όμως ως υπουργός στρατιωτικών στην κυβέρνηση Στ. Δραγούμη ήρθε σε επαφή με τους Γάλλους και ο Βενιζέλος ολοκλήρωσε τις συνεννοήσεις. Η Βρετανική ναυτική αποστολή υπό τον Ναύαρχο Τόφνελ έφτασε στην Ελλάδα το Μάιο του 1911. Ο Τόφνελ που ανέλαβε την αρχηγία του στόλου, έστειλε αξιωματικούς στην Αγγλία, ίδρυσε σχολές για διάφορες ειδικότητες και βελτίωσε τα συστήματα εκπαίδευσης της Σχολής Δοκίμων. Το καλοκαίρι του 1912 ο στόλος ενισχύθηκε με ένα υποβρύχιο, έξι αντιτορπιλικά και τέσσερα εξοπλισμένα πλοία γραμμής. Έγιναν επίσης παραγγελίες ενός θωρηκτού, δύο αντιτορπιλικών και έξι τορπυλοβόλων. Τον Νοέμβριο

του 1912 ο Ελληνικός στόλος αποτελούνταν από ένα βαρύ καταδρομικό, τρία θωρακισμένα μεγάλα πλοία, δεκατέσσερα αντιροπικά, τέσσερα τορπιλοβόλα, οκτώ κανονιοφόρους, τέσσερα εξοπλισμένα πλοία γραμμής και ένα υποβρύχιο. Ο Ελληνικός στόλος ήταν το κύριο διαπραγματευτικό επιχείρημα του Βενιζέλου προκειμένου να γίνει η Ελλάδα δεκτή στο Βαλκανικό συνασπισμό εναντίον της Τουρκίας και έπαιξε αποφασιστικό ρόλο κατά τον Α' Βαλκανικό πόλεμο".

Το τέλος των Βαλκανικών πολέμων και η έναρξη του Α' Παγκόσμιου πολέμου το 1914 με τις επιπτώσεις που είχε ο πόλεμος αυτός στο χώρο της Βαλκανικής δημιουργούν μια σημαντική κινητικότητα στο χώρο του στρατεύματος. Η κινητικότητα αυτή που φυσικά μεγάλο της μέρος οφείλεται στην διαμάχη Ελευθερίου Βενιζέλου και στέμματος βρίσκει την έκφρασή της με το κίνημα της "Εθνικής Άμυνας" στην Θεσσαλονίκη το 1916. Για την περίοδο αυτή (1914-1916) και τις κινήσεις στο χώρο του στρατεύματος ο Θ. Βερέμης γράφει σχετικά : "Το 1914 το ηθικό των Ελλήνων αξιωματικών βρισκόταν σε άριστη κατάσταση καθώς οι νίκες των Βαλκανικών πολέμων είχαν ξεπλύνει την ντροπή του 1897 και είχαν αυξήσει την δημοτικότητα του στρατού. Από πλευράς προαγωγών οι αξιωματικοί, συνηθισμένοι σε μεγάλες περιόδους στασιμότητας είχαν ικανοποιηθεί πέρα από κάθε προσδοκία τους.

Ανάμεσα στο 1909 και το 1914, επιλοχίες όπως ο Πλαστήρας είχαν γίνει λοχαγοί και υπολοχαγοί όπως ο Πάγκαλος ταγματάρχες. Ο Βενιζέλος είχε πραγματοποιήσει τις περισσότερες μεταρρυθμίσεις του και η Ελλάδα, μολονότι αντιμετώπιζε πλάντοτε την απροκάλυπτη εχθρότητα της Βουλγαρίας και της Τουρκίας, είχε επεκτείνει σημαντικά την επικράτειά της με ανάλογη αύξηση του πληθυσμού της. Ο μεγάλος διχασμός ήλθε σαν κεραυνός μέσα από ένα φαινομενικό αίθριο ουρανό και άγγιξε το στράτευμα όταν πια η διαμάχη ανάμεσα στο θρόνο και τον εκλεγμένο αντιπρόσωπο του λαού έγινε αγεφύρωτη. Αντικείμενο του διχασμού ήταν η διαφορά ανάμεσα σε δύο θεωρήσεις της εξωτερικής πολιτικής :

1. Της πολιτικής του Βενιζέλου που ζητούσε άμεση έξοδο στον πόλεμο στο πλευρό της τριπλής συνεννόησης προκειμένου να διασφαλιστούν τα κέρδη των Βαλκανικών πολέμων, και να ικανοποιηθούν οι εθνικές διεκδικήσεις και
2. Της πολιτικής του βασιλιά Κων/νου που για τον ίδιο ακρι-

βώς λόγο επέμενε να παραμείνει η Ελλάδα ουδέτερη. Οι Έλληνες δικαιολογημένα αισθάνθηκαν την εποχή εκείνη ότι η μοίρα της ευάλωτης χώρας τους ήταν εξαρτημένη από τα σχέδια των Μεγάλων Δυνάμεων. Έτσι απέδιδαν τεράστια σημασία στην εκλογή μιας εξωτερικής πολιτικής που επρόκειτο να είναι καθοριστική για το μέλλον της. Η σύγκρουση ανάμεσα στο Θρόνο και το Κοινοβούλιο πρόσθεσε στο επίμαχο θέμα δύο ακόμα διαστάσεις την ιδεολογική και την προσωπική. Η πρόθεση του Κων/νου να συνεχίσει να κατευθύνει (κατά την Βασιλική Παράδοση) την εξωτερική πολιτική της χώρας είχε εκδηλωθεί από το 1913 με την βολιδοσκοπηση του Βερολίνου για μια πιθανή συμμαχία. Η αναχρονιστική για τα Ελληνικά δεδομένα της εποχής, αντίληψη του ρόλου του μονάρχη ήρθε σε άμεση αντίθεση το 1915 με την εξωτερική πολιτική του Βενιζέλου και τις συνταγματικές απόψεις μιας σημαντικής μερίδας της κοινής γνώμης. Τα γεγονότα που οδηγούν στον διχασμό δεν είναι δυνατόν να απαριθμηθούν εδώ. Θα αρκεστούμε μόνο να μνημονεύσουμε τους δύο σταθμούς που προκάλεσαν την τελική ρήξη. Το Μάρτιο του 1915 ο Πρόεδρος της Κυβέρνησης Βενιζέλος υπέβαλλε την παραίτησή του μετά την οριστική άρνηση του Κων/νου να επιτρέψει την συμμετοχή ελληνικού στρατού στην επιχείρηση των Δαρδανελλίων. Στις εκλογές του Ιουνίου 1915, το φιλελεύθερο Κόμμα εξασφάλισε πάλι την εξουσία κερδίζοντας 184 από τις 310 έδρες της Βουλής. Τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου, όταν η Βουλγαρία παραβίασε τα Σερβικά σύνορα, ο Βενιζέλος δήλωσε την πρόθεση της κυβέρνησής του να τηρήσει τους όρους της Ελληνοσερβικής συνθήκης του 1913 με την αποστολή στρατιωτικής βοήθειας. Ο βασιλιάς αρνήθηκε και πάλι να δεχθεί την πρόταση του πρωθυπουργού του αναγκάζοντάς τον να παραιτηθεί για δεύτερη φορά μέσα σ' ένα χρόνο. Η αποχή των φιλελευθέρων από τις εκλογές του Δεκεμβρίου 1915 σημαδεύει την αρχή της διάστασης ανάμεσα στους οπαδούς των δύο θέσεων: Όσων πρέσβευαν ότι κυρίαρχος είναι ο λαός και εκείνων που πίστευαν ότι είναι ο μονάρχης. Η αντίθεση του θρόνου προς το Κοινοβούλιο είχε μακροχρόνιες συνέπειες στην πολιτική ζωή. Η απόφαση του Κων/νου να αναμειχθεί στη πολιτική ως αρχηγός κομματικής παράταξης σήμαινε το τέλος της πολιτειακής ισορροπίας που επικρατούσε, με μικρές διακοπές, από το 1864. Το κράτος έχασε το κύρος που του εξασφάλιζε η συμβίωση του ανώτατου άρχοντα με τις δυνάμεις του Κοινοβουλίου με αποτέλεσμα να χειραφετηθούν οι στρατιωτικοί πελάτες του θρόνου ή των κομμάτων για να διεκδικήσουν με τις δικές τους δυνάμεις τα πλεονεκτήματα της εξουσίας.

Οι αξιωματικοί του 1915 είναι δυνατό να χωριστούν σε δύο γενικές κατηγορίες: σ' αυτούς που είχαν ικανοποιηθεί βαθμολογικά και αισθάνονταν επαγγελματικά ασφαλείς και σ' όσους έτρεφαν ελπίδες ότι ένας πόλεμος θα τους εξασφάλιζε την μονιμότητα και νέες προαγωγές. Στην πρώτη κατηγορία ανήκαν κυρίως οι ανώτατοι και οι ανώτεροι, οι απόφοιτοι της Σχολής Ευελπίδων και οι προσκεείμενοι στο θρόνο. Οι αξιωματικοί αυτοί δέχονταν τις αποφάσεις των κυβερνήσεων, ήταν επιφυλακτικοί προκειμένου να διακινδυνεύσουν την θέση τους και αισθάνονταν επαγγελματική υπεροχή απέναντι στους άλλους συνδέλους τους. Στην δεύτερη κατηγορία ανήκαν οι κατώτεροι, οι έφεδροι που είχαν μονιμοποιηθεί καθώς και όσοι δεν διέθεταν προστάτες στην εξουσία ή είχαν προσωπικές αντιδικίες με στελέχη της πολιτικής ή στρατιωτικής ηγεσίας. Από την δεύτερη κατηγορία προήλθαν αργότερα οι αξιωματικοί του κινήματος της εθνικής άμυνας του 1916 καθώς και οι φανατικότεροι οπαδοί της αβασίλευτης δημοκρατίας κατά τον μεσοπόλεμο. Μερικά μόνο από τα ηγετικά στελέχη του στρατιωτικού συνδέσμου του 1909 ακολούθησαν την φιλελεύθερη παράταξη εκφράζοντας την παλιά τους αντίθεση προς την δυναστεία. Η πλειοψηφία των αξιωματικών στο Γουδί, που ήταν το 1909 κατώτερη σε βαθμό αλλά με πολλές απαιτήσεις και φιλοδοξίες, ως απόφοιτοι της Σχολής, είχαν ήδη αποκατασταθεί το 1915 και ο φιλελεύθερος ζήλος τους είχε ατονήσει". Ο Διορισμός μετά την β' παραίτηση του Βενιζέλου βασιλικής κυβέρνησης με πρωθυπουργό τον Στ. Σκουλούδη αποτελεί μια ακόμη ένδειξη της άρνησης του Κων/νου να βγάλει από την ουδετερότητα την χώρα και πολύ περισσότερο να πολεμήσει αυτή στο πλευρό της Αυτάντ.

Η άρνηση αυτή επιταχύνει τις ενέργειες των δυνάμεων της Αυτάντ απέναντι στην ουδέτερη Ελλάδα, ενέργειες που έχουν σαν σκοπό να την πιάσουν να συμμαχήσει με αυτές ενάντια στις Κεντρικές Δυνάμεις.

Ο αντίχτυπος των ενεργειών αυτών που είναι :

- α. Αποβίβαση Δυνάμεων της Αυτάντ στη Θεσσαλονίκη (Οκτώβριος 1915)
- β. Κατάληψη της Κέρκυρας χωρίς συγκατάθεση της Ελληνικής Κυβέρνησης, από γαλλικά στρατεύματα (Ιανουάριος 1916)
- γ. Μεταφορά του σέρβικου στρατού στη Μακεδονία, είναι σημαντικός ιδίως στους πολίτες και μέρος των αξιωματικών που βρίσκονται στην Μακεδονία.

Οι ενέργειες αυτές των δυνάμεων της Αντάντ ισοδυναμούν πρακτικά με κατάλυση της εθνικής κυριαρχίας στο χώρο της Μακεδονίας. Οι πολίτες λοιπόν και οι στρατιωτικοί που προαναφέραμε, που έχουν θορυβηθεί από τις ενέργειες των Δυνάμεων της Αυτάντ είναι αυτοί που θα συγκροτήσουν τους πυρήνες εκείνους που θα αποτελέσουν τη βάση του κινήματος της "Εθνικής Άμυνας" στη Θεσσαλονίκη το 1916. Για τα γεγονότα που συνέβησαν στο διάστημα που μεσολάβησε από τον Ιανουάριο του 1916 μέχρι την έκρηξη του κινήματος της Εθνικής Άμυνας στις 17/30 Αυγούστου του ιδίου έτους διαβάζουμε στο εγχειρίδιο ιστορίας της Γ' Λυκείου (έκδοση Β' 1985) τα εξής:

"Οι βουλγαρικές και γερμανικές δυνάμεις εισβάλλουν στο ελληνικό έδαφος και καταλαμβάνουν το οχυρό Ρούπελ χωρίς ο ελληνικός στρατός να προβάλλει αξιόλογη αντίσταση (13/26 Μαΐου 1916). Οι δυτικοί σύμμαχοι αρχίζουν να κινούνται δραστήρια για να ανακόψουν την προώθηση στην Ελλάδα της Γερμανικής επιρροής που ευνοούσαν τα ανάκτορα. Οι Άγγλοι κηρύσσουν μερικό αποκλεισμό της χώρας από τη θάλασσα και μαζί με τους Γάλλους, ζητούν την αποστράτευση της Ελλάδας, την κατάργηση της βασιλικής διακυβέρνησης, την επάνοδο στον Κοινοβουλευτισμό και καταλαμβάνουν την θάσο (Μάιος - Ιούνιος 1916). Ο Σκουλούδης παραιτείται και τον αντικαθιστά πάλι ο Αλ. Ζαΐμης. Η κατάσταση στο μέτωπο της Μακεδονίας επιδεινώνεται. Οι Βούλγαροι εισβάλλουν στην Ανατολική Μακεδονία και αρχίζουν να εκδιώκουν τον Ελληνικό πληθυσμό, ενώ οι Ιταλοί, που έχουν συμμαχήσει με την Αντάντ, καταλαμβάνουν την Βόρειο Ήπειρο. Ότι είχε κερδίσει η Ελλάδα με τους δύο βαλκανικούς πολέμους κινδύνευε να χαθεί. Υπό την πίεση των γεγονότων αυτών εκδηλώνεται από φιλοβενιζελικούς αξιωματικούς το κίνημα της Εθνικής Άμυνας".

Ο Θ. Βερέμης κάνοντας κάποιες παρατηρήσεις πάνω στην στελέχωση του κινήματος της Εθνικής Άμυνας από τους εν ενεργεία αξιωματικούς γράφει τα εξής : "Αυτοί που προσχώρησαν στην Εθνική Άμυνα από τον Αύγουστο του 1916 ως τον Μάρτιο του 1917 αποτελούν ένα μικρό ποσοστό του συνόλου των Ελλήνων αξιωματικών. Από τους 4.500 μόνιμους μόνο 280 μέχρι 300 προσχώρησαν. Η αρχική όμως έλλειψη βαθμοφόρων καλύφθηκε από τη συστηματική προσέλευση εφέδρων που αργότερα μονιμοποιήθηκαν".

Ο Λεωνίδας Σπαής αναφέρει ότι επτά αξιωματικοί από το Σύνταγμα του έφυγαν για να ενωθούν με τον στρατό της άμυνας και απ'

αυτούς μόνο δύο απόφοιτοι της Σχολής Ευελπίδων. Εξηγεί όμως ότι τους περισσότερους που παρέμειναν στις θέσεις τους τους συγκρατούσαν οικογενειακοί λόγοι. Πολλοί αξιωματικοί, ιδιαίτερα μετά τα γεγονότα του Ρούπελ, συμφωνούσαν με τις επιδιώξεις της άμυνας, αλλά πίστευαν ότι ένας διχασμός του στρατού θα ήταν ολέθριος και ότι ο μόνος τρόπος για να βγεί η Ελλάδα στον πόλεμο ήταν να πειστεί ο βασιλιάς να αλλάξει πολιτική. Άλλοι, περισσότερο συντηρητικοί δίσταζαν να εκθέσουν τις οικογένειες και τους συγγενείς τους στο έλεος των επιστράτων και των φανατικών βασιλοφρόνων. Μια μερίδα ακόμα ανωτέρων αμφέβαλαν για την σοβαρότητα ορισμένων αμυνητών όπως ο Ζυμβρακάκης και ο Χριστοδούλου. Σχετικές ανησυχίες και επιφυλάξεις διατύπωσε ο ταγματάρχης Καλογεράς σε επιστολή του προς τον Π. Δαγκλή, όταν ο τελευταίος βρισκόταν πια στην Θεσσαλονίκη. Γεγονός βέβαια ήταν ότι ο στρατός της άμυνας συγκέντρωνε τα ζωηρότερα και λιγότερα πειθαρχημένα στοιχεία του στρατεύματος, καθώς πολλοί που είχαν τιμωρηθεί από τις μονάδες τους δραπετεύαν στην Θεσσαλονίκη. Όμως η κριτική κατά της απειθαρχίας των αμυνιτών χρησιμοποιήθηκε συχνά ως πρόσχημα από αξιωματικούς που βρίσκονταν στην Αθήνα για να αποφύγουν να λάβουν την δύσκολη απόφαση της συμμετοχής στο κίνημα".

Οι παρατηρήσεις αυτές του Θ. Βερέμη γύρω από την συγκρότηση της Εθνικής Άμυνας μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι δεν ήταν δυνατόν αυτά τα ετερόκλητα στοιχεία που απετέλεσαν το δυναμικό της να εξελιχθούν χωρίς την σύμπραξη του στρατού του "Κράτους των Αθηνών" σε αξιόμαχη στρατιωτική μονάδα. Το γεγονός αυτό επιτείνεται από τις παρατηρήσεις του ιδίου στο πώς αρθρώνονται τα διάφορα πελατειακά δίκτυα μέσα στο κίνημα της Εθνικής Άμυνας (π.χ. Πάγκαρος, Ζυμβρακάκης). Όσον αφορά τα πολιτικά γεγονότα που συμβαίνουν στο αμέσως επόμενο διάστημα μετά την έκρηξη του κινήματος της Εθνικής Άμυνας διαβάζουμε από το εγχειρίδιο Ιστορίας της Γ' Λυκείου (έκδοση Β' 1985) τα εξής :

"Μετά την εκδήλωση του κινήματος της Εθνικής Άμυνας, ο Βενιζέλος εγκαταλείπει την Αθήνα και πηγαίνει στα Χανιά όπου σχηματίζει προσωρινή κυβέρνηση. Η κυβέρνηση αυτή εγκαθίσταται στην Θεσσαλονίκη (26 Σεπτεμβρίου με 4 Οκτωβρίου 1916), αποφασίζει να διενεργηθεί στρατολογία σε μεγάλη κλίμακα και οργανώνει ένοπλες στρατιωτικές Ελληνικές δυνάμεις που θα ενταχθούν στις συμμαχικές και θα πολεμήσουν μαζί τους στο Μακεδονικό Μέτωπο. Ο Εθνικός δι-

χασμός ήταν πια γεγονός. Ενώ το κράτος της Μακεδονίας οργανωνόταν κάτω από την αρχηγία του Ελευθερίου Βενιζέλου και με βοηθούς του τον Ναύρχο Παύλο Κουντουριώτη και τον στρατηγό Παν. Δαγληή και άπλωνε την εξουσία του στα νησιά του Αιγαίου και την Κρήτη, ο Γάλλος Ναύαρχος Φουρνιέ, που ναυλοχούσε στο Κερατσίνι, απαιτούσε την παράδοση στους συμμάχους των Ελληνικών αντιτορπιλικών, των σιδηροδρόμων και του λιμανιού του Πειραιά. Η κυβέρνηση της Αθήνας αρνήθηκε και ο Φουρνιέ καταλαμβάνει τον Πειραιά και στέλνει στρατιωτικό άγημα εναντίον της Αθήνας. Στρατός και τμήματα οπλισμένων πολιτών πιστών στον βασιλιά, "οι επίστρατοι", αντιπαρিতάσσονται στους Γάλλους γύρω από το μνημείο του Φιλοπάππου. Σαν αντίποινα ο Γαλλικός στόλος βομβαρδίζει από το Φάληρο τα βασιλικά ανάκτορα. Οι Αγγλογάλλοι επιβάλλουν αυστηρό αποκλεισμό στην παλαιά Ελλάδα και απαιτούν την αποχώρηση όλων των Ελληνικών στρατευμάτων στην Πελοπόννησο. Στους κρίσιμους εκείνους μήνες, πλήρης κυβερνητική αναρχία κυριαρχούσε στην βασιλική Ελλάδα και ο Ελληνικός λαός είχε εμπλακεί στην δίνη ενός τρομερού διχασμού. Διαδηλώσεις και αντιδιαδηλώσεις συγκλόνιζαν την Αθήνα και το αμοιβαίο μίσος έθραυε κάθε εθνικό συνεκτικό δεσμό ανάμεσα στους πολίτες. Οι βενιζελικοί διώκονται απηνώς. Και ενώ τον πρώτο καιρό η πλειοψηφία του Ελληνικού λαού ήταν με το μέρος της Αυτάντ, η άσχημη συμπεριφορά των συμμαχικών στρατευμάτων απέναντι στους κατοίκους της Μακεδονίας, οι ελλείψεις σε τρόφιμα απ' τις οποίες υπέφερε ο λαός της Παλαιάς Ελλάδας εξαιτίας του αποκλεισμού, η απόβαση των Γαλλικών στρατευμάτων στον Πειραιά και οι όροι που έθεταν οι Αγγλογάλλοι, είχαν θίξει το εθνικό συναίσθημα των Ελλήνων και ένα μεγάλο μέρος της κοινής γνώμης είχε στραφεί εναντίον των δυτικών συμμάχων. Τέλος οι Αγγλογάλλοι αποφάσισαν να εκδιώξουν τον Κων/νο. Ύστερα από τελεσίγραφο των συμμάχων ο βασιλιάς αναγκάζεται να παραιτηθεί και στις 2/15 Ιουνίου 1917 εγκαταλείπει την Ελλάδα, αφήνοντας τον θρόνο στον δευτερότοκο γιό του Αλέξανδρο. Μετά την απομάκρυνση του Κων/νου, ο Ελευθέριος Βενιζέλος επιστρέφει στην Αθήνα, σχηματίζει νέα Κυβέρνηση και επαναφέρει την Βουλή του 1915 που είχε διαλύσει ο βασιλιάς. Πρώτη ενέργεια της νέας κυβέρνησης, ήταν η ταυτόχρονη κήρυξη του πολέμου κατά της Γερμανίας και της Βουλγαρίας. Συγχρόνως προβαίνει σε εκκαθάριση της κρατικής μηχανής και του στρατεύματος από τα φιλοβασιλικά στοιχεία. Τη φορά αυτή οι διωγμοί είχαν ως στόχο

τους αντιβενιζελικούς.

Η κυβέρνηση του Ελευθέριου Βενιζέλου, με γενική επιστράτευση κατορθώνει να συγκεντρώσει 300.000 στρατιώτες οι οποίοι εντάσσονται, κατά το μεγαλύτερο μέρος τους, στο στράτευμα των Αγγλογάλλων που πολεμούσε στην Μακεδονία. Και ενώ, στα 1917 τίποτα το αξιόλογο δεν πραγματοποιήθηκε στο μακεδονικό μέτωπο, στα 1918 το Ελληνικό στρατιωτικό σώμα θριαμβεύει στην μάχη του Σκρά (17/30 Μαΐου 1918), κατά των Γερμανοβουλγάρων. Ο αγώνας συνεχίζεται έως την τελική συνθηκολόγηση των Βουλγάρων (Σεπτέμβρης 1918). Τον Οκτώβριο του 1918 η Τουρκία υπογράφει ανακωχή με τις δυνάμεις της Αντάντ. Ο Αγγλογαλλικός στρατός καταλαμβάνει την Κωνσταντινούπολη και μαζί του εγκαθίσταται σ' αυτήν ένα άγημα ελληνικού στρατού με αρχηγό τον Λεωνίδα Παρασκευόπουλο. Συγχρόνως ο Ελληνικός Στόλος, με ναυαρχίδα, το θωρηκτό "Αβέρωφ" αγκυροβολούσε στο Βόσπορο. Η εξωτερική πολιτική του Βενιζέλου θριάμβευε. Δύο συνθήκες, μετά την λήξη του Α' Παγκόσμιου Πολέμου, επισφραγίζουν τον Ελληνικό θρίαμβο. Με την συνθήκη του Νεϊγύ (14/11/1919) η Βουλγαρία παραιτείται από τα κυριαρχικά της δικαιώματα στην Δυτική Θράκη η οποία με την συνθήκη των Σεβρών, παραχωρείται στην Ελλάδα. Με την συνθήκη των Σεβρών (1/8/1920) η Ελλάδα, εκτός από την Δυτική Θράκη αποκατά και την Ανατολική μέχρι την γραμμή της Τσατάλτζας.

Επίσης η Τουρκία αναγνωρίζει οριστικά την κυριαρχία της Ελλάδας σ' όλα τα νησιά του Αιγαίου εκτός από τα Δωδεκάνησα που είχαν καταληφθεί από τους Ιταλούς. Τέλος ανατέθηκε στην Ελλάδα η προσωρινή διοίκηση της περιοχής της Σμύρνης. Ο πληθυσμός της, μετά από πέντε χρόνια, θα αποφάσιζε με δημοψήφισμα αν επιθυμούσε την οριστική προσάρτηση της περιοχής στην Ελλάδα.

Οι εχθροί του Ελευθέριου Βενιζέλου, μετά την υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών, οργάνωσαν εναντίον του μια δολοφονική απόπειρα στο σταθμό της "Λυών" στο Παρίσι. Η απόπειρα προκάλεσε θλιβερή εντύπωση στην Ευρώπη και αληθινή θύελα στην Ελλάδα: νέες διώξεις πραγματοποιούνται στην Αθήνα. Τον Οκτώβριο του 1920 πεθαίνει ο βασιλιάς Αλέξανδρος, και το δυναστικό πρόβλημα τίθεται πάλι οξύ. Την αντιβασιλεία αναλαμβάνει προσωρινά ο ναύαρχος Κωνσταντουριώτης, ενώ ο Βενιζέλος προσέβλεπε προς τους γιούς του Κων/νου, Γεώργιο και Παύλο. Οι οπαδοί όμως του Κων/νου, με αρχηγό

τον Δημ. Γούναρη αντιδρούν βίαια προτείνοντας ως μόνη λύση το δημοψήφισμα, για να λύσει ο λαός το πρόβλημα του μελλοντικού βασιλιά. Κάτω από αυτήν την τεταμένη ατμόσφαιρα προκηρύσσονται εκλογές για νέα Βουλή (1/14 Νοεμβρίου 1920). Τα αντιβενιζελικά κόμματα εκμεταλλεύονται την δικαιολογημένη δυσφορία του λαού για τη συνεχιζόμενη επιστράτευση και τους φόβους του για ένα νέο πόλεμο με την Τουρκία. Ο Βενιζέλος προσπάθησε, να αντιδράσει τονίζοντας στις προεκλογικές του ομιλίες ότι ο εθνικός θρίαμβος ήταν δεδομένος και η επιστράτευση δικαιολογημένη. Το αποτέλεσμα των εκλογών έδωσε τη νίκη στα αντιβενιζελικά κόμματα. Ο Δημ. Ράλλης ορκίζεται πρωθυπουργός και ο Βενιζέλος αναχωρεί για το εξωτερικό. Η νέα κυβέρνηση διενεργεί δημοψήφισμα, το οποίο αποβαίνει υπέρ του Κων/νου. Ο Κων/νος επιστρέφει στην Ελλάδα στις 6/19 Δεκεμβρίου 1920. Η Αγγλία, η Γαλλία και η Ιταλία διαμαρτύρονται για την επιστροφή του Κων/νου· η κυβέρνηση απαντά ότι η επιστροφή του βασιλιά ήταν απόφαση του κυρίαρχου λαού. Σε μια κρίσιμη στιγμή για την Ελλάδα, όταν θα έπρεπε να υλοποιηθούν οι αποφάσεις της συνθήκης των Σεβρών, ο Βενιζέλος τίθεται στο περιθώριο".

Το τέλος της περιόδου που αρχίζει από την έκρηξη του κινήματος της Εθνικής Αμυνας στα 1916 και τερματίζεται με την επάνοδο του Κων/νου σαν μοναδικού μοχλού, ουσιαστικά των εξελίξεων στο πολιτικό γίγνεσθαι της χώρας, σημαδεύεται με μια αποτυχημένη υπερπόντια εκστρατεία, εκστρατεία που θα γίνει αφορμή για μια σειρά επεμβάσεων του στρατού στην πολιτική ζωή της χώρας από τον Σεπτέμβριο του 1922 μέχρι την δικτατορία του Μεταξά. Ο Ιστορικός Τάσος Βουρνάς εξηγώντας τους λόγους που οδήγησαν στην ανάληψη από τις κυβερνήσεις της εποχής εκείνης μιας τόσο παράτολμης για τα ελληνικά στρατιωτικά δεδομένα υπερπόντιας εκστρατείας γράφει τα εξής: "Η εκστρατεία στην Μ. Ασία που άρχισε με την αποστολή της πρώτης ελληνικής μεραρχίας στην Σμύρνη τον Μάιο του 1919 έχει τα ίδια ιμπεριαλιστικά κίνητρα με την Ουκρανική, με την διαφορά ότι καλύπτονταν μ' όλα τα επιχειρήματα του Ελληνικού μεγαλοϊδεατισμού, αρχίζοντας από το αλυτρωτικό και τελειώνοντας στο φρούδο όνειρο της ανασύστασης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Και αυτά μεν ήταν τα επιχειρήματα του πεζοδρομίου, τα οποία χρησιμοποίησε η Βενιζελική προπαγάνδα για να φανατίσει τις μάζες. Στην πραγματικότητα επρόκειτο για μια υπερπόντια τυχοδιωκτική επιχείρηση που ανέλαβε η Ελλάδα παίζοντας το ρόλο του χωροφύλακα των Δυτικών Ιμπεριαλι-

στών, οι οποίοι και την προέτρεψαν να την επιχειρήσει προκειμένου αφενός μεν να εγκαταστήσουν φίλια φυλάκια στο δρόμο του πετρελαίου της Μ. Ανατολής και ιδιαίτερα της περιοχής Μοσούλης, και αφετέρου να φενακήσουν την Ελλάδα προσφέροντας την μια περιοχή η οποία όχι μόνο ήταν αδύνατο να κρατηθεί με τα μέσα που διέθετε ο στρατιωτικός μηχανισμός της, αλλά και που αργά ή γρήγορα θα είχε να αντιμετωπίσει τη συμπαγή τουρκική μάζα του εσωτερικού της Μ. Ασίας, η οποία είχε ξυπνήσει από τη χειμέρια εθνική και πολιτική νάρκη της, υπό την ηγεσία ενός εμπνευσμένου ηγέτη της, του Μουσταφά Κεμάλ, σφοδρού αντιπάλου του σουλτανικού καθεστώτος της Κων/πολης και φορέα ενός εθνικού πνεύματος που ήταν πολύ πιο προχωρημένο από το κίνημα των Νεοτούρκων του 1908 και με κάποιες συνδέσεις προς το καθεστώς των Μπολσεβίκων, που πάλευε τότε αγνωσμένα αλλά και νικηφόρα για την επιβίωση του στον απέραντο ρωσικό χώρο.

Ήδη από τα 1915 οι Αγγλογάλλοι, προκειμένου να παρασύρουν την Ελλάδα στον πόλεμο, είχαν υποσχεθεί να προσαρτήσουν στην Ελλάδα την περιοχή της Σμύρνης, κέντρο ελληνικό με υπέρ τις 300.000 πληθυσμό (όταν η ελληνική πρωτεύουσα δεν υπερέβαινε τις 120.000). Και ενώ η υπόσχεση είχε ατονήσει, ευθύς μετά την υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών (και όταν φάνηκε πως οι Τούρκοι δεν ήταν διατεθημένοι να εφαρμόσουν πιστά τους όρους της), οι Αγγλοι επανέλαβαν τις προτάσεις τους και έπεισαν τον Βενιζέλο να στείλει δυνάμεις κατοχής στα μικρασιατικά παράλια της περιοχής της Σμύρνης για να αστυνομεύσει η Ελλάδα τα αγγλικά συμφέροντα. Η κατοχή όμως μιας περιοχής η οποία δεχόταν το θανάσιμο εναγκαλισμό της συμπαγούς τουρκικής ενδοχώρας δεν ήταν εύκολη υπόθεση και ιδιαίτερα για ένα στρατό όπως ο ελληνικός, ο οποίος βρισκόταν σε συνεχή πολεμικό συναγερμό επί μια συνεχή δεκαετία και επιπροσθέτως ήταν εφοδιασμένος κατά τον χειρότερο τρόπο, τόσο από πλευράς εφοδίων συντήρησης μεγάλων μονάδων σε υπερπόντιο εκστρατεία, όσο και από πλευράς πολεμοφοδίων.

Η ελληνική κατοχή έφερε μοιραία και την έντονη τουρκική αντίσταση. Ο αγροτικός πληθυσμός της τουρκικής υπαίθρου, υπό την ηγεσία του συνταγματάρχη του τουρκικού στρατού και αντάρτη εναντίον της σουλτανικής εξουσίας Κεμάλ Αττατούρκ, έλαβε τα όπλα και ανέπτυξε ένα ισχυρό κίνημα εθνικής αντίστασης που εκδηλωνόταν με συνεχείς επιθέσεις φθοράς εναντίον των παρυφών των ελληνικών δυνάμεων

κατοχής. Οι συνεχείς επιθέσεις φθοράς εναντίον του Ελληνικού στρατού υποχρέωσαν τον Βενιζέλο να ζητήσει από τους Αγγλογάλλους αλλαγή των όρων της κατοχής και να επιτραπεί στην ελληνική κυβέρνηση να στείλει και νέα στρατεύματα - όπως και έγινε. Η Μικρά Ασία άρχισε να γίνεται για την Ελλάδα ο Καιάδας που καταβρόχθιζε τους εθνικούς της πόρους και εξέθετε σε κίνδυνο την ζωή των στρατευμένων παιδιών της, κατά τρόπο που δεν ήταν δυνατό να το φανταστούν αυτοί που θεώρησαν την Μικρασιατική εκστρατεία σαν υπόθεση που έδινε αλυτρωτικές και οικονομικές λύσεις στα χρονίζοντα νεοελληνικά προβλήματα. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι αντιπολιτευόμενοι τον Βενιζέλο, όχι μόνο διαφωνούσαν για την Μικρασιατική εκστρατεία, αλλά και επέχαιραν για τις ατυχίες του ελληνικού στρατού στα άξενα μικρασιατικά χώματα. Και όταν άρχισε η προέλαση του ελληνικού στρατού στο εσωτερικό της Μικρασίας (η οποία χωρίς σοβαρά εμπόδια έφθασε ως τον ποταμό Σαγγάριο και τα υψίπεδα της Άγκυρας) για να καταρρεύσει σαν χάρτινος πύργος στην πρώτη σοβαρή αντεπίθεση του Κεμάλ, η αντιπολίτευση στην Αθήνα υπεκίνησε με κάθε τρόπο τις αντιτιθέμενες δυνάμεις στην εκστρατεία. Αντίθεση εξέφρασαν επίσης οι κομμουνιστές, αλλά για λόγους αρχών ιδεολογικών, αφού η κοσμοθεωρία τους δεν δεχόταν τις ιμπεριαλιστικές πέραν των ορίων της Ελλάδας, επιχειρήσεις. Είναι αναμφισβήτητο ότι η εκστρατεία της Μ. Ασίας δεν είχε καμιά σχέση με τις ελληνικές αλυτρωτικές διεκδικήσεις με τον τρόπο που υποκινήθηκε από τους ξένους, οι οποίοι σε μια φάση που έβλεπαν σαφή τον κίνδυνο να χαθεί γι' αυτούς η περιοχή της Εγγύς και της Μέσης Ανατολής με τα πλούσια πετρελαιοφόρα τότε κοιτάσματα της περιοχής Μοσούλης, προώθησαν την Ελλάδα στο ρόλο του χωροφύλακα των συμφερόντων τους, υποσχόμενοι την πραγμάτωση των μεγαλοϊδεατικών ονείρων τεσσάρων μεταπελευθερωτικών γενεών. Η μικρασιατική υπόθεση ήταν για τους ξένους ένα ακροβατικό παιχνίδι σε βάρος της Ελλάδας που ρυθμιζόταν από το κατά πόσο το εσωτερικό καθεστώς της χώρας ήταν φιλικό ή όχι έναντι της Αυτάντ. Και όταν μετά το θάνατο του βασιλιά Αλέξανδρου (στις 12 Σεπτεμβρίου του 1920 από δάγκωμα πιθήκου στο ανάκτορο Τατοΐου) η χώρα οδηγήθηκε στις εκλογές της 1ης Νοεμβρίου του 1920, κατά τις οποίες συνετρίβη κυριολεκτικά ο Βενιζέλος εξαιτίας της αντιδημοφιλούς μικρασιατικής εκστρατείας και εξελέγησαν στην κυβέρνηση οι αντιπαλοί του, ετέθει αμέσως το ζήτημα της επαναφοράς του εξόριστου βασιλιά Κων/νου,

η οποία και πραγματώθηκε στις αρχές του 1921 με δημοψήφισμα που διεξήχθη υπό συνθήκες αφόρητης τρομοκρατίας. Και τότε παρουσιάστηκε το παράδοξο φαινόμενο, τ' οποίο δεν είναι άσχετο με τα ήθη της ξενοκρατούμενης πολιτικής στην Ελλάδα. Η αντιβενιζελική παράταξη η οποία αγωνιζόταν με όλα τα μέσα που είχε στην διάθεσή της να σταματήσει την μικρασιατική επιχείρηση, ευθύς ως έγινε εξουσία άρχισε να ενεργεί πιο δραστήρια από τους αντιπάλους της για την συνέχιση της εκστρατείας, υπακούοντας σε Αγγλικά κελεύσματα, που βρήκαν πρόθυμο αποδέκτη τον Δημήτριο Γούναρη και την κυβέρνησή του. Και όχι μόνο δεν σταμάτησε την επιχείρηση, αλλά αντίθετα την ενίσχυσε επιστρατεύοντας και νέες κλάσεις, τις οποίες έστειλε στο μέτωπο, ενώ το Ελληνικό Γενικό Επιτελείο θέλοντας να κατασιγάσει τους φόβους των Άγγλων για το ενδεχόμενο να περιέλθει η περιοχή της Μοσούλης στο Μουσταφά Κεμάλ, κατάρτισε σχέδιο επιθετικής επιχείρησης του Ελληνικού Στρατού, παρά το γεγονός ότι οι δυνάμεις του Κεμάλ είχε ενισχυθεί σε υψηλό βαθμό τόσο από τους Γάλλους και τους Ιταλούς, οι οποίοι του παρεχώρησαν με μεγάλες ευκολίες το πολεμικό υλικό που διέθεταν αποθηκευμένο στην Κιλικία, όσο και από την νεαρή Σοβιετική Ένωση, η οποία από λόγους ιδεολογικής αρχής, έβλεπε στο πρόσωπο του Τούρκου ηγέτη τον επαναστάτη, ο οποίος όρθωνε το ανάστημά του στους Δυτικούς ιμπεριαλιστές και τους Έλληνες που ανέλαβαν το βάρος μιας υπερπόντιας εισβολής στα Τουρκικά εδάφη και συνήγειρε τους Τούρκους αγρότες σ' ένα δίκαιο απελευθερωτικό πόλεμο, ο οποίος στρεφόταν ταυτόχρονα και εναντίον του Τουρκικού τιμαριωτισμού της Κων/πολης, που θεωρούσε τον Κεμάλ αποστάτη και εχθρό του Σουλτάνου. Οι πρώτες επιχειρήσεις του Ελληνικού στρατού τον Ιούνιο του 1921 στην μικρασιατική ενδοχώρα σημείωσαν επιτυχίες απρόβλεπτες και για τους σχεδιαστές της εκστρατείας επιτελικούς και σχηματίστηκε ανάμεσα στους υπεύθυνους του Επιτελείου η εντύπωση, ότι ο αντίπαλος ήταν ανίσχυρος και ανοργάνωτος ουσιαστικά. Ωστόσο τα πράγματα δεν ήταν καθόλου έτσι, ο Κεμάλ, προικισμένος πολιτικός και στρατιωτικός ηγέτης, διαθέτοντας την απόλυτη υποστήριξη ομάδων ατάκτων του αγροτικού πληθυσμού της μικρασιατικής ενδοχώρας, μεταχειρίστηκε την πανάρχαια παγίδα του να παρασύρει τον αντίπαλο μακριά από τις βάσεις ανεφοδιασμού του και κατόπιν να τον πλήξει αποφασιστικά. Ο μόνος ο οποίος είχε αντιληφθεί την τακτική του Κεμάλ ήταν ο αρχιστράτηγος Αναστάσιος Παπούλας και εξέφρασε σχε-

τικές αντιρρήσεις. Στην σύσκεψη της Κιουτάχειας, που έγινε στο τέλος Ιουλίου 1921, και στην οποία συμμετείχαν ο βασιλιάς Κων/νος, ο Πρωθυπουργός Δημήτριος Γούναρης, ο Υπουργός των Στρατιωτικών Ν. Θεοτόκης, ο Αρχιστράτηγος Παπούλας, ο Επιτελάρχης Κων/νος Πάλλας και ο Στρατηγός Δουσμάνης αποφασίστηκε η συνέχιση της επίθεσης. Το τραγικό όμως είναι ότι όλα όσα ειπώθηκαν στην σύσκεψη εκείνη ο Κεμάλ τα πληροφορήθηκε λεπτομερέστερα όπως μαρτυρεί ένας υπεύθυνος στρατιωτικός της εποχής (Σπυρίδωνος, Πόλεμος και Ελευθερία σελ. 163), γεγονός που έδειχνει πόσο βαθειά είχε εισχωρήσει η προδοσία στις τάξεις του Ελληνικού κατεστημένου. Η επίθεση του Ελληνικού στρατού άρχισε τις πρώτες ημέρες του Αυγούστου 1921 και οι δυνάμεις του εκστρατευτικού σώματος προωθήθηκαν ως τις όχθες του ποταμού της μικρασιατικής ενδοχώρας Σαγγάριου.

Το επόμενο βήμα ήταν η προέλαση του υπό τον Πρίγκηπα Ανδρέα Σώματος Στρατού στην άξερη Αλμυρά Έρημο. Ήταν το τελευταίο σημείο της ελληνικής προέλασης και η απαρχή της μικρασιατικής συμφοράς. Το Σώμα του Πρίγκηπα Ανδρέα υπέστη τρομακτικές απώλειες και υποχρεώθηκε να οπισθοχωρήσει. Η ελληνική προέλαση προς το Σαγγάριο και την Αλμυρά Έρημο συνετρίβη και ο στρατός υποχρεώθηκε να οπισθοχωρήσει στις αρχικές του θέσεις εξόρμησης, που είχαν σχήμα ριπιδίου γύρω από την περιοχή Σμύρνης. Η εκστρατεία εκείνη του καλοκαιριού του 1921 κόστισε στις ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις 25.000 περίπου νεκρούς και τραυματίες και τεράστιες απώλειες σε πολεμικό υλικό".

Η ήττα των ελληνικών στρατευμάτων στον Σαγγάριο - αποτέλεσμα πέρα για πέρα λαθεμένων υπολογισμών του γενικού επιτελείου στρατού για δήθεν "στρατιωτικό περίπατο" στην Άγκυρα - υπήρξε η αρχή του τέλους για την μικρασιατική εκστρατεία. Για τα θλιβερά γεγονότα που συνέβησαν έπειτα και οδήγησαν στην μικρασιατική τραγωδία διαβάζουμε από το εγχειρίδιο ιστορίας της Γ' Λυκείου (Έκδοση Β' 1985) τα εξής :

"Μετά την αποτυχία στον Σαγγάρι, ο ελληνικός στρατός υποχωρεί στις αρχικές του θέσεις, γύρω από την Σμύρνη, ενώ η κυβέρνηση επικαλείται απεγνωσμένα την μεσολάβηση των δυνάμεων για να επισπευσθεί ένας έντιμος συμβιβασμός με την Τουρκία. Η Αγγλία υποστηρίζει θεωρητικά μόνο τις Ελληνικές θέσεις. Η Γαλλία απροκάλυπτα τορπιλίζει κάθε φιλελληνική ενέργεια και προμηθεύει σύγχρονο πο-

λεμικό υλικό στον Κεμάλ, ο οποίος ενισχυμένος, προτείνει βαρείς όρους για την συνομολόγηση ειρήνης. Οι κύριοι όροι του Κεμάλ ήταν:

- α. απόδοση της Σμύρνης στην Τουρκία
- β. τοπική αυτονομία της Θράκης
- γ. καταβολή πολεμικής αποζημίωσης.

Η ελληνική Κυβέρνηση τους απορρίπτει και ο πόλεμος συνεχίζεται. Στην Ελλάδα, η κρισιμότητα της κατάστασης, δημιουργεί εστίες πολιτικού προβληματισμού. Τον Φεβρουάριο του 1922 οι "Δημοκρατικοί Φιλελεύθεροι" του Αλεξ. Παπαναστασίου κυκλοφορούν το "Δημοκρατικό Μανιφέστο". Το Μανιφέστο έκανε βαθύτατη αίσθηση στην ελληνική κοινή γνώμη. Η Κυβέρνηση αντιδρώντας καταδικάζει, στην δίκη της Λαμίας τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου σε τριετή φυλάκιση. Οι διώξεις εναντίον των βενιζελικών συνεχίζονται ενώ η οικονομία κλυδωνίζεται από τις δαπάνες που απαιτεί η μικρασιατική εκστρατεία. Οι προσπάθειες του Γούναρη για δανειοδότηση από το εξωτερικό αποτυγχάνουν. Οι Αγγλογάλλοι έχουν ακυρώσει όλες τις πιστώσεις από την εποχή της επανόδου του Κων/νου στην Ελλάδα. Ο Γούναρης αναγκάζεται να ακολουθήσει αντιλαϊκή δημοσιονομική πολιτική. Ο Υπουργός Οικονομικών Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης προχωρεί με νόμο στην σύναψη εσωτερικού αναγκαστικού δανείου ύψους ενός δισεκατομμυρίου πεντακοσίων εκατομμυρίων δραχ. (Μάρτιος 1922). Ο τρόπος εφαρμογής του αναγκαστικού δανείου ήταν πρωτότυπος, το χαρτονόμισμα που κυκλοφορούσε χάνει την μισή του αξία. Οι πενήντα δραχ., για παράδειγμα, που είχε ο πολίτης στα χέρια του αποκτούν ονομαστική αξία 25 δραχ. Οι άλλες 25 δραχ. κατατίθενται στο Δημόσιο Ταμείο. Έτσι ο ελληνικός λαός αιφνιδιαστικά, χάνει το μισό κατά κεφαλήν εισόδημά του. Το αδιέξοδο των πολεμικών επιχειρήσεων και τα οικονομικά προβλήματα νεκρώνουν κάθε κυβερνητική δραστηριότητα.

Η αντικατάσταση του Δημητρίου Γούναρη στην Πρωθυπουργία από τον Νικόλαο Στράτο και αργότερα από τον Πέτρο Πρωτοπαπαδάκη δεν μεταβάλλει την κατάσταση. Το ίδιο αμετάβλητη μένει και η κατάσταση στο μέτωπο, παρά την αντικατάσταση στην αρχιστρατηγία του Αναστάσιου Παπούλα από τον Στρατηγό Γεώργιο Χατζηανέστη. Οι αντιδράσεις κατά της μικρασιατικής εκστρατείας αυξάνουν. Την στιγμή αυτή της κυβερνητικής παράλυσης και της διπλωματικής απομόνωσης της Ελλάδας επιλέγει ο Κεμάλ για να εξαπολύσει επίθεση κατά των ελληνικών θέσεων (13/26 Αυγούστου 1922) στην περιοχή του Αφιόν Καραχισάρ.

Από το ρήγμα που δημιουργείται διοχετεύεται ο κύριος όγκος των τουρκικών δυνάμεων που κατευθύνεται προς την Σμύρνη. Επειδή το σχέδιο άμυνας ήταν ανεπαρκές ο ελληνικός στρατός άρχισε να τρέπεται σε άτακτη φυγή προς τα παράλια. Κατά την υποχώρηση μεγάλα τμήματα στρατού με τους αξιωματικούς τους αιχμαλωτίζονται από τους Τούρκους. Στην Αθήνα η είδηση της κατάρρευσης του μετώπου δημιουργεί κυβερνητική κρίση. Η κυβέρνηση Πρωτοπαπαδάκη παραιτείται και ο βασιλιάς ορίζει Πρωθυπουργό τον Νικόλαο Τριανταφυλλάκο. Ενώ το μέτωπο είχε οριστικά καταρρεύσει και όσες από τις ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις δεν είχαν αιχμαλωτισθεί ή φονευθεί από τους Τούρκους επιβιβάζονταν πανικόβλητες στα πλοία, οι δυνάμεις του Κεμάλ μπαίνουν στην Σμύρνη στις 27 Αυγούστου/8 Σεπτεμβρίου 1922. Την είσοδό τους ακολουθεί πυρπόληση της πόλης και σφαγή των κατοίκων μπροστά στα απαθή βλέμματα των ξένων στρατιωτών, Γάλλων, Αγγλων, Αμερικανών και Ιταλών. Μεταξύ των θυμάτων συγκαταλέγεται και Μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος, ο οποίος δεν θέλησε να εγκαταλείψει την Σμύρνη και τον Ελληνικό πληθυσμό. Όσοι από τους κατοίκους δεν εσφάγησαν ή δεν πρόλαβαν να αναχωρήσουν με πλοία, αιχμαλωτίστηκαν και στάλθηκαν σε στρατόπεδα εργασίας στην ενδοχώρα της Μ. Ασίας. Οι περισσότεροι εξοντώθηκαν από την πείνα και τις επιδημίες".

Η Αυλαία ανοίγει μετά την Μικρασιατική καταστροφή για την καταλυτική παρουσία πια μέσα στο "κοινωνικό και πολιτικό γίγνεσθαι" στρατιωτικών φατριών και ομάδων που αναλαμβάνουν την πολιτική εξουσία, είτε στο όνομα της σωτηρίας της Πατρίδας, είτε - για την περίοδο μετά το 1923 - για την ικανοποίηση προσωπικών φιλοδοξιών που αγγίζουν πολλές φορές τα όρια της παραφροσύνης. Ο Θ. Βερέμης γράφει για την περίοδο στρατιωτικών επεμβάσεων 1922-1926 τα εξής :

"Ο όρος "επανάσταση" έχει χρησιμοποιηθεί κάπως αυθαίρετα για να περιγράψει μια ποικιλία φαινομένων όπως την αλλαγή πολιτεύματος του 1843, την αλλαγή δυναστείας το 1862, το στρατιωτικό προκουντισιαμέντο του 1909 και την βίαιη αντικατάσταση μιας πολιτικής κυβέρνησης από μια στρατιωτική το 1922. Η "επανάσταση" του 1922, μολονότι επέβαλλε δικτατορική διακυβέρνηση της χώρας ως το τέλος του 1923, δεν άλλαξε ούτε την δομή της κοινωνίας αλλά ούτε και την μορφή του πολιτεύματος. Η καινοτομία του κινήματος του

1922 συνίσταται στο ότι οι στρατιωτικοί αναλαμβάνουν για πρώτη φορά επίσημα την άσκηση της εξουσίας. Η χειραφέτηση ορισμένων στρατιωτικών φατριών από την πολιτική προστασία, ως αποτέλεσμα της θητείας τους στην αρχή, προετοιμάζει και το έδαφος για τα αθρόα κινήματα του μεσοπολέμου. Η οργή του στρατού για την κατάρρευση του μετώπου εκδηλώθηκε άμεσα στην Μυτιλήνη και την Χίο. Οι μονάδες του νοτίου συγκροτήματος της στρατιάς της Μ. Ασίας, που είχαν διαπεραιωθεί εκεί με κάποια τάξη, επαναστάτησαν υπό τον Βενιζελικό Πλαστήρα και τον ουδέτερο ως τότε συνταγματάρχη Στυλιανό Γονατά. Η συνεργασία των δύο αξιωματικών ήταν αποτέλεσμα της σύμπνοιας που εξασφάλιζε μέσα στο στράτευμα η αγανάκτηση εναντίον των πολιτικών της Αθήνας. Η προσπάθεια των "επαναστατών" να επιρρίψουν την υπαιτιότητα της καταστροφής σε κάποια ομάδα έξω από το στρατιωτικό χώρο οδηγεί στην δίκη και την εκτέλεση των έξι. Στην διαδικασία μεταβίβασης της ευθύνης, οι αξιωματικοί αποκτούν για πρώτη ίσως φορά μια ξεχωριστή συνείδηση της ιδιότητάς τους που δεν τους διαφοροποιούσε μόνο από τους πολίτες αλλά και τους έφερνε αντιμέτωπους μ' αυτούς. Ενώ η εκκένωση της Μ. Ασίας από τα ελληνικά στρατεύματα συνεχιζόταν, ο Πλαστήρας και ο Γονατάς συγκρότησαν Επαναστατική Επιτροπή μαζί με τον κυβερνήτη του καταδρομικού "Αήμιος", Πλοιάρχου Φωκά, και απαίτησαν την παραίτηση της κυβέρνησης και του βασιλιά. Στις 14 Σεπτεμβρίου ο Κων/νος, υποκύπτοντας στο τελεσίγραφο των επαναστατημένων μονάδων που βρίσκονταν στα ανοικτά του Λαυρίου και στις παραινήσεις του πιστού ως το τέλος Μεταξά, εγκατέλειψε τον θρόνο και την Ελλάδα αφήνοντας την θέση του στον πρωτότοκο γιό του Γεώργιο. Η κυβέρνηση που διόρισε η επαναστατική επιτροπή με πρωθυπουργό τον Κροκιδά, παραχώρησε στις 14 Νοεμβρίου την θέση της σε νέα υπό τον Γονατά, με υπουργό στρατιωτικών τον Πάγκαλο και τρεις ακόμα υπουργούς αξιωματικούς. Ο Πλαστήρας, ο οποίος στο μεταξύ είχε αποκτήσει μια δημοτικότητα που εξηγείται από την ανάγκη του λαού να βρεί ένα στήριγμα, ανακηρύχθηκε "δικτάτωρ αρχηγός της Επαναστάσεως". Τα τηλεγραφήματα, οι προκηρύξεις και τα διαγγέλματα της επιτροπής από τις 14 Σεπτεμβρίου ως τις 14 Νοεμβρίου προδίδουν κάποιες αντιθέσεις μέσα στους κόλπους της "Επανάστασης" (ο αριθμός και η ταυτότητα των εκπροσώπων της ποικίλλει από έγγραφο σε έγγραφο). Στις 7 Οκτωβρίου η σύνθεση της επαναστατικής επιτροπής άλλαξε, όταν ο Φωκάς αποχώρησε διαφωνώντας με τον α-

διάλλαχτο πλοίαρχο Αλέξανδρο Χατζηκυριάκο. Η νέα επιτροπή περιλάμβανε τους Γονατά, Πλαστήρα, Λ. Σακελλαρόπουλο, Χατζηκυριάκο και Γέροντα. Η σοβαρότερη όμως αντίθεση προερχόταν από παράγοντες που συνεργάζονταν με την Επιτροπή χωρίς να ανήκουν σ' αυτή, τους Θεόδωρο Πάγκαλο και Αλ. Οθωναίο, οι οποίοι μαζί με τον Χατζηκυριάκο, έλαβαν ακραία θέση στο θέμα της τιμωρίας των υπευθύνων για την καταστροφή. Όσοι αμυνίτες αξιωματικοί κρατήθηκαν μακριά από το μέτωπο μετά το 1920 δεν είχαν γνωρίσει την συναδέλφωση με τους άλλους αξιωματικούς στο μικρασιατικό πεδίο. Αντίθετα, διατηρούσαν ζωντανή τη νοοτροπία του διχασμού (που είχε υποχωρήσει στο μέτωπο) και χαρακτηρίζονταν από την αδιαλλαξία όσων δεν είχαν υποστεί την καθαρτήρια επίδραση της μεγάλης δοκιμασίας των τελευταίων μηνών της εκστρατείας Αξιωματικοί της Αθήνας όπως ο Πάγκαλος, ο Οθωναίος και ο Χατζηκυριάκος, καθώς και ο Κονδύλης από την Κωνσταντινούπολη, έγιναν οι κυριότεροι φορείς των δυναμικών λύσεων και αργότερα των στρατιωτικών επεμβάσεων στα πολιτικά πράγματα.

Αντιμετωπίζοντας τις πιέσεις των αδιαλλάκτων και ιδιαίτερα των κατωτέρων αξιωματικών, η επαναστατική επιτροπή υπαναχώρησε στην αρχική της δήλωση ότι οι κατηγορούμενοι για την καταστροφή θα δικάζονταν από πολιτικό δικαστήριο. Ο Πλαστήρας ανέθεσε προσωπικά στον Πάγκαλο το έργο της ανάκρισης και στον Οθωναίο την προεδρία του Στρατοδικείου με την ελπίδα ότι η ευθύνη των καθηκόντων αυτών θα μετρίαζε την διάθεση τους για εκδίκηση. Ωστόσο, σύμφωνα με το συμπέρασμα των ανακρίσεων, οι πολιτικοί Γούναρης, Πρωτοπαπαδάκης, Μπαλτατζής, Στράτος και Θεοτόκης μαζί με τους στρατιωτικούς, Στρατηγό Γούδα και Χατζηανέστη θεωρήθηκαν ένοχοι εσχάτης προδοσίας, ότι δηλαδή ηθελημένα και σκόπιμα παρεχώρησαν ελληνικά εδάφη στον εχθρό. Η κατηγορία του δόλου δεν έγινε από κανένα ψυχραιμο παρατηρητή πιστευτή, ενώ τα εδάφη από τα οποία εκδιώχθηκε ο ελληνισμός της Μ. Ασίας δεν είχαν (βάσει της συνθήκης των Σεβρών) προσαρτηθεί. Ωστόσο, όπως σωστά παρατηρεί ο Δαφνής, όλοι αντιλαμβάνονταν ότι η επανάσταση θα μπορούσε να δικαιωθεί μόνο αν η ευθύνη της ήττας αποδιδόταν ακέραιη στην αντιβενιζελική πολιτική ηγεσία.

Πέρα από το πρόβλημα της νομιμότητας μιας τέτοιας δίκης, η εξέταση του αριστράτηγου Παπούλα ως μάρτυρα κατηγορίας έθεσε ένα μεγάλο θέμα ηθικής τάξης. Όπως ο ίδιος ο Χατζηανέστης παρα-

τήρησε στην απολογία του : "Διώκησα κύριοι, 2¹/₂ μήνας, διώκησεν ο προκάτοχός μου 20 μήνας. Δεν νομίζετε ότι, επειδή απέθανεν εις τας χείρας μου η Μ. Ασία, είναι άδίκον να κατηγορηθώ, και θα ήτο άδίκον να κατηγορηθεί ο τελευταίος ιατρός ενός πάσχοντος, εις τον οποίον έκαμε κακήν θεραπείαν ένας άλλος;".

Η διαβλητή στάση του Παπούλα ως μάρτυρα κατηγορίας με μοιραίο για τον αποδιοπομπαίο Κατζίχανέστη αποτέλεσμα, χαρακτηρίζει σε μικρότερο βαθμό την ψυχολογία ολόκληρου σχεδόν του σώματος των αξιωματικών. Η μεταβίβαση όλης της ευθύνης στους πολιτικούς και στο επιτελείο της αντιβενιζελικής παράταξης, που δεν αποθαρρύνθηκε - με κάποια υστεροβουλία - από τους βενιζελικούς πολιτικούς, αποτέλεσε πλήγμα σοβαρό για το γόητρο του κοινοβουλευτισμού γενικότερα.

Ο Πρωτοπαπαδάκης στην απολογία του επισήμανε σωστά τον απερχόμενο κίνδυνο για τον πολιτικό κόσμο : "Αντί απολογίας, κύριοι Δικασταί, δια την κατηγορίαν της εσχάτης προδοσίας, η οποία μας απεδόθη, επιτρέψατέ μου να εκφέρω μιαν ευχήν, η οποία θα αποτελέσει και τας τελευταίας λέξεις του πολιτικού μου σταδίου. Επιτρέψατέ μου να ευχηθώ όπως ο εξευτελισμός, τον οποίο υπέστησαν μέχρι σήμερα τα ανώτατα αξιώματα του Κράτους εν τω προσώπω των συναδέλφων μου, μη παρεμποδίση όσους ακόμη δύνανται να προσφέρωσι υπηρεσία στην Πατρίδα να την προσφέρωσι". Ενώ οι στρατιωτικοί αποκτούν σταδιακά μια συνείδηση που αντιδιαστέλλει τα συμφέροντά τους ως φατριών από τα αντίστοιχα των πολιτικών, οι βενιζελικοί κυρίως πολιτικοί αργούν να αντιληφθούν ότι δεν ήταν δυνατόν να χειρίζονται τους αξιωματικούς σαν απλούς ένοπλους πελάτες τους. Ενώ ο Πάγκαλος αποδέχεται γενικά τις συμβουλές του Βενιζέλου, ο Πάγκαλος αντιλαμβάνεται πρώτος τις δυνατότητές του να αναρριχθεί ο ίδιος στην αρχή χρησιμοποιώντας την επιρροή του μεταξύ εκείνων που ευνοούσαν τις δυναμικές λύσεις. Σε επιστολή του προς τον Βενιζέλο στις παραμονές της δίκης (30 Οκτωβρίου/12 Νοεμβρίου) ο Πάγκαλος δίνει το μέτρο της αντίθεσης του προς την επαναστατική επιτροπή, αλλά και της βεβαιότητάς του ότι η δίκη θα ακολουθούσε την εξέλιξη που αυτός και οι αδιάλλακτοι του στρατού είχαν εκ των προτέρων χαράξει. Ο Βενιζέλος στην απάντησή του (7/20 Νοεμβρίου) απέφυγε οποιαδήποτε αναφορά στο ζήτημα της δίκης, αφήνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο ελεύθερο το πεδίο στους θιασώτες των εκτελέσεων, αλλά επέκρινε τις φιλοδικτατορικές τάσεις του

πάγκαλου. Ανάλογες μομφές, αλλά σε ηπιότερο τόνο, απέδωσε και στις αυταρχικές απόψεις του Πλαστήρα, ο οποίος όμως έσπευσε να εξηγηθεί.

Μολονότι ο Βενιζέλος δεν είχε διστάσει στο παρελθόν να καταφύγει σε αυταρχικές μεθόδους για να επιβάλλει το πολιτικό του πρόγραμμα, εξακολουθούσε το 1922 να υποστηρίζει το φιλελεύθερο κοινοβουλευτικό σύστημα έναντι μιας απροκάλυπτης αν και φιλικής προς αυτόν δικτατορίας. Έτσι ήταν εκείνος που από το τέλος του 1922 είχε επιδείξει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον από τους πολιτικούς της παράταξής του για την σύντομη επαναφορά της χώρας στον Κοινοβουλευτισμό. Αντιλαμβανόταν ότι οι πρωτοβουλίες των αξιωματικών εναντίον των πολιτικών τους αντιπάλων υπονόμειαν το αντιπροσωπευτικό σύστημα με συνέπειες αστάθμητες για το μέλλον της παράταξης των φιλελεύθερων.

Το γεγονός ότι οι στρατιωτικοί του 1922 δεν αποτελούσαν άμεση απειλή, αλλά μάλλον εγγύηση για την καθεστηκυία τάξη (μετά τα προβλήματα που επισώρευσε η καταστροφή) δεν σήμαινε ότι δεν διεκδικούσαν με πείσμα από τα ωφέλη της εξουσίας το μερίδιο που πίστευαν ότι τους αναλογούσε. Καθώς οι προσδοκίες τους αυξάνονταν, τους έφερναν συχνά αντιμέτωπους με στελέχη της πολιτικής ηγεσίας, αλλά παρά την ουσιαστική δύναμη που κατείχαν δεν κατάφεραν να δημιουργήσουν κοινό μέτωπο εναντίον των πολιτικών και είναι ζήτημα αν απέκτησαν ποτέ σωματειακή συνείδηση και νοοτροπία. Έτσι μέσα στους κόλπους ενός μονοκομματικού σχεδόν κράτους (αφού οι οπαδοί της μοναρχίας και οι αντιβενιζελικοί είχαν αποκλειστεί από την ενεργό πολιτική) διεξαγόταν ένας αγώνας επικράτησης μεταξύ φατριών, τόσο καθαρά στρατιωτικών όσο και πλεγμάτων που αποτελούνταν από συνασπισμούς αξιωματικών και πολιτικών. Ο συσχετισμός των δυνάμεων μέσα στα πλέγματα αυτά αλλάζει και η εξάρτηση των στρατιωτικών στοιχείων από τα πολιτικά χαλαρώνει καθώς οι πρώτοι αποκτούν την εντύπωση ότι μπορούν να μοιράζονται την εξουσία με τους συμμάχους τους ως ίσοι, αν όχι από θέση ισχύος.

Ο Πάγκαλος, ένας από τους λίγους αξιωματικούς της εποχής του που πρόεβουαν την υπεροχή των στρατιωτικών έναντι των πολιτικών, φιλοδοξούσε να γίνει ο ίδιος διδάκτορας αντί να στηρίζει κυβερνήσεις πολιτικών. Με τον ανασχηματισμό της 14ης Νοεμβρίου ανέλαβε το Υπουργείο Στρατιωτικών και ρύθμισε κατά τις παλιές του συ-

νήθειες όλες τις προαγωγές και μεταθέσεις. Σε διάστημα μικρότερο από ένα μήνα κατάφερε, αγνοώντας την επετηρίδα, να ευνοήσει τους πελάτες του αποκτώντας έτσι αφοσιωμένους οπαδούς αλλά και φανατικούς εχθρούς. Όταν τον Δεκέμβριο ο Πλαστήρας ανέθεσε στον Οθωναίο τη διοίκηση της Στρατιάς του Έβρου, εκείνος μαζί με τους Τσιρογιάννη και Θ. Μανέτα υπέδειξαν τον Πάγκαλο ως τον περισσότερο κατάλληλο για τη δύσκολη αυτή αποστολή.

Η ανασύνταξη εννέα ετοιμοπολέμων μεραρχιών πεζικού και μιας ιππικού με συνολική δύναμη 100.000 ανδρών από τον Δεκέμβριο του 1922 ως τον Απρίλιο του 1923 δημιούργησε το μύθο του θαυματουργού Πάγκαλου που στάθηκε ο αποφασιστικότερος παράγοντας για την κατοπινή του άνοδο στην εξουσία. Η στρατιωτική δύναμη στον Έβρο, παρέχοντας ένα σημαντικό διαπραγματευτικό όπλο στον αντιπρόσωπο της Ελλάδας στο συνέδριο της Λωζάνης Βενιζέλο, αύξησε παράλληλα και την αυτοπεποίθηση, το γόητρο και συνεπώς τις φιλοδοξίες μιας μερίδας του στρατού που προερχόταν από τις τάξεις της Εθνικής Αμυνας και είχε κρατηθεί μακριά από τομικρασιατικό μέτωπο κατά την πιο σημαντική φάση του πολέμου εκείνου. Οι διοικητές των μεραρχιών της Στρατιάς του Έβρου, δύο στρατηγοί οι - Κ. Μανέτας και Ευθ. Τσιμικάλης - και επτά συνταγματάρχες οι - Γαρδίκας, Πετρίδης, Σταυριανόπουλος, Τσιρογιάννης, Καθενιώτης, Πέτσος και Κονδύλης. - καθώς και οι διοικητές του Δ' Σώματος Στρατού, υποστράτηγοι Τσερούλης, του Γ' Σώματος, υποστράτηγοι Γαργαλίδης και του Β' Σώματος, υποστράτηγος Οθωναίος, προέρχονταν ως επί το πλείστον από τις τάξεις των αμυνιτών. Η συνθήκη της Λωζάνης, που επισφράγισε την απώλεια της Ανατολικής Θράκης, πρόσφερε στον Πάγκαλο την αφορμή για να διεκδικήσει την εξουσία από τους Γονατά και Πλαστήρα. Ωστόσο οι υποστηρικτές του Πάγκαλου αντιμετώπιζαν μεγάλο δίλημμα εκλογής ανάμεσα στον προικισμένο στρατηγό και σε μια κυβέρνηση που δίσταζαν να προκαλέσουν. Ο επίσης αμυνίτης Πλαστήρας με το γόητρο του "Μαύρου Καβαλλάρη" της Μ. Ασίας και τις στενές σχέσεις με τον Βενιζέλο, αν και λιγότερο ικανός από τον Πάγκαλο, συνδύαζε την αγάπη του στρατού με την εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας των βενιζελικών πολιτικών.

Πρεσβεύοντας μια άμεση πολεμική ενέργεια εναντίον της Τουρκίας και αμφισβητώντας μαζί με τον αρχηγό του στόλου, ναύαρχο Χατζηκυριάκο, την αξία των διαπραγματεύσεων στη Λωζάνη, ο Πάγκαλος αποξενώθηκε από τους εχθρούς του πολέμου καθώς και το βενιζελικό

κόσμο, που ταυτιζόταν με την φιλειρηνική πολιτική του Βενιζέλου. Θέτοντας τους οπαδούς και πελάτες του σε άμεσο δίλημμα εκλογής ανάμεσα στις ριψοκίνδυνες αποφάσεις του και τη νομιμότητα της νέας κατάστασης έχασε τα σημαντικότερα στηρίγματά του μέσα στον στρατό. Μετά την συμφωνία της 26^{ης} Μαΐου στη Λωζάνη, ο Πάγκαλος κινήθηκε αποφαστικά εναντίον της κυβέρνησης. Στις 2 Ιουνίου, ειδοποίησε το φίλο του υποστράτηγο Τσερούλη, διοικητή του Δ' Σώματος Στρατού, καθώς και τους μεράρχους Τσιρογιάννη και Τσιμικάλη για την πρόθεση του να υπονομεύσει το κύρος της Επανάστασης. Την ίδια μέρα ο Τσιρογιάννης, ένας από τους αποδέκτες του μηνύματος, έγραφε στον Πλαστήρα διαμαρτυρόμενος για την καθυστέρηση της προαγωγής του. Στις 13/6/23 ο διοικητής του Γ' Σώματος, υποστράτηγος Γαργαλίδης, προειδοποιούσε τον Πλαστήρα για την συνωμοσία του Πάγκαλου. Ειδοποιημένος και από τους διοικητές μονάδων τους οποίους ο Πάγκαλος είχε προσπαθήσει να προσεταιριστεί, ο Πλαστήρας κάλεσε τον τελευταίο να απολογηθεί. Παρά την μεσολάβηση του Οθωναίου για συνδιαλλαγή, η ρήξη ανάμεσα στους δύο αξιωματικούς οδήγησε στην τελική απομάκρυνση του αρχηγού του Στρατού. Στις 16 Ιουνίου ο αρχηγός της Επανάστασης πήγε στη Θράκη και εξασφάλισε τη συμπαράσταση των Σωματαρχών και μεράρχων. Στις 20 Ιουνίου κάλεσε τους στρατηγούς διοικητές μονάδων στη Θεσσαλονίκη, και αφού διαπιστώθηκε η ύπαρξη συνωμοσίας, ο Πάγκαλος αντικαταστάθηκε από τον Υπουργό Στρατιωτικών υποστράτηγο Πιερράκο Μαυρομιχάλη, στη διοίκηση της Στρατιάς του Έβρου.

Μολονότι ο Πάγκαλος είχε καταφέρει να δημιουργήσει ένα ιεραρχικά διαρθρωμένο δίκτυο πελατείας που κάλυπτε μια ολόκληρη σχεδόν ετοιμοπόλεμη στρατιά, δεν κατάφερε να πείσει τους πελάτες του να στραφούν εναντίον της νομιμότητας, που για τους περισσότερους στρατιωτικούς αντιπροσώπευε η Επανάσταση. Η ιδιότητα, άλλωστε, του πελάτη προϋποθέτει αναπτυγμένο ένστικτο επιβίωσης και ευελιξία και συνοδεύεται από συντηρητική νοοτροπία. Λίγο μετά την απομάκρυνση του Πάγκαλου, ο Πλαστήρας συγκέντρωσε τους διοικητές των μεγάλων μονάδων και έθεσε στην κρίση τους ζωτικά θέματα που απασχολούσαν την κυβέρνηση. Στην συνάντηση αυτή, που αποτελούσε χειρονομία ευγνωμοσύνης της Επανάστασης προς το στρατό για τη νομιμοφροσύνη του, αποφασίστηκε,

1. να μην τεθεί αμέσως θέμα αλλαγής του πολιτεύματος,

2. να επισπευσθούν οι εκλογές,
3. να απομακρυνθούν από την κυβέρνηση, εκτός από τον Γονατά, όσοι επρόκειτο να πολιτευθούν,
4. να σχηματισθεί συνασπισμός κομμάτων φιλικών προς την επανάσταση,
5. να εφαρμοσθεί το σύστημα της αναλογικής ψήφου "εφόσον η Επανάσταση κρίνει ότι η εφαρμογή αυτή συντελεί εις την επιτυχία των εκλογών" και
6. να επιτραπεί στους αξιωματικούς να πολιτευθούν στις εκλογές της συντακτικής εθνοσυνέλευσης. (Η τελευταία απόφαση καταστράτηγούσε το άρθρο 9 του Συντάγματος του 1911, που απαγόρευε στους εν ενεργεία αξιωματικούς να πολιτεύονται).

Παράλληλα ο Πλαστήρας προώθησε τον Αλέξ. Οθωναίο στη θέση του Γενικού Επιθεωρητή Στρατού, προσπαθώντας έτσι να προσεταιριστεί τον αρχηγό των αντιμοναρχικών εν ενεργεία αξιωματικών. Στην ψηφοφορία που ακολούθησε ο Οθωναίος έλαβε 10 ψήφους έναντι 2 του Αλ. Μαζαράκη και 1 των Μαυρομιχάλη και Λεοναρδόπουλου.

Ο Οθωναίος, σε αντίθεση με τον Πάγκαλο, δεν συνήθιζε να προκαλεί τους αντίθετους προς αυτόν σε άμεση αναμέτρηση. Η πίεση που ασκούσε στην Κυβέρνηση ακολουθούσε τους κανόνες συμπεριφοράς ενός στρατιωτικού προστάτη που δεν επιτρέπει στο φανατισμό να αποκλείσει την οδό της υποχώρησης ούτε να καταστρέψει τις ποικίλες διασυνδέσεις και επαφές του. Έτσι ο Οθωναίος διατηρούσε σχέσεις εγκάρδιες με τον Βενιζέλο και φιλικές με τους Πλαστήρα-Γονατά. Ασκούσε πιέσεις με τον ισχυρισμό πάντοτε ότι διατύπωνε απλώς απαιτήσεις τρίτων ή ότι προειδοποιούσε για την ύπαρξη δυσάρεσκειας στο στράτευμα την οποία ο ίδιος αδυνατούσε δήθεν να ελέγξει.

Από το τέλος του 1922 το θέμα των εκλογών είχε γίνει το αντικείμενο μιας διαμάχης που σοβούσε μέσα στους κόλπους του στρατού αλλά και του πολιτικού κόσμου. Οι στρατιωτικοί υποστηρικτές του αβασίλευτου καθεστώτος προτιμούσαν την παράταση της δικτατορίας και την άμεση έξωση της μοναρχίας. Η διαλλακτική όμως μερίδα υπό την ηγεσία του Γονατά και του Πλαστήρα ευθυγραμμιζόταν με κάποιες καθυστερήσεις με την πολιτική του Βενιζέλου για επιστροφή στην κοινοβουλευτική νομιμότητα μετά το διακανονισμό της Λωζάνης. Η πρόθεση ωστόσο της ομάδας αυτής, που διατηρούσε και τον έλεγχο

του κράτους, δεν ήταν να αφηθεί το εκλογικό αποτέλεσμα στην τύχη αλλά να εξασφαλισθεί με κατάλληλα μέτρα η μεταβίβαση της εξουσίας σε ένα βενιζελικό κοινοβούλιο, φιλικό προς την Επανάσταση. Τα σχέδια αυτά επικροτούσαν και συχνά κατηύθουναν πολιτικοί της βενιζελικής παράταξης, όπως ο Υπουργός Εσωτερικών Γ. Παπανδρέου, υπεύθυνος για την εισαγωγή του συστήματος της "στενοευρείας" με νομοθετικό διάταγμα της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1923, που ευνοούσε αποκάλυπτα τους φιλελεύθερους. Ο νόμος αυτός έθιγε άμεσα την αντιβενιζελική παράταξη και ιδιαίτερα τον σημαντικότερο εκπρόσωπο της, μετά τις εκτελέσεις, τον Ιωάννη Μεταξά. Με το κύρος του μοναδικού, ίσως πολέμιου μιας ελληνικής στρατιωτικής παρουσίας στη Μ. Ασία από την εποχή του διχασμού, ο Μεταξάς έγινε ο πόλος γύρω από τον οποίο οργανώθηκε η αντίδραση κατά της ευνοϊκής για τους βενιζελικούς εκλογικής προετοιμασίας.

Το κίνημα ή "αυτεπανάσταση" της 21-22 Οκτωβρίου 1923 ήταν προϊόν μιας ασυνήθιστης για τα χρονικά των ελληνικών πραξικοπημάτων συμμαχίας από ετερόκλητα στρατιωτικά στοιχεία : αντιβενιζελικούς ή ουδέτερους αξιωματικούς της Μ. Ασίας, που είχαν λάβει μέρος στην "επανάσταση" του 1922 για να βρεθούν παραγκωνισμένοι από τη φατρία των αμυντών βενιζελικούς, επίσης αξιωματικούς της μικρασιατικής εκστρατείας, που είχαν χάσει τις διοικήσεις τους από τοποθετήσεις της Παγκαλικής πελατείας σε νευραλγικές θέσεις βασιλόφρονες που φοβόντουσαν ότι οι εκλογές υπό τους μετριοπαθείς ή ακραίους αντιμοναρχικούς θα οδηγούσαν σε αβασιλευτο καθεστώς και τέλος, μια μικρότερη αλλά δραστήρια ομάδα μοναρχικών που φιλοδοξούσαν να απαλλαγούν από την παγίωση της δύναμης του βενιζελισμού στο στράτευμα και την πολιτική.

Η ομάδα αυτή, γνωστή ως ομάδα των "ταγματάρχων" που περιλάμβανε γνωστούς βασιλόφρονες όπως τον αντισυντάγματάρχη Π. Παναγάκο και τους ταγματάρχες Θ. Σκυλακάκη (μέλος του επιτελείου του Χατζηανέστη), Α. Πολύζο και Κ. Μανιαδάκη, βρισκόταν σε επαφή με τον Μεταξά, ο οποίος είχε περιλάβει στο νέο κόμμα του, των Ελευθεροφρόνων και πολλούς απόστρατους βασιλόφρονες όπως τον μακεδονομάχο στρατηγό Κάκκαβο, και τον ναύαρχο Ραζικότσικα. Η αντίθεση των βενιζελικών αξιωματικών κατά της Παγκαλικής φατρίας, αλλά και άλλων αδιαλλάκτων όπως του Κονδύλη και του Χατζηκυριάκου που χρησιμοποιούσαν τον αντιμοναρχισμό ως μέσο πολιτικής επιβο-

λής, αντιπροσωπεύοταν από τους πρωταγωνιστές της συνωμοσίας, στρατηγούς Λεοναρδόπουλο και Γαργαλίδη. Ο Λεοναρδόπουλος, που είχε φήμη μορφωμένου και τίμιου αξιωματικού, είχε λάβει μέρος στο κίνημα του 1916, της Θεσσαλονίκης και ήταν φίλος του ίδιου του Βενιζέλου. Μολονότι είχε αποφοιτήσει από τη Σχολή Ευελπίδων 10 χρόνια πριν από τον Πάγκαλο, ο τελευταίος τον αντικατέστησε με το δικό του συμμαθητή και φίλο υποστράτηγο Τσερούλη στη διοίκηση του Δ' Σώματος Στρατού. Ο Λεοναρδόπουλος συμπαθούσε τον Πλαστήρα, αλλά πίστευε ότι δεν ήταν σε θέση να ελέγξει τη λεγόμενη δημοκρατική φατρία μέσα στο στρατό. Ο επίσης βενιζελικός και περισσότερο ευέλικτος Γαργαλίδης είχε αποφύγει τις πρώτες εκκαθαρίσεις μετά τις εκλογές του 1920, αλλά δεν κατάφερε να αποτρέψει την αντικατάστασή του στη διοίκηση του Γ' Σώματος Στρατού από τον Οθωναίο, τον οποίο θεωρούσε ηγετικό στέλεχος της φατρίας, που αποφάσιζε για τις μεταθέσεις και τοποθετήσεις στο στράτευμα. Το τρίτο μέλος της ηγεσίας του κινήματος, ο βασιλικός συνταγματάρχης Ζήρας, δεν είχε στο παρελθόν αναμειχθεί στην ενεργό πολιτική και είχε κερδίσει δίκαια τη φήμη του γενναίου αξιωματικού κατά την υποχώρηση στην Μ. Ασία, χωρίς όμως να εξασφαλίσει από την Επανάσταση καμιά σημαντική διοίκηση. Αν και οι τρεις αυτοί αξιωματικοί βρίσκονταν σε επαφή με την ομάδα "των ταγματάρχων", δεν υποψιάζονταν την έκταση της επιρροής τους, ούτε συμμερίζονταν τις φιλομοναρχικές θέσεις τους. Η πρόθεση των δύο στρατηγών τουλάχιστον ήταν να αναγκάσουν την κυβέρνηση σε παραίτηση χωρίς να καταφύγουν στην χρήση των όπλων. Η αποφασιστικότητα του Πλαστήρα και ο ζήλος των δημοκρατικών αξιωματικών αιφνιδίασαν του κινήματος. Αντιμετωπίζοντας την προοπτική εμφυλίου πολέμου, παραδόθηκαν στις κυβερνητικές δυνάμεις χωρίς να προβάλλουν σοβαρή αντίσταση. Ο ρόλος του Μεταξά θα μπορούσε να αποδειχθεί αποφασιστικός, αν οι "ταγματάρχες" είχαν ακολουθήσει τη συμβολή του να καταλάβουν πρώτα την πρωτεύουσα αντί να εξορμήσουν από την περιφέρεια εναντίον του κέντρου. Είναι όμως πιθανό να πρόκριναν την τακτική αυτή για να βρουν χρόνο να εδραιώσουν την επιρροή τους στις επαναστατημένες μονάδες. Οπωσδήποτε ο Μεταξάς απομονώθηκε από τους ηγέτες του κινήματος και αναγκάστηκε μετά την καταστολή του να δραπετευθεί από την Ελλάδα και να καταφύγει στην Ιταλία. Το κίνημα αύξησε αντί να μειώσει το γόητρο της φατρίας εναντίον της οποίας στρεφόταν. Ο Κονδύλης, ο Πάγκαλος, ο Χατζηκυριάκος και οι πελάτες

τους έγιναν τα πρόσωπα της ημέρας. Ο Πάγκαλος κινήθηκε με ευχέρεια στο Υπουργείο Στρατιωτικών με τη βοήθεια των εν ενεργεία πελατών του, εκδίδοντας διαταγές για την καταστολή του κινήματος. Ο Κονδύλης, έχοντας μόλις αποστρατευθεί, ανέλαβε τη διοίκηση μονάδων και συνέβαλε περισσότερο ίσως από οποιονδήποτε άλλον στην ήττα των κινηματιών στην Β. Ελλάδα. Το γεγονός ότι και οι απόστρατοι διατηρούσαν ζωντανή την επιρροή τους μέσα στο στράτευμα αποδεικνύει τη σημασία των προσωπικών σχέσεων και των σχέσεων προστασίας, που όχι μόνο δεν τερματίστηκαν με την αποστράτευση των ισχυρών του στρατού, αλλά αποκτούσαν πρόσθετη σημασία όταν εκείνοι αποφάσιζαν να πολιτευθούν δρώντας ως μεσάζοντες ανάμεσα στην εξουσία και τους εν ενεργεία πελάτες τους - οι οποίοι με τη σειρά τους, τους παρείχαν πολιτικό έρεισμα. Η αποτυχία του κινήματος εδραίωσε επίσης την ισχύ ενός ακόμη στόχου του, του Στρατιωτικού Συνδέσμου.

Ο Σύνδεσμος είχε ιδρυθεί στις αρχές του 1923 για να αντιμετωπίσει μια πιθανή βασιλική αντίδραση κατά της επανάστασης του 1922. Η οργανωτική του διάρθρωση, η οποία ακολουθούσε τη δομή της επίσημης στρατιωτικής ιεραρχίας, είχε παρεισφύσει σε όλα τα επίπεδα της στρατιωτικής διοίκησης. Τα μέλη του Συνδέσμου στο επίπεδο συντάγματος εξέλεγαν ένα γραμματέα-αντιπρόσωπο, ο οποίος συμμετείχε στα συμβούλια των μεραρχιών, τα οποία με τη σειρά τους έστελναν το καθένα από έναν αντιπρόσωπο στο συμβούλιο του σώματος στρατού στο οποίο υπάγονταν. Οι αντιπρόσωποι των σωμάτων στρατού, μαζί με τους αντιπροσώπους των φρουρών Θεσσαλονίκης και Αθήνας και έναν του ναυτικού, αποτελούσαν την ανώτατη διοίκηση του Συνδέσμου. Η ανώτατη διοίκηση ανταποκρινόταν άμεσα στις εισηγήσεις και στις απαιτήσεις που προέρχονταν από τα χαμηλότερα κλιμάκια αποδίδοντας έτσι μεγάλη σημασία στο ρόλο των αξιωματικών που διοικούσαν μονάδες και βρίσκονταν σε άμεση επαφή με τους στρατιώτες. Τα περισσότερο σημαντικά θέματα συζητούνταν πρώτα από τα συμβούλια των συνταγμάτων και έπειτα παραπέμπονταν με ειδικές προτάσεις και παρατηρήσεις στα συμβούλια των μεραρχιών και των σωμάτων στρατού. Υπεύθυνη για την τελική απόφαση σε κάθε θέμα ήταν η ανώτατη διοίκηση με έδρα την Θεσσαλονίκη, όπου βρισκόταν και το αρχηγείο του Γ' Σώματος Στρατού υπό τον Οθωναίο. Θα ήταν δύσκολο να υποθέσει κανείς ότι μια οργάνωση με τέτοια δι-

κτύωση είχε περάσει απαρατήρητη. Το πιθανότερο είναι ότι η σιωπή της Κυβέρνησης πρόδιδε την απροθυμία της επανάστασης να προκαλέσει τους ισχυρούς του Συνδέσμου πολλοί από τους οποίους άλλωστε συνεργάζονταν στενά με τους Γονατά - Πλαστήρα. Ο Σύνδεσμος, εξάλλου, απέφευγε οποιαδήποτε σύγκρουση με την Επανάσταση, χαρακτηριστικά ακολουθώντας, με την καθοδήγηση κυρίως του Οθωναίου, την τακτική της συνδιαλλαγής στη διαμάχη Πλαστήρα - Πάγκαλου. Μολονότι ο Πάγκαλος είχε χρηματίσει ηγετικό στέλεχος της οργάνωσης, η πτώση του όχι μόνο δεν κατάφερε να συμπαρασύρει και τον Σύνδεσμο αλλά αντίθετα τον ενίσχυε έμμεσα απαλλάσσοντάς τον από την τακτική της υπονόμησης. Ο Σύνδεσμος ενισχύθηκε ακόμη από την έμπρακτη ευγνωμοσύνη της επανάστασης για την στάση που είχε κρατήσει. Έτσι, μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης, μέλη της οργάνωσης βρέθηκαν τοποθετημένα σε καίριες θέσεις, στις φρουρές Αθήνας και Θεσσαλονίκης και στα σώματα Στρατού. Ορισμένα μέλη, τέλος, αποσπάσθηκαν στις λιγότερο σημαντικές μονάδες της Πελοποννήσου με αποστολή να παρακολουθούν τις κινήσεις των βασιλικών αξιωματικών που σε μεγάλο ποσοστό στέλνονταν εκεί. Τον Αύγουστο του 1923 ένα ακόμη γεγονός ενίσχυσε την επιρροή του Συνδέσμου. Αξιωματικοί που είχαν αιχμαλωτιστεί κατά την υποχώρηση στη Μικρά Ασία επαναπατρίστηκαν και αποκαταστάθηκαν στην ενεργό υπηρεσία. Ο κανονισμός που προέβλεπε την προσωρινή τους αποστράτευση ώσπου να αποδειχθεί η αθωότητά τους για πράξεις συνεργασίας με τον εχθρό είχε σκόπιμα αποσιωπηθεί από την κυβέρνηση, ώστε να αποσοβηθούν ενέργειες οι οποίες θα προκαλούσαν πικρία και διαίρεση μέσα στο στρατό. Η επιστροφή τους, ωστόσο, είχε αυξήσει το πλεόνασμα των αξιωματικών στις ανώτερες κυρίως διοικήσεις, που είχε παρουσιαστεί με το τέλος του πολέμου και την αριθμητική μείωση του στρατού και είχε επιτείνει την δυσαρέσκεια στις τάξεις των εν ενεργεία συναδέλφων τους. Έτσι διαπιστώθηκαν πολλές αυθαίρετες κατηγορίες σε βάρος των αποκατασταθέντων, κατηγορίες που ενισχύθηκαν και από την απόφαση του Συνδέσμου να αντικταθεί σε κάθε διεύρυνση του σώματος των αξιωματικών η οποία θα πονόμει τις προαγωγές και θα όξυνε τον συναγωνισμό για τις καλύτερες αποσπάσεις και τοποθετήσεις. Η μέριμνα του Συνδέσμου για τα επαγγελματικά συμφέροντα των μελών του είχε αυξήσει την προσέλευση των νεοτέρων ιδίως αξιωματικών σ' αυτόν. Γραμματείς - αντιπρόσωποι όπως οι ταγματάρχες Σπυρακόπουλος, Καντελάκης, Μπα-

κιριτζής, Σαράφης και ο υπολοχαγός Κασίμης επηρέαζαν σημαντικά τις αποφάσεις της ανώτατης διοίκησης του Συνδέσμου. Σκληροπυρηνικό κλιμάκιο του Στρατιωτικού Συνδέσμου αποτέλεσε ο "Σύνδεσμος των αδιαλλάκτων αξιωματικών" που έδρασε αποφασιστικά για την καταστολή του κινήματος του 1923. Τα μέλη της οργάνωσης αυτής ήταν κυρίως αξιωματικοί ως το βαθμό του ταγματάρχη, πελάτες του Πάγκαλου όπως ο Χρ. Τσιγάντες, του Οθωναίου όπως ο Σαράφης και του Κονδύλη, όπως ο Πρωτοσύγγελος. Ακόμη, οι ταγματάρχες Μπακιριτζής, Μπουρδάρας, Φλούλης και οι λοχαγοί Στεφανάκος, Γρηγοράκης και Ψαρρός ήταν μερικοί από τους "αδιάλλακτους" που αποτέλεσαν ένα μόνιμο πυρήνα με βασική ενασχόληση τα πολιτικά.

Η τελική αποτυχία του Στρατιωτικού Συνδέσμου να αποκτήσει την ισχύ συνδικαλιστικής οργάνωσης οφείλεται στην αδυναμία συνεργασίας ανάμεσα στα στελέχη του. Καθώς η κοινή απειλή του προερχόταν από την αντιβενιζελική παράταξη έλλειψε μετά το κίνημα, τα μέλη του Συνδέσμου ακολούθησαν τους προστάτες τους διασπώντας τη σωματειακή ενότητα της οργάνωσης, που είχε άλλωστε συσταθεί κυρίως για να αντιμετωπίσει ένα κοινό κίνδυνο.

Το σπασμωδικό κίνημα της 22^{ας} Οκτωβρίου 1923 απέκτησε σημασία για την κατοπινή εξέλιξη των ελληνικών πολιτικών πραγμάτων δυσανάλογη προς τις περιορισμένες επιδιώξεις εκείνων που το απεργάστηκαν. Στους "δημοκρατικούς" αξιωματικούς που είχαν στις παραμονές του κινήματος χάσει έδαφος έναντι των "μετριοπαθών" - όσων ακολούθησαν σε γενικές γραμμές το κόμμα των φιλελευθέρων - το κίνημα πρόσφερε μια μοναδική ευκαιρία να ενισχύσουν τη θέση τους στο στράτευμα. Έτσι η κατακραυγή των "δημοκρατικών" και ο φόβος ταύτισης με τους κινήματιες ανάγκασε και τους λιγότερο πολιτικοποιημένους αξιωματικούς να λάβουν θέση στο πολιτειακό ζήτημα. Οι "δημοκρατικοί", με ανανεωμένο γόητρο, υπέδειξαν τη συνενοχή του Γεωργίου στην ανταρσία του Λεοναρδόπουλου και Γαργαλίδη. Μολονότι τα αποδεικτικά στοιχεία για έναν τέτοιο ισχυρισμό ήταν ανεπαρκή, το γεγονός ότι δύο από τους υπασπιστές του βασιλιά είχαν αναμειχθεί στη συνωμοσία θεωρήθηκε στοιχείο επιβαρυντικό για τον ίδιο.

Η στρατιωτική πίεση που ανάγκασε τελικά τον Γεώργιο να αποχωρήσει από την Ελλάδα στις 18 Δεκεμβρίου δεν θα ήταν δυνατόν να τελεσφορήσει χωρίς την προηγούμενη εκκαθάριση του στρατεύματος από 1284 αξιωματικούς που κατηγορήθηκαν για σύμπραξη με τους κι-

νημάτιες. Ένα μεγάλο ποσοστό από αυτούς, είτε είχαν πραγματική ανάμειξη στο κίνημα είτε όχι, ήταν οπαδοί του θρόνου. Έτσι παγιώθηκε η υπεροχή των βενιζελικών μέσα στο στράτευμα αλλά και έξω απ' αυτό. Οι εν ενεργεία βασιλικοί παρέμειναν ως το 1932 σε ένα είδος χειμέριας νάρκης, ενώ οι αποταχθέντες έγιναν στόχος αστυνομικής παρακολούθησης. Από την επόμενη της καταστολής ο Πλαστήρας άρχισε να δέχεται καταλιγισμό γραμμάτων από στρατιωτικούς που απαιτούσαν την έξωση του Γεωργίου και την ανακήρυξη αβασίλευτου πολιτεύματος. Έτσι στις 28 Οκτωβρίου 1923 ο Χατζηκυριάκος του έγραφε :

"Κατά την γνώμη μου ο κίνδυνος εκ της παραμονής της δυναστείας είναι σαφής και βέβαιος". Ο αρχηγός του Β' Σώματος Στρατού, Κ. Μανέτας, στις 30.10.23 ζητούσε να αποταχθούν χωρίς σύνταξη όσοι αξιωματικοί και υπαξιωματικοί είχαν πάρει μέρος στο κίνημα και πρόσθετε : "Μην φαντασθής ποτέ ότι ο σημερινός βασιλεύς θα μας εγκολπωθεί ποτέ. Θα εύρει ευκαιρίαν να μας εξοντώσει". Ο Οθωναίος έγραφε στις 31 Οκτωβρίου : "Ίσως η μοίρα της Ελλάδας το έταξε (το κίνημα) δια να αποβεί εθνοσωτήριο (...). Η βασιλική φωλιά της ατιμίας και διαφθοράς πρέπει να εκλείψει". Στις 31 Οκτωβρίου ο Πλαστήρας - Γονατάς κάλεσαν τριάντα προσωπικότητες του πολιτικού, επιχειρηματικού και στρατιωτικού κόσμου για να συζητήσουν το μέλλον της μοναρχίας. Αντιβενιζελικοί και βενιζελικοί της συγκέντρωσης τάχθηκαν σε γενικές γραμμές κατά της άμεσης πολιτειακής μεταβολής, συμφωνώντας έτσι και με την άποψη της κυβέρνησης. Οι Παπαναστασίου, Πάγκαλος, Χατζηκυριάκος και Κονδύλης αρνήθηκαν να παρευρεθούν και την ίδια μέρα οργάνωσαν διαδήλωση στον Πειραιά απαιτώντας την έξωση του Γεωργίου. Έτσι έγινε φανερό ότι την επιβολή της αβασίλευτης Δημοκρατίας είχε αναλάβει το 1923 κυρίως μια φατρία στρατιωτικών. Το αβασίλευτο πολίτευμα είχε στο παρελθόν εξασφαλίσει αξιόλογους οπαδούς αλλά και πρόσφορες συνθήκες για την λειτουργία του. Η αντιδημοτικότητα του θρόνου το 1909 είχε προετοιμάσει το έδαφος για πολιτειακή μεταβολή. Ο Βενιζέλος ωστόσο περιέσωσε την βασιλεία, οι βαλκανικοί πόλεμοι αύξησαν την αίγλη του Κων/νου και ο διχασμός δημιούργησε μία πάγια πολιτική παράταξη γύρω από το θρόνο. Μετά την καταστροφή, ο Βενιζέλος θεώρησε τη βασιλεία παράγοντα σταθερότητας σ' ένα κράτος που αντιμετώπιζε τη μεγαλύτερη ίσως εσωτερική του κρίση από την εποχή του Αγώνα. Έτσι το 1923 ήταν πάλι έτοιμος να επαναλάβει το πείραμα

που είχε αποτύχει το 1915. Με την θέση του ευθυγραμμίζονταν και οι περισσότεροι οπαδοί του. Ο πολιτικός ηγέτης του αντιβασιλικού αγώνα, Αλέξανδρος Παπαναστασίου, διέθετε πλούσια προσόντα για την αποστολή που είχε αναλάβει αλλά, αντίθετα από τον Βενιζέλο περιορισμένη λαϊκή απήχηση. Αναζητώντας ερείσματα για να ανατρέψει τη βασιλεία, ο Παπαναστασίου στράφηκε προς το στράτευμα αλλά παρέβλεπε τα πραγματικά κίνητρα των αυταρχικών συμμάχων του ή απέδωσε λίγη σημασία στις προοπτικές μιας "Δημοκρατίας" που θα βασιζόταν στις λόγχες των στρατιωτικών. Το ενδιαφέρον τουλάχιστον του Πάγκαλου, του Κονδύλη και του Χατζηκυριάκου για το κοινοβουλευτικό σύστημα και τις ελευθερίες του πολίτη ήταν οπωσδήποτε περιορισμένο. Η σημασία αντίθετα που ο Βενιζέλος απέδιδε στους φορείς ενός πολιτεύματος εξηγούν την κατοπινή του επιμονή για την ομαλή διαδικασία της εγκαθίδρυσης της Αβασίλευτης Δημοκρατίας. Ο "Δημοκρατικός" πυρετός που είχε επικρατήσει στο στράτευμα μετά το κίνημα του Οκτωβρίου υποχώρησε όταν αποσαφηνίσθηκε η πρότιμηση του Βενιζέλου για την μετάθεση της επίλυσης του πολιτικού ζητήματος μετά τις εκλογές του Δεκεμβρίου. Ο Πλαστήρας ακολούθησε σε γενικές γραμμές τις οδηγίες του Βενιζέλου από το εξωτερικό, αν και δεν ήταν πάντοτε σε θέση να αντιλαμβάνεται την πραγματική σημασία των μηνυμάτων του και χρησιμοποίησε το κύρος του και τις προσωπικές του επαφές για να οδηγήσει τη χώρα στις εκλογές του Δεκεμβρίου. Ο Οθωναίος με την ευελιξία που τον διέκρινε, εγκατέλειψε προσωρινά την ακραία θέση του στο καθεστωτικό ζήτημα και ευθυγραμμίστηκε με την βενιζελική άποψη, ενώ ο Πάγκαλος έφυγε από τη "Δημοκρατική Ένωση" για να υποβάλλει υποψηφιότητα τελικά ως ανεξάρτητος στη Θεσσαλονίκη. Από τον αρχικό πυρήνα των στρατιωτικών ηγετών της Δημοκρατικής Ένωσης ο Κονδύλης και ο Χατζηκυριάκος παρέμειναν αμετακίνητοι. Ο Κονδύλης μάλιστα δήλωσε εγγράφως στον Πλαστήρα την 1^η Νοεμβρίου 1923 ότι διέκοπτε οριστικά τη φιλία τους. Ο Πλαστήρας απέφυγε τη ρήξη με τον παλιό του σύντροφο απαντώντας στις 5 του ίδιου μήνα σε πειρακτικό αλλά φιλικό τόνο. Οι εκλογές της 16^{ης} Δεκεμβρίου 1923 ανέδειξαν νικητή το Κόμμα των Φιλελευθέρων, με 250 από τις 392 έδρες. Η Δημοκρατική Ένωση και το Κόμμα των Δημοκρατικών Φιλελευθέρων εξασφάλισαν 120. Μόνον 6 αντιβενιζελικοί υπό τον Ζαβιτσιάνο αντιπροσωπεύθηκαν στη Βουλή, καθώς οι κύριοι αντιβενιζελικοί σχηματισμοί αρνήθηκαν να λάβουν μέρος στις εκλογές κατηγορώντας, αργό-

τερα, την κυβέρνηση ότι είχε οργανώσει τη φονική αντιδιαδήλωση της 9ης Δεκεμβρίου εναντίον των βασιλοφρόνων. Η κατηγορία ήταν άδικη, γιατί την πρωτόβουλλα για τις συμπλοκές είχαν αναλάβει οι Δημοκρατικοί και τα θύματα προέρχονταν από όλες τις παρατάξεις. —

Για τον ρόλο των στρατιωτικών στην πολιτική ζωή της χώρας όπως αυτή διαμορφώνεται έπειτα από την επίσημη πρόσκληση του Πλαστήρα προς τον Βενιζέλο να αναλάβει την διακυβέρνηση στις 2 Ιανουαρίου 1924 και αφού είχε προηγηθεί νίκη του κόμματος των φιλελευθέρων στις εκλογές της 16ης Δεκεμβρίου 1923, ο θάνος Βερέμης γράφει σχετικά : "Οι δημοκρατικές δυνάμεις στο στρατό είχαν ταχθεί υπέρ της επιστροφής του Βενιζέλου, αλλά μετά τη λύση του καθεστωτικού ζητήματος. Η πρόωπη άφιξή του και η μετριοπαθής του στάση προκαλούσαν μεγάλη ανησυχία σε δημοκρατικούς όπως ο ναύαρχος Χατζηκυριάκος, ο οποίος πίεζε τον Βενιζέλο στη Βουλή να καθορίσει τη θέση του έναντι της μοναρχίας. Όταν φιλελεύθεροι βουλευτές κατηγορήσαν τους στρατιωτικούς ότι δημιουργούσαν διχογνωμίες και αναστάτωση, ο Πάγκαλος απάντησε ότι το Κοινοβούλιο όφειλε την ύπαρξή του στο στρατό και θα έπρεπε συνεπώς να σέβεται τις επιθυμίες του. Υπογραμμίζοντας τα αδύνατα σημεία της συνθήκης της Λωζάνης, κατηγορήσε έμμεσα στον Βενιζέλο ότι τον εμπόδιζε να καταλάβει την Κων/πολη. Η σύγκρουση έφθασε στο αποκορύφωμά της όταν ο Βενιζέλος μέμφθηκε τον Παπαναστασίου ότι έσυρε την ιδέα της Δημοκρατίας στους στρατώνες. Ο Παπαναστασίου απάντησε με τη σειρά του ότι ο Βενιζέλος ήταν εκείνος που εγκαινίασε τη συνήθεια να επεμβαίνουν οι στρατιωτικοί στην πολιτική (Η απάντηση αυτή αναφερόταν στο προηγούμενο του 1916). Ο Βενιζέλος, που δεν μπορούσε να ανεχθεί αντιρρήσεις μέσα στην ίδια του την παράταξη, προσποιήθηκε ξαφνική ασθένεια και παραιτήθηκε από την πρωθυπουργία και την αρχηγία του κόμματος των φιλελευθέρων, αφήνοντας ως αντικαταστάτη του Καφαντάρη. Στις 6 Φεβρουαρίου ορίστηκε η κυβέρνηση Καφαντάρη και σχεδόν αμέσως κατέθεσε στη Βουλή νομοσχέδιο για την διεξαγωγή δημοψηφίσματος που θα έλυσε το καθεστώτικό. Η κυβέρνηση Καφαντάρη έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης στις 26 Βεβρουαρίου, ενώ συγχρόνως η Δημοκρατική Ένωση αποχώρησε από τη Βουλή και επιδόθηκε σε εξωκοινοβουλευτικές δραστηριότητες. Διαδηλώσεις και εμπρηστική αρθρογραφία στις εφημερίδες αποτέλεσαν τα κύρια όπλα του στρατιωτικο-πολιτικού συνασπισμού εναντίον της κυβέρνησης.

Το αποτυχημένο κίνημα του 1923 είχε δημιουργήσει κενά στο στρατό τα οποία είχαν καλυφθεί με μαζικές προαγωγές. Όσοι είχαν ευεργετηθεί ήταν αποφασισμένοι να διατηρήσουν τους βαθμούς τους με κάθε μέσο. Με την απουσία του Βενιζέλου από την ενεργό πολιτική, ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος, που υποτίθεται πως είχε διαλυθεί από τον Ιανουάριο του 1924, ξανάρχισε τις πιέσεις στην κυβέρνηση και τον Καφαντάρη, ο οποίος ήταν πολύ πιο ευάλωτος από τον Βενιζέλο. Στις 6 Μαρτίου ο συνταγματάρχης Βουτσινάς, ένας από τους πελάτες του Πάγκαλου, και ο συνταγματάρχης Λάγγουρας, ζήτησαν ακρόαση από τον Καφαντάρη, ο οποίος αρνήθηκε να τους δεχθεί. Σκοπός του διαβήματός τους ήταν να υπενθυμίσουν στον πρωθυπουργό ότι ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος ήταν αποφασισμένος να εγκαθιδρύσει τη Δημοκρατία με οποιοδήποτε τρόπο, καθώς μάλιστα είχαν σημειωθεί κρούσματα απειθαρχίας σε πολλές μονάδες όπου νέοι αξιωματικοί του Συνδέσμου αρνούνταν να υπακούσουν στους ανωτέρους τους. Ο Φρούραρχος Αθηνών, στρατηγός Τσιρογιάννης, με δυσκολία εμπόδιζε τους υφισταμένους του αξιωματικούς να στασιάζουν κατά της κυβέρνησης. Ο Καφαντάρης προσπάθησε να αντιδράσει διατάζοντας να γίνει ανάκριση των δύο συνταγματάρχων όπως και του Τσερούλη, διοικητή του Β' Σώματος Στρατού, πελάτη επίσης του Πάγκαλου. Ο Στρατηγός Παπαθανασίου όμως, αρχηγός του Α' Σώματος Στρατού, και ο Δεμέστιχας, αρχηγός του στόλου, επισκέφθηκαν τον Βενιζέλο, τον αντιβασιλέα Κουντουριώτη και τον Καφαντάρη για να τους ανακοινώσουν ότι δεν ήταν πια σε θέση να εγγυηθούν για την πειθαρχία στις Ένοπλες Δυνάμεις αν η Βουλή δευανακήρυσσε τη Δημοκρατία. Αντί να αντικαταστήσει τον Παπαθανασίου και τον Δεμέστιχα, ο Καφαντάρης παραιτήθηκε την 8^η Μαρτίου 1924. Την προηγούμενη, ελπίζοντας ίσως ότι ο Βενιζέλος θα τον υποστήριζε, είχε δηλώσει ότι δεν θα ενέδιδε ποτέ σε εκβιασμούς των στρατιωτικών. Οι λόγοι που έκαναν τον Βενιζέλο να μην ενθαρρύνει τον Καφαντάρη, να λάβει δραστικά μέτρα για να καταπνίξει αυτές τις εκδηλώσεις απειθαρχίας, παραμένουν άγνωστα. Πιθανόν, αν και ο ίδιος δεν αμφέβαλλε για την ικανότητά του να ελέγχει τους αξιωματικούς, να μην ήταν διατεθειμένος να διακυβεύσει το κύρος του εμποδίζοντάς τους να δράσουν. Έτσι προτίμησε να αναχωρήσει στο εξωτερικό αποφεύγοντας τη φθορά που θα υφίστατο ολόκληρη η παράταξή του από μια σύγκρουση με το στρατό.

Σταθμίζοντας την χρησιμότητα μιας υποστήριξης του βασιλιά,

με τίμημα την αποξένωση των στρατιωτικών του πελατών και φίλων, ίσως κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η ενεργός υποστήριξη του Καφαντάρη, ήταν μια πράξη πολιτικά άσκοπη και συναισθηματικά επώδυνη για τον ίδιο. Τυχόν απλοποίηση των προσωπικών δεσμών του Βενιζέλου με τους αξιωματικούς - πελάτες του, θα υποβίβαζε όλες τις σχέσεις πελατείας - προστασίας σε μια μηχανιστική τυποποίηση. Όταν ένας προστάτης διαθέτει αρκετή δύναμη, έχει τη δυνατότητα να υιοθετήσει μια πατρική στάση απέναντι στους πιο στενούς του πελάτες. Στις περιπτώσεις αυτές αναπτύσσεται μια σχέση που περιλαμβάνει όχι μόνο την υποστήριξη αμοιβαίων συμφερόντων αλλά και ηθικές υποχρεώσεις και φιλία. Ο ναύαρχος Κουντουριώτης, σεβαστό στέλεχος της Βενιζελικής παράταξης από το 1916 ήταν ως αντιβασιλεύς φιλικά προδιαθετιμένος έναντι των δημοκρατικών. Ο Πάγκαλος και ο Κονδύλης είχαν κάνει γνωστό ότι ευνοούσαν την ανάληψη καθηκόντων ως προέδρου της μέλλουσας Δημοκρατίας από τον αντιβασιλέα. Έτσι όταν ο Κουντουριώτης κάλεσε τον Παπαναστασίου να σχηματίσει κυβέρνηση, ήταν φανερό πως ο στρατιωτικός Σύνδεσμος είχε πετύχει το σκοπό του. Ο Παπαναστασίου κατέβαλλε έντονες προσπάθειες να συγκεντρώσει από διάφορες κατευθύνσεις πολιτική υποστήριξη για την τελική του επίθεση κατά της μοναρχίας στη Βουλή. Συγχρόνως, προσπάθησε να διατηρεί επαφές με πολιτικούς της αντιβενιζελικής παράταξης για να αποφύγει τις ισχυρές τους αντιδράσεις, ώστε να μην εξαρτάται υπερβολικά από τους στρατιωτικούς του συμμάχους. Οι προσπάθειές τους περιλάμβαναν και μια προσέγγιση προς τον εξόριστο Μεταξά, ο οποίος συμφώνησε να δεχθεί εκ των υστέρων το αποτέλεσμα ενός δημοψηφίσματος με αντάλλαγμα την αμνήστευσή του για την συμμετοχή του στο κίνημα του 1923. Παρά τις δημόσιες εμφανίσεις του στο πλευρό στρατιωτικών προσωπικοτήτων, ο Παπαναστασίου εκμυστηρεύτηκε σε έναν αντιβενιζελικό τον Α. Βαμβέτσο, ότι φοβόταν τους συμμάχους του και είχε απόλυτη ανάγκη υποστήριξης από όλα τα κόμματα, ώστε να παραμείνει η εξουσία στους πολιτικούς. Στην αντίθετη περίπτωση, φοβόταν ότι οι στρατιωτικοί θα συνδέονταν σχεδόν αποκλειστικά με την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας και ότι από το γεγονός αυτό θα αντλούσαν σημαντική δύναμη και γόητρο. Παρόλα αυτά, οι προσπάθειές του να συμφιλιωθεί με τους λαϊκούς απέτυχαν γιατί, παρά τις εκμυστηρεύσεις του εναντίον των στρατιωτικών δεν έκανε ή δεν μίλησε να κάνει τίποτε για να μειώσει την επιρροή που είχαν στην κυβέρνησή του. Η Δημο-

κρατία ψηφίστηκε στην Εθνοσυνέλευση από 283 αντιπροσώπους - με αποχή 54 υπό τον Καφαντάρη. Στις 13 Απριλίου 1924 ακολούθησε δημοψήφισμα το οποίο επικύρωσε το τετελεσμένο γεγονός. Αμέσως μετά η Εθνοσυνέλευση συνήλθε για να συντάξει τον καταστατικό χάρτη του νέου πολιτεύματος. Ο στρατός έλαβε μέρος στο δημοψήφισμα με μεγάλο ζήλο, όπως φαίνεται από τον αριθμό των ψήφων υπέρ της δημοκρατίας που βρέθηκε στις στρατιωτικές κάλπες και που ξεπερνούσε το συνολικό αριθμό των εν ενεργεία αξιωματικών και οπλιτών. Ο έλαρχος Α. Σιώτης, δραστήριος δημοκρατικός και φίλος του Οθωμαναίου διηγόταν πώς οδήγησε τους στρατιώτες της μονάδας του να ψηφίσουν πολλές φορές υπέρ της δημοκρατίας. Ο ταγματάρχης Παπαθανασόπουλος, εξάλλου, μιλούσε με υπερηφάνεια για την προπαγάνδα που έκανε στο τάγμα του υπέρ της δημοκρατίας, καθώς δημοκρατικοί βουλευτές του ζήτησαν να δια φωτίσει τους οπλίτες του στην Αμφισα σχετικά με τη φύση του δημοψηφίσματος. Η εγκαθίδρυση της δημοκρατίας έθεσε τέρμα στη σχέση αλληλοεκμετάλλευσης μεταξύ στρατιωτικών και Παπαναστασίου, ο οποίος δεν είχε πια να προσφέρει τίποτε μετά τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος στους πρόσκαιρους συμμάχους του που είχαν επωφεληθεί από την αντίθεσή του προς τη μοναρχία - ένα θεσμό που απειλούσε την προσωπική τους εξέλιξη. Η πλειοψηφία των φιλελεύθερων δεν είχε αντιδράσει στο όλο εγχείρημα για να αποφύγει να βρεθεί αντιμέτωπη με τα ζωηρά στοιχεία του στρατού, καθώς άλλωστε ο ίδιος ο Βενιζέλος προτίμησε να αποφύγει μια διαμάχη με αμφίβολα πολιτικά οφέλη.

Ο Παπαναστασίου και η μικρή πολιτική του ομάδα έβλεπαν βασικά την δημοκρατία ως την απαρχή μιας κίνησης για κοινωνική δικαιοσύνη. Τον ίδιο τον απασχολούσε περισσότερο ο σοσιαλισμός από το κοινοβουλευτικό σύστημα. Ο Καφαντάρης, ο Σοφούλης και ο Μιχαλακόπουλος, οι οποίοι πλειοψηφούσαν στο Κοινοβούλιο, ενδιαφέρονταν για τα δικαιώματα του πολίτη μόνο εφόσον δεν αποτελούσαν απειλή για το κοινωνικό καθεστώς, ενώ τους στρατιωτικούς τους άφηναν αδιάφορους και τα δύο θέματα. Οι αξιωματικοί, μάλιστα, αποφασισμένοι να εξαφανίσουν κάθε ίχνος κομμουνισμού από το στρατό, έβλεπαν τις σοσιαλιστικές τάσεις του Παπαναστασίου με πολύ καχυποψία. Παρά την σύγχυση όμως στόχων που επικρατούσε και την αμφίβολη ειλικρίνεια των προθέσεων των αξιωματικών, θα ήταν άδικο να αποδοθεί το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος αποκλειστικά σε νοθεία, όπως συμβαίνει συχνά και σε ελληνικές εκλογικές αναμετρή-

σεις, οι ψηφοφόροι παρουσίασαν και τότε μια ενστικτώδη κλίση προς τους ισχυρούς και απέδωσαν υπερβολική βαρύτητα στην πολιτειακή αλλαγή που εκείνοι επαγγέλλονταν. Έτσι η πλειοψηφία των ψηφοφόρων πίστευε ειλικρινά ότι το νέο πολίτευμα θα έθετε τέρμα στην αβεβαιότητα. Η δημοκρατία παραστράτησε από τα πρώτα της κιόλας βήματα. Στον Παπαναστασίου μπορούν να καταλογιστούν:

1. Ο διορισμός του Πάγκαλου στο νέο Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως (πριν το δημοψήφισμα) και
2. Η κατάρτιση νομοθετικού διατάγματος "περί κατοχυρώσεως του Δημοκρατικού Πολιτεύματος" που κατατέθηκε στις 23 Απριλίου 1924.

Το διάταγμα ήταν φανερά αντιδημοκρατικό. Το άρθρο 8 όριζε ποινική δίωξη για πολιτικά αδικήματα από δικαστήριο διοριζόμενο από το Υπουργείο Στρατιωτικών. Παρά τις αρχικές διαμαρτυρίες των μετριοπαθών φιλελευθέρων, το διάταγμα επικυρώθηκε τελικά από την Βουλή. Την 1^η Μαΐου, οι δημόσιοι υπάλληλοι και οι ένοπλες δυνάμεις έδιναν όρκο πίστης προς το δημοκρατικό πολίτευμα. Την ίδια ημέρα περίπου 900 μέλη του Κομμουνιστικού Κόμματος, παρά την κυβερνητική απαγόρευση, συγκεντρώθηκαν σε κεντρική πλατεία στην Αθήνα για να γιορτάσουν την Εργατική Πρωτομαγιά. Στη σύγκρουση με την Αστυνομία που ακολούθησε, υπήρξε ένας νεκρός και δώδεκα τραυματίες. Τότε δόθηκε η ευκαιρία από συντηρητικούς βουλευτές να επιστήσουν το φάσμα του ερυθρού κινδύνου. Χωρίς δισταγμό, ο Υπουργός Στρατιωτικών Κονδύλης κατηγορήσε τον Παπαναστασίου για μολσεβικικές συμπάθειες, και παραιτήθηκε στις 9 Ιουνίου. Οι επίλεκτοι των βενιζελικών αξιωματικών που είχαν λάβει μέρος στην εκστρατεία της Ουκρανίας αισθάνονταν αποτροπιασμό προς κάθε αριστερισμό, που έγινε εντονότερος, δεν ξεχνούσαν ότι η κομμουνιστική προπαγάνδα στην Μικρά Ασία, καλλιεργούσε την ηττοπάθεια στις μονάδες τους. Η κατηγορία του Κονδύλη ότι ο Παπαναστασίου έδειχνε ανοχή προς τις κομμουνιστικές δραστηριότητες στο στρατό αναφερόταν σε μια οργάνωση με τον τίτλο "Ενωσις Παλαιών Πολεμιστών", που επιδιόταν σε αντιπολεμική προπαγάνδα μεταξύ των κληρωτών. Σύμφωνα με τον Χρ. Τσιγάντε, ο φιλόδοξος Κονδύλης, ο οποίος ανησυχούσε και για την δράση της οργάνωσης αλλά επιθυμούσε κυρίως να αντικαταστήσει τον Παπαναστασίου στην Κυβέρνηση, είχε συνεννοηθεί προηγουμένως με τον Καφαντάρη, ο οποίος του υποσχέθηκε την

υποστήριξη του (με την ελπίδα ότι ο Κονδύλης δεν θα έμενε και αυτός για πολύ στην εξουσία). Με την δικαιολογία της καταπολέμησης της κομμουνιστικής προπαγάνδας στην Μακεδονία, ο Κονδύλης αύξησε την επιρροή του στην ύπαιθρο οργανώνοντας δικές του τοπικές ομάδες, τους "Κυνηγούς". Καταδιώκοντας κομμουνιστές και βασιλικούς με τον ίδιο φανατισμό, οι ομάδες αυτές των μισθοφόρων, χρηματοδοτούμενες από τον κρατικό προϋπολογισμό, κατόρθωσαν να δημιουργήσουν ένα μύθο τρομοκρατίας πολύ ισχυρότερο από την πραγματική τους σημασία.

Η απειθαρχία στο στρατό κορυφώθηκε το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1924. Στις 25 Ιουνίου αξιωματικοί του ναυτικού έκαναν διαδήλωση διαμαρτυρίας εναντίον της αντικανονικής προαγωγής του αντιπλοιάρχου Κολιαλέξη στο βαθμό του πλοιάρχου. Ο Υπουργός Ναυτικών Χατζηκυριάκος είχε αυθαίρετα αποφασίσει να προβεί στις προαγωγές χωρίς να αναφερθεί στο αρμόδιο συμβούλιο ναυάρχων. Η ενέργεια αυτή είχε ως αποτέλεσμα την υποβολή παραιτήσεων των 158 από τους 203 εν ενεργεία μαχίμους αξιωματικούς του ναυτικού, απελασμένων από την ευνοιοκρατία και τις κλίκες. Ταυτόχρονη παράτηση τόσο μεγάλου αριθμού αξιωματικών χωρίς προειδοποίηση ισοδυναμούσε με ανταρσία. Αν η απειλή πραγματοποιούνταν, θα σήμαινε ακινητοποίηση του ναυτικού για ένα τουλάχιστον χρόνο. Όσοι αξιωματικοί προτίμησαν να παραμείνουν στις θέσεις τους ζήτησαν αυστηρές πειθαρχικές ποινές εναντίον των "στασιαστών" και κατηγόρησαν την κυβέρνηση ότι δεν έπαιρνε μέτρα για την τιμωρία τους. Ο στρατηγός Πάγκαλος, αν και Υπουργός Στρατιωτικών τότε, οργάνωσε δική του εκστρατεία κυκλοφορώντας ένα πρωτόκολλο μεταξύ αξιωματικών, σύμφωνα με το οποίο ο στρατός θα ζητούσε να παραμείνει η κυβέρνηση στην εξουσία. Όταν ο Παπαναστασίου αρνήθηκε να επιπλήξει τον Πάγκαλο, ο Μιχαλακόπουλος απέσυρε την υποστήριξή του και η κυβέρνηση έπεσε. Στο διάστημα μεταξύ Ιουλίου 1924 και Ιουνίου 1925 ορκίστηκαν δύο ακόμη κυβερνήσεις, η μία υπό τον Σοφούλη και η άλλη υπό τον Μιχαλακόπουλο. Καμιά όμως δεν κατόρθωσε να επιβάλλει την τάξη και την πειθαρχία στις ένοπλες δυνάμεις. Ο Σοφούλης αναγκάστηκε να αντιμετωπίσει νέα αναστάτωση στο ναυτικό, την οποία προκάλεσε ο Κολιαλέξης, και νέο επεισόδιο στο στρατό, από τους στρατηγούς Τσερούλη και Παναγιωτόπουλο. Και στις δύο περιπτώσεις οι συνωμότες τιμωρήθηκαν με ελαφρές ποινές για απειθαρχία. Ο Μιχαλακόπουλος, τώρα βρέθηκε αντιμέτωπος με

συνωμοσία που είχε επικεφαλής το στρατηγό Λούφα και το συνταγματάρχη Ντερτιλή, αρχηγούς των "Δημοκρατικών Ταγμάτων". Και οι δύο τέθηκαν υπό περιορισμό, αλλά ο Πάγκαλος, ο οποίος περί το τέλος του 1924 είχε τον έλεγχο των "Δημοκρατικών Ταγμάτων" παρέμενε ελεύθερος. Το ιστορικό της υπόθεσης γύρω από την έκθεση της Ανακριτικής Επιτροπής Επιχειρήσεων Μικράς Ασίας προσφέρει την πιο ολοκληρωμένη μαρτυρία για τα παρασκήνια της μικροπολιτικής της άρχουσας φατρίας στο στράτευμα. Η Ανακριτική Επιτροπή συγκροτήθηκε τον Φεβρουάριο του 1925 υπό τον Κ. Μαζαράκη, με σκοπό τη συγκέντρωση στοιχείων (για την περίοδο από τον Νοέμβριο 1920 έως την καταστροφή), βάσει των οποίων θα υποβάλλονταν σε κρίση όσοι αξιωματικοί παρουσιάζονταν υπεύθυνοι για την τελική κατάρρευση. Τα στοιχεία αυτά θα είχαν επίσης ιδιαίτερο βάρος στην αξιολόγηση εν ενεργεία αξιωματικών προκειμένου να προαχθούν ή να παραμείνουν στάσιμοι. Η επαγγελματική ωστόσο ευσυνειδησία του αδέκαστου Μαζαράκη, στην έκθεση του οποίου διαγραφόταν η ευθύνη σημαντικών παραγόντων του στρατού, στάθηκε μοιραία για το μέλλον και της έκθεσης αλλά και του ίδιου. Λίγο χρόνο μετά την υποβολή του πρώτου μέρους των ανακρίσεων, το Υπουργείο Στρατιωτικών διέκοψε το έργο της Επιτροπής και μερικούς μήνες αργότερα (12/5/24) ο Κονδύλης τη διέλυσε και ζήτησε αντικανονικά την παράδοση των αρχείων της. Έτσι, ενώ δεν αποκαταστάθηκαν αξιωματικοί οι οποίοι είχαν φανερά αδικηθεί, προάγονταν άλλοι, οι οποίοι θα έπρεπε κατά τα στοιχεία της έκθεσης να λογοδοτήσουν. Στο στρατιωτικό συμβούλιο που συγκροτήθηκε για να εξετάσει το ποιόν των στελεχών του στρατού δεν συμπεριλαμβάνονταν ο Μαζαράκης και συνεπώς τα πορίσματα της έκθεσης αποσιωπήθηκαν. Έτσι αξιωματικοί ύποπτοι προάγονταν ανενόχλητοι και έκριναν τους συναδέλφους τους.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της "επιβολής" των στρατιωτικών που συνεργάζονταν με την πολιτική εξουσία ήταν η παράτυπη προαγωγή υποστρατήγων με πρωτοβουλία του ίδιου του Κονδύλη τον Ιούνιο του 1924. Παράλληλα, ο νέος Υπουργός Πάγκαλος άφηνε να διαρρέουν στο τύπο αποσπάσματα από την έκθεση ενοχοποιητικά για πολλούς ικανούς αξιωματικούς ακόμη και φίλους του καθεστώτος που θα ήταν όμως δυνατό να αποδειχθούν μελλοντικά επικίνδυνοι πολιτικοί αντίπαλοι των κρατούντων. Οι δημοσιεύσεις εξέθεσαν τον ίδιο τον Πλαστήρα στα πυρά του αντιβενιζελικού τύπου, ενώ το σύνολο της έκθεσης, την οποία το Υπουργείο κρατούσε μακριά από την δημοσιότητα δεν

ήταν καθόλου καταδικαστικό γι' αυτόν.

Με επιστολή του προς τον τύπο στις 12 Ιουνίου, ο Μαζαράκης ζήτησε ως υπεύθυνος για την σύνταξη της έκθεσης την πλήρη δημοσίευση της, ώστε να αποκατασταθεί η δικαιοσύνη στο στράτευμα. Η ενέργεια αυτή του στοίχισε παραπομπή από τον Πάγκαλο σε ανακριτικό συμβούλιο που σχηματίστηκε από πρόσφατα προαχθέντες υποστρατήγους, νεότερους από τον Μαζαράκη. Η έκθεση της ανακριτικής επιτροπής προκάλεσε τελικά την φυλάκιση του Μαζαράκη από τον Πάγκαλο (1 Ιουλίου 1924). Ο Μαζαράκης αρνήθηκε ότι είχε στείλει αυτός την έκθεση στην εφημερίδα και ο διευθυντής του Ελεύθερου Βήματος πιστοποίησε ότι ο Πάγκαλος ήταν υπεύθυνος για την δημοσίευση. Παρ' όλα αυτά, 2 από τα 5 μέλη του ανακριτικού συμβουλίου που έκρινε τον Μαζαράκη ψήφισαν υπέρ της αυτεπάγγελτης απόστρατείας του. Ο Πάγκαλος μάλιστα κατάφερε τελικά να τον αποστρατεύσει χρησιμοποιώντας την ίδια την αίτησή του για παραίτηση.

Η ασυδοσία των υπουργών στρατιωτικών, καθώς και η απίστευτη επείκεια που είχε επιδειχθεί προς όλους τους αξιωματικούς οι οποίοι είχαν προβεί σε παράνομες ενέργειες τα πρώτα 2 χρόνια της Δημοκρατίας, πρόδιδε την αδυναμία του Κοινοβουλίου, απέναντι στο στρατό. Κάθε πολιτικό κύρος είχε υπονομευθεί από τη στιγμή που ο Βενιζέλος έδωσε την εντύπωση ότι είχε χάσει τον έλεγχο των στρατιωτικών. Θα μπορούσε κανείς να συμπεράνει ότι το μόνο εμπόδιο στο ν' αναλάβουν πάλι οι ένοπλες δυνάμεις την εξουσία ήταν οι εσωτερικές τους διαμάχες. Στην πραγματικότητα οι αντικειμενικοί σκοποί των διαφόρων φατριών του 1924 και 1925 ήταν μάλλον περιορισμένοι. Οι στρατιωτικοί βρίσκονταν ακόμη στο στάδιο πειραματισμών με τη δύναμη που είχαν πρόσφατα απαιτήσει και τη χρησιμοποιούσαν για να επιτύχουν τους περιορισμένους σκοπούς τους που στο παρελθόν προωθούσαν οι πολιτικοί τους προστάτες. Ωστόσο, ο φόβος στρατιωτικής παρέμβασης εμπόδιζε τους πολιτικούς να λάβουν δραστηρικά μέτρα εναντίον τους. Έτσι επέτρεψαν στον Κουνδύλη να διατηρεί τους "Κυνηγούς" του, έδωσαν χάρη στους αξιωματικούς του ναυτικού που εγκατάλειψαν τις θέσεις τους, ο Πάγκαλος είχε την κάλυψη του πρωθυπουργού, ενώ έσπειρε ζιζάνια στο στρατό, ο πλοίαρχος Καλιαλέξης τιμωρήθηκε ελαφρά όταν κατέλαβε το "Αβέρωφ" και απείλησε την κυβέρνηση, οι στρατηγοί Τσερούλης και Παναγιωτόπουλος επίσης τιμωρήθηκαν ελαφρά για την οργάνωση κινήματος και τέλος τα "Δημοκρατικά Τάγματα" μονάδες των οποίων ο ρόλος ήταν η

προάσπιση της Δημοκρατίας, αλλά είχαν κατανήσει όργανα ανωμαλίας - δεν διαλύθηκαν. Πρωθυπουργοί αισθάνονταν ανασφαλείς αν η κυβέρνησή τους δεν περιλάμβανε τουλάχιστον έναν ισχυρό άνδρα από το στρατό, με προορισμό να αναχαιτίζει τις φιλοδοξίες συναδέλφων του. Έτσι όταν οι φιλελεύθεροι ηγέτες κάλεσαν τον Μιχαλακόπουλο να σχηματίσει δική του κυβέρνηση, δέχτηκε με τον όρο ότι ο Κονδύλης θα αναλάμβανε το Υπουργείο Στρατιωτικών.

Ο Κονδύλης (απόστρατος αξιωματικός) αντλούσε, όπως και άλλοι την ισχύ του από την ικανότητά του να ενεργεί ως μεσάζων μεταξύ πολιτικών και εν ενεργεία στρατιωτικών. Στις 7 Ιουνίου 1924 η κυβέρνηση Παπαναστασίου είχε επίσημα επικυρώσει όλες τις πράξεις της κυβέρνησης της Επανάστασης του '22. Έτσι το Κοινοβούλιο έγινε ουσιαστικά προέκταση ενός στρατιωτικού καθεστώτος που είχε μεν επιβληθεί από ανάγκη, δεν έπαυε όμως να είναι αντισυνταγματικό. Η νομιμοποίηση ενός τέτοιου καθεστώτος από το Κοινοβούλιο δημιουργούσε ένα ευνοϊκό προηγούμενο για κάθε υποψήφιο δικτάτορα. Έχοντας αποκτήσει συνείδηση της δύναμής τους οι στρατιωτικοί διατύπωναν συνεχώς παράποντα ότι οι επαγγελματικές τους ταλαιπωρίες είχαν αυξηθεί από το 1911 χωρίς να αυξηθούν ανάλογα οι οικονομικές τους απολαβές μολονότι η κυβέρνηση Παπαναστασίου είχε αυξήσει τους μισθούς και τις συντάξεις τους. Πριν από τους Βαλκανικούς πολέμους, οι αξιωματικοί (τουλάχιστον οι απόφοιτοι της Σχολής Ευελπίδων) πολύ σπάνια βασίζονταν στο μισθό τους για να ζήσουν. Οι απόφοιτοι της Σχολής Υπαξιωματικών και αυτοί που είχαν προαχθεί "εκ του στρατεύματος", οι οποίοι συνήθως υπηρετούσαν στο πεζικό, είχαν στο παρελθόν την ικανοποίηση να απολαμβάνουν το κοινωνικό γόητρο που προσέδιδαν στο στρατιωτικό επάγγελμα οι απόφοιτοι της Σχολής Ευελπίδων. Μετά όμως, το 1918 η κοινωνική θέση του αξιωματικού είχε μειωθεί, γιατί η στρατιωτική σταδιοδρομία έπαψε να προσελκύει επίλεκτα μέλη της κοινωνίας.

Το πραξικόπημα του Πάγκαλου εκδηλώθηκε μετά από τέσσερις βραχύβιες βενιζελικές κυβερνήσεις και αφού προηγήθηκαν τα προειδοποιητικά πυρά μιας πολεμικής αρθρογραφίας του στρατηγού στην εφημερίδα του ο Ελεύθερος Τύπος, όπου δήλωνε στους πολιτικούς ότι οι στρατός είχε το δικαίωμα να επέμβει για να σώσει τη χώρα από την κακοδιοίκηση. Ο γενικός κάματος από μια περίοδο κοινο-

βουλευτικής αστάθειας και απειλής κινήματων καθώς και οι υποσχέσεις του Πάγκαλου ότι θα αποκαθιστούσε τη χρηστή λειτουργία του κρατικού μηχανισμού συνέβαλαν στην αναίμακτη επικράτησή του. Η διακυβέρνηση του Πάγκαλου άρχισε με τυμπανοκρουσίες για την επιβολή στρατιωτικής λιτότητας και ήθους στις δημόσιες υπηρεσίες και έληξε μέσα σε κατακραυγή για καταχρήσεις. Χαρακτηριστικά, ο δικτάτορας παρέβη ο ίδιος τους περισσότερους κανόνες που ήθελε να τηρούν οι άλλοι.

Αφετηρία του πραξικοπήματος ήταν το Α' Στρατιωτικό Νοσοκομείο όπου βρισκόταν υπό περιορισμό ο αντισυνταγματάρχης Β. Ντερτιλής για το ρόλο του στο αποτυχημένο κίνημα της 19ης Νοεμβρίου. Είχε καταφέρει να αποφύγει τη φυλάκιση με τον ισχυρισμό ότι ήταν άρρωστος και με τον προϊστάμενο του νοσοκομείου, λοχαγό Μακρή, είχαν αναλάβει να εξασφαλίσουν για λογαριασμό του Πάγκαλου την υποστήριξη των δημοκρατικών ταγμάτων που στρατοπεύδευαν σε μικρή απόσταση. Ο διοικητής των ταγμάτων συνταγματάρχης Μαλαγαρδής, δεν είχε μνηθεί στα σχέδια του κινήματος, περίπου τριάντα αξιωματικοί του όμως είχαν υποσχεθεί να βοηθήσουν τον Πάγκαλο. Ο τελευταίος είχε δηλώσει απερίφραστα στον πρωθυπουργό Μιχαλακόπουλο ότι θα τον ανέτρεπε, αν δεν πραγματοποιούσε ανασχηματισμό της κυβέρνησης που θα του εξασφάλιζε υπουργείο. Δύο πελάτες του Πάγκαλου, εξάλλου, οι συνταγματάρχες Παπαϊωάννου και Μαμούρης, παλιά μέλη του Στρατιωτικού Συνδέσμου, είχαν επίσης ασκήσει πίεση στον Μιχαλακόπουλο για να ενδώσει στις απαιτήσεις του προστάτη τους. Ο Πάγκαλος είχε σε τέτοιο βαθμό διαφημίσει από τις αρχές του 1925 την πρόθεσή του να κινηθεί εναντίον της κυβέρνησης, ώστε κανείς δεν πίστευε ότι θα πραγματοποιούσε τελικά τις απειλές του. Όταν ο Υπουργός Στρατιωτικών Γόντικας ανέκρινε τον Ντερτιλή για την ανάμειξή του στην συνωμοσία εναντίον της κυβέρνησης, εκείνος αρνήθηκε μόνο ότι γνώριζε την ημερομηνία έκρηξης του κινήματος. Στις 25 Ιουνίου, ο Τσερούλης, από τους αφοσιωμένους οπαδούς του Πάγκαλου, αφού κατέλαβε τη διοίκηση του Γ' Σώματος Στρατού, όταν ο Οθωναίος απουσίαζε, απαίτησε τηλεφωνικώς από τον Γόντικα να παραιτηθεί. Στο έργο του τον βοήθησαν οι αντισυνταγματάρχες Μπακιριτζής και Καρακούφας (διοικητή του Δημοκρατικού Τάγματος Θεσσαλονίκης) και ο υπολοχαγός Γ. Τσιγάντες. Οι Παγκαλικοί κατέλαβαν με ανάλογη ευκολία και το Δ' Σώμα Στρατού, ενώ ο διοικη-

της του Ευθύμιος Τσιμικάλης έλειπε με αναρρωτική άδεια. Την ίδια μέρα ο ναύαρχος Κατζηκυριάκος επιβιβάστηκε στο "Αβέρωφ" και απείλησε την κυβέρνηση ότι θα βομβάρδιζε την πρωτεύουσα αν δεν παρέδιδε την εξουσία στον Πάγκαλο. Ο ίδιος ο Πάγκαλος, έχοντας εξασφαλίσει στην Αθήνα μόνο την υποστήριξη του συντάγματος μηχανικού του Ρούφ, ζητούσε από την κυβέρνηση να του παραδοθεί χωρίς όρους και, αφού κατέλαβε το ταχυδρομικό μέγαρο, ειδοποίησε όλες τις μεγάλες μονάδες ότι το κίνημά του είχε επικρατήσει.

Παρά τη φαινομενική επιτυχία του, η θέση του Πάγκαλου το πρωί της 25ης Ιουλίου κάθε άλλο παρά αξιοζήλευτη ήταν. Αν η κυβέρνηση έδειχνε μεγαλύτερη αποφασιστικότητα και οι πολιτικοί αρχηγοί αντιμετώπιζαν το κίνημα με περισσότερο θάρρος, ο Πάγκαλος θα βρισκόταν στην φυλακή αντί να βρεθεί στην εξουσία. Ο Μιχαλακόπουλος όμως παραιτήθηκε αποφεύγοντας την ευθύνη της καταστολής και ο Καφαντάρης αρνήθηκε να αναλάβει την πρωθυπουργία για να αντιμετωπισθεί η κρίση. Τη μεγαλύτερη όμως ευθύνη για την επικράτηση του Πάγκαλου φέρει ο Παπαναστασίου. Όταν ο Κονδύλης έλαβε εντολή σχηματισμού κυβέρνησης με σκοπό την συντριβή της συνωμοσίας, ο Παπαναστασίου διαμαρτυρήθηκε εναντίον κάθε ενέργειας η οποία θα είχε συνέπεια να χυθεί "δημοκρατικό" αίμα και υποσχέθηκε να εξευμενίσει το στασιαστή στρατηγό προσφέροντας του υπουργείο σε δική του κυβέρνηση. Με την εξουσιοδότηση της Βουλής ο Παπαναστασίου διαπραγματεύτηκε με έναν Πάγκαλο που γινόταν απαιτητικότερος όσο αντιλαμβανόταν την υποχωρητικότητα των πολιτικών αρχηγών και ζητούσε να ανατεθεί σ' αυτόν η πρωθυπουργία. Χάρη σε προτροπή πάλι του Παπαναστασίου, η Βουλή με αποχή μεγάλου αριθμού βουλευτών έδωσε στην κυβέρνηση του Πάγκαλου ψήφο εμπιστοσύνης (κοινοβουλευτικό μανδύα). Βουλευτές όπως ο Κονδύλης και ο Γονατάς έριξαν θετική ψήφο ελπίζοντας ότι μια ισχυρή εκτελεστική εξουσία θα επιτάχυνε την έκδοση και την ψήφιση του πρώτου δημοκρατικού συντάγματος. Το ενδιαφέρον τους για την κατοχύρωση του αβασίλευτου πολιτεύματος και συνεπώς την απομάκρυνση του κινδύνου γι' αυτούς της επαναφοράς της Βασιλείας επισκίαζε οποιαδήποτε άλλη φροντίδα τους. Έτσι ο Πάγκαλος ανέλαβε την εξουσία νομότυπα. Οι αυταρχικές τάσεις του Πάγκαλου εκδηλώθηκαν άμεσα με το νομοθετικό διάταγμα της 11/24 Ιουλίου 1925 "Περί τροποποίησης, συμπλήρωσης και κωδικοποίησης των περί κατοχυρώσεως του Δημοκρατικού Πολιτεύματος διατάξεων". Το διάταγμα περιλάμβανε

διατάξεις που επέβαλλαν από στρατοδικεία ποινές φυλάκισης σε όποιον "ανακοινοί ειδήσεις αίτινες δύνανται να προκαλέσωσι διατάραξιν της δημοσίας τάξεως ή να εμβάλωσιν εις ανησυχίαν τους πολίτας ή το στράτευμα ..." Οι δημοσιογράφοι Ν. Βεντήρης, Θ. Σπεράντζας και Κ. Κύρου ήταν τα πρώτα θύματα του διατάγματος, ενώ ο αντικομμουνισμός του καθεστώτος εκδηλώθηκε με μια σειρά διώξεων εναντίον των υπεύθυνων της κομμουνιστικής εφημερίδας ο Ριζοσπάστης. Τέλος, δύο αξιωματικοί απαγχονίστηκαν για καταχρήσεις σε βάρος του δημοσίου, βάσει νόμου όμως που εκδόθηκε μετά τη διάπραξη του αδικήματός τους. Στις 29 Σεπτεμβρίου δημοσιεύθηκε το κυβερνητικό σχέδιο Συντάγματος, ενώ διαλύθηκε η Δ' Συντακτική Συνέλευση με την έγκριση του Κουντουριώτη. Στις 3 Ιανουαρίου 1926, εκφωνώντας λόγο προς την Ταξιαρχία Δημοκρατικής Φρουράς (τα Δημοκρατικά Τάγματα είχαν τεθεί υπό εννιαία διοίκηση), ο Πάγκαλος άφησε να εννοηθεί ότι υπολόγιζε στην υποστήριξη των πραιτωριανών του αυτών για να εδραιώσει την δικτατορία του. Τελείωσε το λόγο του τονίζοντας χαρακτηριστικά : "Επειδή βλέπω ότι είναι αδύνατο πλέον να εμπιστευόμεθα εις τον κοινοβουλευτισμόν, δια τούτο απεφάμισα ν' αλλάξω την μέχρι τούδε πορείαν μου. Εις το εξής στηρίζομαι εις την εμπιστοσύνη του στρατού, όστις αποτελεί την νησίδα των εθνικών ελπίδων". Συγχρόνως ανέβαλε επ' άοριστο τις γερουσιαστικές εκλογές, ενώ στις 5 Ιανουαρίου ανέλαβε ο ίδιος τη νομοθετική και εκτελεστική εξουσία καθώς και το δικαίωμα τροποποίησης του Συντάγματος.

Η δυσaréσκεια από τις αυταρχικές μεθόδους του Πάγκαλου αυξήθηκε από την κακή του διαχείριση των οικονομικών (τα χαρτονομίσματα περικόπηκαν κατά 1/4 υπό τύπο αναγκαστικού δανείου), την κατάργηση της μονιμότητας των δημοσίων υπαλλήλων και τα ποικίλα σκάνδαλα μελών της κυβέρνησης. Ο λόγος όμως που τελικά ώθησε μια μερίδα στρατιωτικών εναντίον του ήταν η στροφή του δικτάτορα προς τον αντιβενιζελικό κόσμο, όταν πια είχε αποξενωθεί από τη βενιζελική πολιτική καθεστηκυία τάξη. Μετά την παραίτηση του Κουντουριώτη από το αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας, ο Πάγκαλος κατόφερε επιστρατεύοντας τις παράνομες μεθόδους ενός δικτατορικού καθεστώτος να εκλεγεί ο ίδιος στο αξίωμα αυτό. Η υποστήριξη των αντιβενιζελικών στο εγχείρημα του καθώς και το αποκλειστικά σχεδόν αντιβενιζελικό υπουργικό συμβούλιο της κυβέρνησης άνδρεικέλων υπό τον Ευταξία, προδίκαζαν το τέλος της δικτατορίας. Από τη

διάλυση της Εθνοσυνέλευσης ως την απροκάλυπτη εκδήλωση της δικτατορίας τους ο Πάγκαλος είχε αποσοβήσει τους κινδύνους ανατροπής του καταδικάζοντας και συλλαμβάνοντας τον πιο επικίνδυνο αντίπαλό του, τον Ν. Πλαστήρα, καθώς και όσους δυσαρεστημένους είχαν συσπειρωθεί γύρω απ' αυτόν (Γ. Παπανδρέου, Ν. Βεντήρη και τον υπασπιστή του Παπαμαντέλλο). Στις 25 Οκτωβρίου ο Πλαστήρας εξορίστηκε από την Ελλάδα και κατέφυγε στη Σερβία, απ' όπου συνέχισε τη δράση κατά της δικτατορίας αλληλογραφώντας με τους εχθρούς του καθεστώτος. Με τον στρατηγό Κ. Μανέτα, ο Πλαστήρας διατηρούσε αλληλογραφία όλη την περίοδο της δικτατορίας. Η σταδιακή μεταστροφή του Μανέτα στον οποίο ο Πάγκαλος ανέθεσε τη Διοίκηση του Α' Σώματος Στρατού, από την αρχική του ανοχή προς το στρατιωτικό καθεστώς ως τη συμμετοχή του στις συνωμοσίες για την ανατροπή του είναι φαινόμενο χαρακτηριστικό πολλών βενιζελικών αξιωματικών. Στις 13 Ιουλίου 1925 ο Μανέτας, αφού ανέλυε τους λόγους για τους οποίους το εγχείρημα του Πάγκαλου είχε επιτύχει, συνιστούσε μετριοπάθεια στον Πλαστήρα που αντιδρούσε απροκάλυπτα στη δικτατορία. Ανάλογη επιφυλακτική στάση τήρησε αρχικά και ο παλιός υπασπιστής του Πλαστήρα, Παπαθανασόπουλος, αλλά έγινε, μετά το καλοκαίρι του 1925, φανατικός πολέμιος του Πάγκαλου. Η πυκνή αλληλογραφία του με τον προστάτη του προσφέρει μια διεξοδική εικόνα των αντιπαγκαλικών κινήσεων. Η στρατιωτική αντίδραση εναντίον του παγκαλικού καθεστώτος ακολουθεί τη συνηθισμένη πορεία της μετάπτωσης από τις υπερβολικές προσδοκίες στις συνεχείς απογοητεύσεις, καθώς οι απαιτήσεις των οπαδών-πελατών του καθεστώτος αυξάνονταν ενώ η δυνατότητα των κυβερνώντων να τις ικανοποιήσουν παρέμενε περιορισμένη. Με την στροφή του εξάλλου σε στενό κύκλο ευνοουμένων - χαρακτηριστικό των αυταρχικών καθεστώτων που πάσχουν από ανασφάλεια - ο Πάγκαλος απέκλεισε σταδιακά από τα οφέλη της εξουσίας τους περισσότερο απαιτητικούς και ανεξάρτητους από τους οπαδούς του και παράλληλα επιστράτευσε και χρησιμοποίησε ως στρατιωτική του πελατεία άτομα τα οποία λόγω της επαγγελματικής ανασφάλειας ή του αμφιλεγόμενου ποιού τους ήταν εξαρτημένα από την προστασία του. Έτσι σημειώθηκε μια πρωτοφανής κατάπτωση στο στρατό που κλιμακωνόταν έπειτα από κάθε αποτυχημένο κίνημα εναντίον του δικτάτορα.

Οι συνωμοσίες άρχισαν το καλοκαίρι του 1925 και συνεχίστηκαν ως την άνοιξη του 1926. Σε επιστολή του προς τον Πλαστήρα, ο Μα-

νέτας τον ειδοποιούσε ότι το Α' Σώμα Στρατού στη Λάρισα ήταν έτοιμο να κινηθεί, αν οι μονάδες της Θεσσαλονίκης συμμετείχαν στην εξέγερση. Η δυσπιστία όμως που επικρατούσε ανάμεσα στους πρώην οπαδούς του δικτάτορα όπως ο Καρακούφας και ο Μπακιρτζής οξύνθηκε χάρη στην αποτελεσματική δραστηριότητα των εγκαθέτων του Πάγκαλου στις μονάδες της Θεσσαλονίκης. Στις 12 Νοεμβρίου ο Καφαντάρης που συμμετείχε ενεργά στις προσπάθειες ανατροπής του δικτάτορα, πληροφορούσε τον Πλαστήρα για την προδοσία του ταγματάρχη Αργυρόπουλου, ο οποίος είχε δωροδοκηθεί για να στραφεί εναντίον του Πάγκαλου, αλλά τελικά κατέδωσε τη συνωμοσία στις αρχές.

Σε επιστολή του προς τον Πλαστήρα, τον Δεκέμβριο του 1925, ο Μανέτας, εκφράζοντας την αγανάκτησή του για τη διαφθορά των "συναδέλφων" τους, αναφέρει την περίπτωση του λοχαγού Παπαϊωάννου ο οποίος ορκίστηκε να βοηθήσει το κίνημα ενώ δρούσε ως κατάσκοπος του Πάγκαλου. Ένα άλλο κίνημα του Κονδύλη δεν πραγματοποιήθηκε. Ο Πάγκαλος πληροφορήθηκε έγκαιρα τα σχέδια των κινηματιών από τους καταδότες του. Έτσι στις 18 Φεβρουαρίου εκτοπίστηκαν οι Δ. Αναγνωστόπουλος, Διάμεσης, Μαμούρης (πρώην πελάτης του Πάγκαλου). Ο Κονδύλης συνελήφθη ενώ ετοιμαζόταν να αναλάβει την ηγεσία του κινήματος και εκτοπίστηκε μαζί με τον Καφαντάρη, τον Αλ. Ζάννα και άλλους στην θήρα. Η σημαντικότερη όμως απόπειρα κατά της δικτατορίας ήταν το κίνημα της 8ης Απριλίου στη Θεσσαλονίκη με πρωταγωνιστές τους αντισυνταγματάρχες Καρακούφα και Μπακιρτζή. Οι δύο αυτοί που είχαν βοηθήσει τον Πάγκαλο να καταλάβει την εξουσία, έβλεπαν με ανησυχία τις επαφές του δικτάτορα με τον αντιβενιζελικό κόσμο. Η συνεργασία τους, που πραγματοποιήθηκε παρά τις προσωπικές τους αντιθέσεις, σκόπευε κυρίως να αποσοβήσει τον κίνδυνο της επιστροφής των αντιβενιζελικών αποτάκτων του 1923.

Μέλη της Δημοκρατικής Φρουράς της Θεσσαλονίκης υπό τον Καρακούφα, μαζί με τους Μπακιρτζή και Τζαβέλλα και 300 άνδρες με μερικά πολυβόλα και 2 τεθωρακισμένα αυτοκίνητα, κατέλαβαν τον σταθμό ασυρμάτου. Η συνωμοσία κατέρρευσε γρήγορα με λίγα θύματα, γιατί τα τμήματα πυροβολικού και αεροπορίας που είχαν υποσχεθεί βοήθεια στους κινήματιες δεν εμφανίστηκαν. Δεκαοχτώ αξιωματικοί δικάστηκαν με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας. Η καταδίκη σε θάνατο των αρχηγών του πραξικοπήματος μετατράπηκε σε ισόβια δεσμά και ο Πάγκαλος έσπευσε να μειώσει τη σημασία του, αποδίδοντας στον Καρακούφα ευτελή ιδιοτελή κίνητρα. Κατά τους ισχυρισμούς

του Πάγκαλου, ο παλιός του συνεργάτης στράφηκε εναντίον της κυβέρνησης γιατί το Υπουργείο Γεωργίας είχε αμφισβητήσει το δικαίωμα της κατοχής ενός κτήματος που είχε παράνομα οικειοποιηθεί.

Η επιβίωση του Πάγκαλου στην εξουσία μετά τη ρήξη του με το βενιζελικό κόσμο (άνοιξη 1926) δεν οφειλόταν στα ασήμαντα λαϊκά ερείσματα που διέθετε αλλά στη σκληρή αστυνόμευση των αξιωματικών καθώς και στο φατριασμό που επικρατούσε ανάμεσα στους αντιπάλους του. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο περισσότερο ικανός από τη παράταξή του να συνενώσει τους εχθρούς του καθεστώτος, είχε έρθει σε συνεννοήσεις με τον Πάγκαλο την άνοιξη του 1926 προκειμένου να εξασφαλίσει τη διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών. Παράλληλα, με επιστολές του προς τους Καφαντάρη, Τσουδερό και Οθωναίο, ο Βενιζέλος συνιστούσε αποφυγή βίαιων μέσων για την ανατροπή του δικτάτορα. Μετά την αποτυχία του κινήματος της Θεσσαλονίκης, ο Καφαντάρης έγινε και αυτός επιφυλακτικός ως προς τη χρήση βίας για την ανατροπή του καθεστώτος. Από τις αρχές Αυγούστου του 1926 το τέλος της δικτατορίας είχε διαγραφεί καθαρά.

Δύο απόπειρες εξέγερσης, στην Κρήτη και τη Χαλκίδα, και μια δολοφονία του ίδιου στις Σπέτσες αποτέλεσαν προανάκρουσμα της τελικής ανατροπής και της σύλληψής του από τον Κονδύλη σε συνεργασία με τα Δημοκρατικά Τάγματα της Αθήνας στις 22 Αυγούστου.

Η πτώση του δικτάτορα δεν οφειλόταν σε ενέργεια των πολιτικών, που με λίγες εξαιρέσεις (Καφαντάρης, Παπαναστασίου, Ζάννας) δεν κινήθηκαν εναντίον του, αλλά στους ίδιους τους στρατιωτικούς που τον στήριζαν. Το καθεστώς υπονομεύθηκε από τη στροφή του προς τον πολιτικό χώρο του αντιβενιζελισμού για να αποκτήσει τη νομιμότητα που του αρνήθηκε ο βενιζελικός κόσμος. Η προσπάθεια του Πάγκαλου να συνδιαλλαγεί με τους παλιούς του αντιπάλους θορύβησε και τους τελευταίους στρατιωτικούς συμμάχους του, που από καιρό μονοπωλούσαν την εξουσία, αλλά φοβούνταν την επιστροφή των βασιλοφρόνων περισσότερο απ' ό,τι τις αντίπαλες φατρίες της δημοκρατικής παράταξης. Ο Πάγκαλος δεν υπήρξε αποτελεσματικός προστατής. Είχε την ικανότητα να ενθουσιάζει αρχικά με υποσχέσεις τους πελάτες του, αλλά ο αλαζονικός εγωκεντρισμός του θόλωνε την οξυδέρκειά του και μείωνε το ενδιαφέρον του για τους στρατιωτικούς οπαδούς του. Σε καμιά περίπτωση οι σχέσεις πελατείας-προστασίας δεν υπήρξαν χαλαρότερες απ' ό,τι στην περίπτωση του Πάγκαλου και των οπαδών του. Μέσα σε ελάχιστο διάστημα οι περισσό-

τεροι υποστηρικτές του επιχείρησαν διαδοχικά να τον ανατρέψουν. Ο Ψαρρός, ο Μπακιρτζής, ο Καρακούφας, ο Παπαϊωάννου, ο Μαμούρης, τέλος οι πανίσχυροι διοικητές των Δημοκρατικών Ταγμάτων Ν. Ζέρβας και Β. Ντερτιλής. Οι δύο τελευταίοι ήταν χαρακτηριστικά προϋόντα μιας περιόδου κατά την οποία στο στρατό επικρατούσε χάος, καθώς η ιεραρχία είχε κλονιστεί σοβαρά και οι τυχοδιώκτες είχαν παραγκωνίσει τους αξιωματικούς με επαγγελματική συνείδηση. Από τον μεγαλοαστό αξιωματικό με το *esprit de corps* της πρώτης δεκαετίας του αιώνα και τον πολιτικοποιημένο μικροαστό εξ εφέδρων της δεύτερης ως το "μισθοφόρο" της τρίτης δεκαετίας, οι στρατιωτικοί επέστρεψαν στην νοοτροπία των ενόπλων ατάκτων του 19^{ου} αιώνα.

Αντιμετωπίζοντας τις πιέσεις και τις απειλές του Πλαστήρα, ο οποίος είχε επιστρέψει από το εξωτερικό και ζητούσε άμεση κάθαρση του στρατού από τους Παγκαλικούς καθώς και τη γενική κατακραυγή εναντίον της "Δημοκρατικής Φρουράς", ο Κονδύλης εξώθησε στις 9 Σεπτεμβρίου 1926 τους Ζέρβα και Ντερτιλή να κινηθούν εναντίον του και τους τσάκισε έπειτα από αιματηρές συγκρούσεις. Η διαδικασία της καταστολής, που προκάλεσε και λαϊκές εκδηλώσεις με πολλά θύματα, αποτελεί υπόδειγμα κατάπτωσης των στρατιωτικών ηθών. Με την διάλυση της "Δημοκρατικής Φρουράς" τερματίστηκε μια τετραετία άμεσης στρατιωτικής ανάμειξης στην πολιτική. Η δημοτικότητα, που οι στρατιωτικοί είχαν γνωρίσει την εποχή των βαλκανικών πολέμων, χάθηκε οριστικά και οι ενέργειες τους παρακολουθούνταν στο εξής με φόβο και δυσπιστία. Μέσα στο κλίμα αυτό και χωρίς ερείσματα πολιτικά ο Κονδύλης παρέδωσε την εξουσία στους πολιτικούς, δίχως να θέσει υποψηφιότητα στις εκλογές της 7^{ης} Νοεμβρίου. Η δικτατορία όχι μόνο δεν έλυσε τα προβλήματα που απασχολούσαν τις προκάτοχες κυβερνήσεις αλλά επιδείνωσε αισθητά την εσωτερική κατάσταση της χώρας. Πρόσφερε ωστόσο μια μοναδική υπηρεσία στο κοινοβουλευτικό σύστημα. Η σύγκριση με το Παγκαλικό καθεστώς έδωσε στο Κοινοβούλιο νέα πίστωση χρόνου".

Επιχειρώντας να αναλύσουμε τους λόγους για τους οποίους οι στρατιωτικοί κύκλοι επεμβαίνουν τόσο έντονα και καθοριστικά στην πολιτική ζωή της χώρας την τετραετία 1922-1926 θα ήταν χρήσιμο να σταθούμε για λίγο στην κοινωνιολογική τοποθέτηση του Άλκη Ρήγα, που στο βιβλίο του "Δεύτερη Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935 Κοινωνικές Διαστάσεις της πολιτικής σκηνής" γράφει τα εξής:

"Στην ποσοτική και ποιοτική διεύρυνση των μικροαστικών στρωμάτων της νεοελληνικής μεσοπολεμικής περιόδου θα πρέπει να προσθέσουμε έναν ακόμη από κάθε άποψη σημαντικό παράγοντα: πρόκειται για το σώμα των Ελλήνων αξιωματικών του Στρατού Ξηράς. Μετά μια δεκαετία συνεχών πολέμων, η μαζικοποίηση του σώματος των αξιωματικών λόγω πολεμικής συγκυρίας, η αύξηση των μαθητών της Σχολής Ευελπίδων, το άνοιγμά της και στους υπαξιωματικούς, η κατάργηση των διδάκτρων μετά το 1917, οι νέες κατηγορίες αξιωματικών - μόνιμοι εξεφέδρων, ευεργετικοί, ουλαμίτες κλπ. - αλλοιώνουν την κοινωνική ομοιογένεια του Σώματος, μειώνοντας παράλληλα το ενδιαφέρον της αστικής τάξης για το στρατιωτικό επάγγελμα. Από τα μέσα κιόλας της δεκαετίας του '10 το επάγγελμα του αξιωματικού εκκύει κύρια γόνους μικροαστικών και αγροτικών οικογενειών. Τα μικροαστικά αυτά στοιχεία - με τις έντονες ενδοεπαγγελματικές αντιθέσεις, που βαθαίνουν ακόμα περισσότερο λόγω εθνικού διχασμού, μα και εδραιώνονται λόγω της ένοπλης δύναμης που διαχειρίζονται, της συνεχούς ανάμειξής τους στα πολιτικά πράγματα, στην οποία τους σπρώχνουν άλλωστε οι ίδιοι οι πολιτικοί, αλλά και της ανικανότητας σύλληψης των νέων κοινωνικοπολιτικών εξελίξεων - θα αποτελέσουν το μόνο ριζοσπαστικοποιημένο τμήμα των μικροαστικών στρωμάτων, με όλα τα επακόλουθα, που κάτι τέτοιο σημαίνει σ' ένα κοινωνικό σχηματισμό της δομής του νεοελληνικού. Θα γίνουν, μέσα από συνεχή κινήματα, στασιαστικές κινήσεις και πραξικοπήματα, οι βασικοί συντελεστές πολιτικής αστάθειας και θα οδηγήσουν τελικά στην πτώση τη δεύτερη Ελληνική Δημοκρατία, όπως στην αρχή της μεσοπολεμικής περιόδου ώθησαν επίσης αποτελεσματικά στην εγκαθίδρυσή της, χωρίς πάντως να κατορθώσουν να αποτελέσουν και αυτόνομη πολιτική δύναμη".

Η τοποθέτηση του Ρήγα σε συνδυασμό με την αρχική οπτική γωνία της πτυχιακής μας εργασίας που είναι οι σχέσεις πελατείας-προστασίας όπως αυτές διαμορφώνονται στο χώρο του στρατεύματος, αλλά και γενικότερα στον νεοελληνικό κοινωνικό σχηματισμό μας οδηγούν στο εξής συμπέρασμα για τα κινήματα του μεσοπολέμου: Οι ισχυροί του στρατεύματος, αξιοποιώντας κατά το μέγιστο δυνατό τις παγιωμένες από χρόνια και ιδιαίτερα μετά το κίνημα της Εθνικής Αμυνας το 1916, σχέσεις πελατείας-προστασίας επιχειρούν να διαχειριστούν το ισχύον κοινωνικό καθεστώς μη έχοντας υπόψη τα νέα κοινωνικοοικονομικά δεδομένα της χώρας - όπως αυτά δια-

μορφώνονται μετά το 1922 - με μόνο κριτήριο τα πιθανά οφέλη από τη νομή της εξουσίας. Η αποτυχία τους όμως που διαφαίνεται στην αδυναμία τους να συγκροτήσουν μια καινούργια πολιτική άποψη που να ανταποκρίνεται στις προσδοκίες του κοινωνικού τους ακροατηρίου που είναι τα αγροτικά και μικροαστικά στρώματα, δίνει την ευκαιρία στους πολιτικούς να παίξουν αυτοί το παιχνίδι του διαχειριστή της εξουσίας χρησιμοποιώντας όποτε αυτοί κρίνουν τους ισχυρούς του στρατού σαν εφιαλτήριο για την εξουσία.

Τα βενιζελικής εμπνεύσεως και πραγματοποιήσεως κινήματα του 1933 και του 1935 - άσχετα από το πόσο οργανωμένα ήταν ή όχι - παραπέμπουν σε σχήματα του παρελθόντος (βλέπε κίνημα εθνικής άμυνας, 1916). Το πρόβλημα δεν ήταν αν η μοναρχία θα παλινρθωνόταν, αυτό εξάλλου φαινόταν αναπόφευκτο μέσα από τους νέους διεθνείς συσχετισμούς και τις επιδιώξεις της Αγγλίας στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου. Το ζήτημα ήταν, θέλουμε να πιστεύουμε το κατά πόσο οι Δημοκρατικοί αξιωματικοί είχαν κατανοήσει μέσα από τα αδιέξοδα του τεχνητού διλήματος μοναρχία ή δημοκρατία το γεγονός ότι ο τόπος ύστερα και από τη μικρασιατική καταστροφή είχε ανάγκη να λυθούν τα καυτά κοινωνικά προβλήματα που ταλάνιζαν χρόνια το νεοελληνικό σχηματισμό και που κάποια στιγμή θα οδηγούσαν στα μέσα της δεκαετίας του 1940 σε μια έκρηξη που ο Νίκος Μουζέλης χαρακτηρίζει σαν "είσοδο των μαζών στην πολιτική".

Η πτώση της δικτατορίας του Πάγκαλου και τα γεγονότα που ακολούθησαν δηλαδή η οικουμενική κυβέρνηση και οι εκλογές της 19ης Αυγούστου του 1928 περιόρισαν σε μεγάλο βαθμό τις επεμβάσεις του στρατού στην πολιτική ζωή. Φαινομενικά η δεύτερη Ελληνική Δημοκρατία έβρισκε το δρόμο της, ο οποίος όμως περνούσε μέσα από την οικοδόμηση ενός αυταρχικού βενιζελικού κράτους στην τετραετία 1928-1932. Ο αρχηγός του κόμματος των φιλελευθέρων δεν μπόρεσε παρόλη την πολιτική οξύνοια που τον διέκρινε να συλλάβει τα πραγματικά προβλήματα του τόπου. Ο Βενιζέλος ακολούθησε την "πεπατημένη" της αναζωπύρωσης του εθνικού διχασμού. Τα αποτελέσματα ήταν ολέθρια και γι' αυτόν και για το κόμμα του. Στις εκλογές της 5ης Μαρτίου του 1933 οι αντιβενιζελικοί σχηματισμοί κέρδισαν τη μάχη έχοντας υπερφαλαγγίσει το Βενιζέλο και το διχασμό που προσπάθησε να αναζωπυρώσει, μέσα από τις δηλώσεις του αρχηγού του Λαϊκού Κόμματος Παναγή Τσαλδάρη, που αναγνώριζε την Αβασίλευτη Δημοκρατία σαν πολίτευμα της χώρας. Η ήττα του κόμματος των φιλελευθέρων

και η πέρα για πέρα λαθεμένες κινήσεις των Δημοκρατικών αξιωματικών έδωσαν την αφορμή για το χτίσιμο ενός αρραγούς αντιβενιζελικού κράτους που στάθηκε νεκροθάφτης της δεύτερης ελληνικής Δημοκρατίας και λίγο αργότερα με τη δικτατορία του Μεταξά και των λαϊκών ελευθεριών. Ο θάνος Βερέμης μας πληροφορεί για τις συγκυρίες που οδήγησαν στο κίνημα της 6ης Μαρτίου 1933 γράφοντας τα εξής : "Όταν η νίκη της αντιβενιζελικής παράταξης έγινε φανερή, και ιδιαίτερα η εκλογή του Γ. Κονδύλη, ο Πλαστήρας δήλωσε στο Βενιζέλο ότι σκόπευε να εμποδίσει με κίνημα την ανάληψη της εξουσίας από το Λαϊκό Κόμμα. Ο φόβος της παλινόρθωσης, που είχε καλλιεργηθεί επίμονα τον προηγούμενο χρόνο, και ο πανικός της απώλειας της εξουσία ύστερα από 10 σχεδόν χρόνια βενιζελικής κυριαρχίας στο Κοινοβούλιο, εξηγούν ως ένα σημείο την απόφαση του στρατηγού, όπως και την ολιγωρία του Βενιζέλου προκειμένου να τον εμποδίσει. Ο τελευταίος, σύμφωνα με δική του μαρτυρία, απόπηρε τον Πλαστήρα, λέγοντάς του ότι δεν ήταν φτιαγμένος για δικτάτορας, χωρίς όμως και να ασκήσει την αναμφισβήτητη επιρροή του στον κινήματία οπαδό του για να τον εμποδίσει. Την 6η Μαρτίου 1933, στις 5 πμ., ο Πλαστήρας μπήκε στο Υπουργείο Στρατιωτικών και αφού ανέλαβε χωρίς να συναντήσει αντίσταση τα καθήκοντά του Υπουργού Κατεχάκη, άρχισε να εκδίδει διαταγές προς τις στρατιωτικές μονάδες της χώρας. Ο Βενιζέλος αρνήθηκε να δώσει στον Κατεχάκη την άδεια να χτυπήσει τον Πλαστήρα και διόρισε υπουργό στρατιωτικών το διοικητή του Α' Σώματος Στρατού Κ. Μανέτα, για να αποθαρρύνει τους οπαδούς του Πλαστήρα, χωρίς όμως και να τους αντιμετώπισει με τα όπλα. Ειδοποιημένοι από τον Μανέτα, οι διοικητές των μονάδων της πρωτεύουσας συγκεντρώθηκαν στα γραφεία του Α' Σώματος Στρατού, όπου πρώτος ο γενικός επιθεωρητής Β' επιθεωρήσεως Στρατού, αντιστράτηγος Οθωναίος, αποκήρυξε το κίνημα και συμβούλεψε και τους παρισταμένους να μην αναμειχθούν. Μόνο ο συνταγματάρχης Διάμεσης αρνήθηκε να συμμορφωθεί στην προτροπή του Οθωναίου υποστηρίζοντας ότι είχε ήδη υποσχεθεί στον Πλαστήρα τις υπηρεσίες του 1ου Συντάγματος Πεζικού, που ήταν υπό την διοίκησή του. Οι υπόλοιποι δήλωσαν στον κινήματία στρατηγό ότι δεν θα συμμετείχαν ενεργά στο εγχείρημα του. Ανάλογη στάση, τήραση και οι αντιστράτηγοι του Ανώτατου Στρατιωτικού Συμβουλίου, οι Ευθ. Τσιμικάλης (Γενικός Επιθεωρητής Α' Επιθεωρήσεως Στρατού Αλ. Μαζαράκης (Επιθεωρητής Στρατιωτικών Σχολών) και Θ. Μανέτας

(Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Στρατού) - όλοι παλιοί βενιζελικοί - όταν ο Πλαστήρας ζήτησε τη βοήθειά τους. Ο Τσιμικάλης, μάλιστα, πρότεινε στον Βενιζέλο να σχηματισθεί κυβέρνηση από τα μέλη του Ανώτατου Στρατιωτικού Συμβουλίου για να αντιμετωπισθεί η κρίση. Ακόμη και αν ο Βενιζέλος δεν ήταν άμεση υπεύθυνος για το κίνημα της 6ης Μαρτίου 1933, προσπάθησε όμως να το εκμεταλλευθεί για να βελτιώσει τη μετεκλογική του θέση. Παίζοντας ρόλο μεσολαβητή ανάμεσα στο στασιαστή στρατηγό και τον αρχηγό του Λαϊκού Κόμματος, επεδίωκε παραχωρήσεις που εξυπηρετούσαν το κόμμα του. Έτσι πρότεινε στον Τσαλδάρη οικουμενική κυβέρνηση, που ο τελευταίος απέρριψε και τέλος κυβέρνηση από την κοινοβουλευτική πλειοψηφία με ανάθεση όμως των πολεμικών υπουργείων σε στρατιωτικούς κοινής εμπιστοσύνης. Η λύση του σχηματισμού κυβέρνησης από μέλη του Ανώτατου Στρατιωτικού Συμβουλίου επικράτησε όταν ο Κ. Μανέτας διαβεβαίωσε τον Τσαλδάρη ότι μια σύγκρουση με τις δυνάμεις του Πλαστήρα θα είχε αβέβαιο αποτέλεσμα και θα κόστιζε πολλές ζωές. Στο μεταξύ ο Πλαστήρας έκανε κατάσχεση των εφημερίδων που ανακοίνωναν την νίκη του Τσαλδάρη, σταμάτησε την αναμετάδοση όλων των μνημάτων, διέταξε να συλληφθεί ο ηγέτης των Λαϊκών και εξασφάλισε την υποστήριξη πολλών στρατιωτικών μονάδων. Το μεσημέρι της 6ης Μαρτίου ανακοίνωσε επίσημα στον ελληνικό λαό ότι είχε αποφασίσει να αναλάβει πραξικοπηματικά την εξουσία, γιατί δεν πίστευε πια ότι μπορούσε με κοινοβουλευτική διακυβέρνηση να αποτραπεί η παλινόρθωση της μοναρχίας και η εξάπλωση του κομμουνισμού. Ο Πλαστήρας είχε εξασφαλίσει την υποστήριξη ή την ανοχή όλων μεγάλων στρατιωτικών μονάδων, του στόλου και της αεροπορίας, με εξαίρεση το Β' Σώμα Στρατού υπό τον αντιστράτηγο Πετρίτη. Είχε επίσης εξασφαλίσει την ανοχή του Υπουργού Μανέτα, χάρη στις συμβουλές του Βενιζέλου για μετριοπάθεια, και έτσι οι μονάδες των Αθηνών υπάκουαν ουσιαστικά στις διαταγές του. Στις 7 μμ στρατός και αστυνομία διέλυαν έπειτα από αιματηρές συγκρούσεις διαδηλωτές ενάντιους στο πραξικόπημα. Παρά την ευκολία με την οποία ο Πλαστήρας κατόρθωσε να ελέγξει τα πράγματα, σύντομα έγινε φανερό η απροθυμία της βενιζελικής ανώτατης ηγεσίας του στρατού να συνεργαστεί μαζί του.

Ο ίδιος ο Βενιζέλος διαπραγματευόταν το σχηματισμό μιας κυβέρνησης στρατηγών που θα μεταβίβαζε την εξουσία στο Λαϊκό Κόμμα. Έτσι ο Βενιζέλος, μολονότι δεν είχε θελήσει ή μπορέσει να εμποδί-

σει το κίνημα, ήταν αυτός που έβγαλε τη χώρα εκείνη τη στιγμή από το πολιτικό αδιέξοδο. Στις 8 μμ., ο Πλαστήρας εγκατέλειπε απογοητευμένος το Υπουργείο, αφού είχε παραδώσει, μετά από σύσταση του Βενιζέλου, τη θέση του στο νέο αρχηγό της κυβέρνησης Οθωναίο. Σε λίγο καιρό εγκατέλειπε κρυφά και την Ελλάδα, για να επιστρέψει ύστερα από 11 ολόκληρα χρόνια. Η αμνηστεία που ο Βενιζέλος είχε προσπαθήσει να πετύχει για τον Πλαστήρα δεν δόθηκε από την κυβέρνηση του Οθωναίου και φυσικά ούτε από την κυβέρνηση Τσαλδάρη."

Το κίνημα της 6ης Μαρτίου του 1933, όπως αυτό αποκαλύπτεται μέσα από τις πληροφορίες που μας δίνει γι' αυτό ο θάνος Βερέμης, φαντάζει τελικά σαν μια γενική πρόβα του κινήματος της 1ης Μαρτίου 1935, που είχε σαν αυτοργούς τα ίδια αδιάλλακτα βενιζελικά στοιχεία του στρατεύματος, που παρόλη την αποτυχία του κινήματος της 6ης Μαρτίου δεν αποθαρρύνθηκαν αλλά προσπάθησαν να οργανωθούν και να επιχειρήσουν μια κίνηση που θα έθετε όπως αυτοί έλεγαν φραγμό στην παλινόρθωση της μοναρχίας.

Δύο οργανώσεις, η μια καθαρά στρατιωτική η ΕΣΟ και η άλλη παραστρατιωτική (συγκροτείται από εν αποστρατεία αξιωματικούς) η "Δημοκρατική Άμυνα", πρωτοστατούν στην οργάνωση του κινήματος της 1ης Μαρτίου 1935. Και οι δύο βρίσκονται σε άμεση ή έμμεση επαφή με τον πολιτικό καθοδηγητή του κινήματος τον Ελ. Βενιζέλο. Οι συνεννοήσεις μεταξύ των οργανώσεων και του Βενιζέλου για το πώς, πότε και κάτω από ποιές συνθήκες θα πρέπει να εκδηλωθεί το κίνημα διαρκούν μεγάλο χρονικό διάστημα. Η χρονοβόρα αυτή διαδικασία που αφορά την οργάνωση του κινήματος αποβαίνει μοιραία στη φάση της εκδήλωσής του. Ο θάνος Βερέμης παραθέτει αρκετά στοιχεία πάνω στο ζήτημα της χρονοτριβής στην εκδήλωση του κινήματος, καθώς και στοιχεία που δείχνουν καθαρά ότι οι συνεχείς διαμάχες μέσα στους κόλπους των δύο οργανώσεων και ο καιροσκοπισμός των βενιζελικών πολιτικών είχαν αφαιρέσει το πιο σημαντικό στοιχείο όσον αφορά την επιτυχημένη έκβαση του όλου εγχειρήματος, το συνωμοτικό χαρακτήρα. Τη βασική αυτή αδυναμία εκμεταλλεύτηκαν οι αντιβενιζελικοί πολιτικοί και στρατιωτικοί και ιδίως οι δεύτεροι που με συντονισμένες και γρήγορες ενέργειες κατέστειλαν το κίνημα σχεδόν στη γέννησή του. Τελειώνοντας την αναφορά μας σε αυτό το τόσο κρίσιμο για την μετέπειτα εξέλιξη των πολιτικών μας πραγμάτων σημείο αξίζει να δώσουμε το λόγο στο θάνο Βερέμη που προσπαθεί να

εξηγήσει τις ιδιομορφίες αυτού του κινήματος γράφοντας τα εξής:
"Το κίνημα του 1935 παρουσιάζει ενδιαφέρουσες ιδιοτυπίες που το ξεχωρίζουν από τα υπόλοιπα. Στο κίνημα αυτό έγινε για πρώτη φορά σοβαρή απόπειρα να αντιπροσωπευθούν με σωματειακή μέθοδο τα επαγγελματικά συμφέροντα μιας τάξης αξιωματικών.

Η Ελληνική Στρατιωτική Οργάνωση (ΕΣΟ) του 1932-35 βασίστηκε αρχικά σε ένα καταστατικό που περιόριζε τη συμμετοχή των μελών της στους απόφοιτους τριών τάξεων της Σχολής Ευελπίδων (1920, 1921, 1922). Φιλοδοξία της οργάνωσης ήταν αφενός να ξεκαθαρίσει το στρατό από αξιωματικούς χωρίς επίσημη στρατιωτική μόρφωση (το είδος δηλαδή των αξιωματικών που θεωρήθηκαν υπεύθυνοι για τη διάβρωση της ιεραρχίας και της πειθαρχίας) και αφετέρου να σταματήσει την εκμετάλλευση των στρατιωτικών από πολιτικούς προστάτες. Και οι δύο στόχοι στρέφονταν ουσιαστικά εναντίον του συστήματος της "προστασίας". Η τελική όμως αδυναμία της οργάνωσης να αντισταθεί στη συνήθεια των προσωπικών επαφών προδίκασε και την αποτυχία των επιδιώξεών της. Ο λοχαγός Γιάννης Τσιγάντες μύησε τον αδελφό του αντισυνταγματάρχη Κρ. Τσιγάντε της τάξης του 1916 καθώς και τον συνταγματάρχη Στέφανο Σαράφη - που δεν ήταν καν απόφοιτος της Σχολής Ευελπίδων. Η παρασπονδία αυτή έγινε η αρχή ενός αποπροσανατολισμού της ΕΣΟ από τους αρχικούς στόχους της. Τα νέα της μέλη, με κριτήριο τις προσωπικές τους επαφές, ανέλαβαν πρωτοβουλίες σχέσεων με δημοκρατικές οργανώσεις πολιτών ή αποτάκτων αξιωματικών (των εξορισμού αντιπάλων της ΕΣΟ) σε μια ευρεία αλλά χωρίς κοινή γραμμή προσπάθεια σωτηρίας του αβασίλευτου πολιτεύματος. Επειδή οι σχέσεις "προστασίας - πελατείας" αποδείχθηκαν για μια ακόμα φορά ισχυρότερες από τη σωματειακή οργάνωση, οι δημοκρατικές δυνάμεις του κινήματος του 1935 παρέμειναν ένας πολύ χαλαρός συνασπισμός από ετερόκλητες ομάδες με αντίθετα συμφέροντα. Έτσι η οργάνωση των εν ενεργεία αξιωματικών της ΕΣΟ όχι μόνο δεν είχε συμφέρον να επιστρέψουν οι απότακτοι του 1933 που στεγάζονταν στην "Δημοκρατική Άμυνα", αλλά και θεωρούσε τα μέλη της οργάνωσης αυτής σαν τη βασική αιτία της κακοδαιμονίας του στρατού. Οι κινήματιες του 1935 που θέλησαν να καταλύσουν μια νόμιμη κυβέρνηση για να προφυλάξουν τη δημοκρατία από πιθανούς κινδύνους, ασχολήθηκαν περισσότερο με τις προσωπικές τους έριδες, καταδικάζοντας έτσι το κίνημα σε αποτυχία και επισπεύδοντας έμμεσα την παλινόρθωση της μοναρχίας και την κατάλυση των

αντιπροσωπευτικών θεσμών".

Σε αυτό το σημείο και πριν ν' αναφερθούμε στις συνέπειες του κινήματος της 1ης Μαρτίου ιδιαίτερα στο χώρο του στρατεύματος θα ήταν χρήσιμο να φωτίσουμε μια "αθέατη" πλευρά του, που είναι αυτή της ανάμειξης των Άγγλων στην προετοιμασία και προπαρασκευή του. Ο ιστορικός Τάσος Βουρνάς γράφει :

"Το στρατιωτικό πραξικόπημα της 1ης Μαρτίου 1935 ήταν καθαρά έργο της αγγλικής πολιτικής στην Ελλάδα και αποτελούσε μια τεράστια έκταση πολιτική προβοκάτσια, προκειμένου να υπάρξει αφορμή για να λυθούν τα χέρια κυβερνητικών κύκλων και να πραγματοποιηθεί η βαθιά αντιδημοκρατική τομή στο στράτευμα, ώστε να χάσει το σαφή δημοκρατικό του χαρακτήρα και να αποκοπεί από την παράδοση του 1821. Στη μεγάλη αυτή πρόκληση που οργάνωσε με σατανικότητα η Intelligent Service μέσω πρακτόρων της που δρούσαν στη λειτουργούσα από το 1933 παράνομα μέσα στο στράτευμα "Ελληνική Στρατιωτική Οργάνωση" με υποτιθέμενο σκοπό την προάσπιση της Δημοκρατίας η βρετανική μυστική υπηρεσία είχε τοποθετήσει τους ανθρώπους της, που ωθούσαν την κατάσταση προς την κατεύθυνση που αυτή είχε εκλέξει. Με τις ευλογίες του Βενιζέλου, ο οποίος ουδέποτε απομακρύνθηκε από τον αστερισμό της Αγγλικής πολιτικής, με τη συγκατάθεση του Νικ. Πλαστήρα, και των άλλων στρατιωτικών παραγόντων, αποφασίστηκε η έκρηξη του κινήματος για την 1η Μαρτίου του 1935 και η βίαιη κατάληψη της εξουσίας από την βενιζελική παράταξη. Η παγίδα ήταν καλοστημένη".

Παρόλο που δεν ξέρουμε από πού ο Ιστορικός Τάσος Βουρνάς έχει αντλήσει τις πληροφορίες του για την ανάμειξη αυτή των Άγγλων θα συμφωνήσουμε μαζί του έχοντας υπόψη ότι ο κύριος μοχλός της παλινόρθωσης της μοναρχίας ήταν ο αγγλικός παράγοντας και αυτό για τους γνωστούς ευνόητους λόγους, που συνδέονταν με την πολιτική της Αγγλίας στην Ανατολική Μεσόγειο. Οι συνέπειες του κινήματος της 1ης Μαρτίου 1935 υπήρξαν καθοριστικές στη σύνθεση του σώματος των αξιωματικών και γενικότερα για τον πολιτικό προσανατολισμό του στρατεύματος μετά το 1935. Οι μεγάλες εκκαθαρίσεις που πραγματοποιήθηκαν στο στρατό, το ναυτικό και την αεροπορία μετά την καταστολή του κινήματος έθεσαν σε κίνηση τη διαδικασία που οδηγούσε κατευθείαν στην παλινόρθωση της μοναρχίας. Μαζί με τους άμεσα υπεύθυνους για το κίνημα, αποτάχθηκαν ή απο-

στρατεύτηκαν και αξιωματικοί που δεν αναμειγνύονταν στην πολιτική. Έτσι δεν έλλειψαν από τις ένοπλες δυνάμεις μόνο οι υποστηρικτές της Δημοκρατίας, αλλά ακόμα και αρκετοί ουδέτεροι αξιωματικοί που αποτελούσαν κάποια εγγύηση μετριοπάθειας. Το αντιβενιζελικό στρατόπεδο δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για να μπορέσει να μεταβάλλει χωρίς αντιρρήσεις τις ένοπλες δυνάμεις της χώρας σε κομματικό του φέουδο. Οι μετέπειτα πολιτικές εξελίξεις, με τις νόθες εκλογές της 9ης Ιουνίου 1935 που διεξήχθησαν κάτω από τη συνθήκη της αποχής των βενιζελικών κομμάτων, "επιβεβαίωσαν" τη νίκη του αντιβενιζελικού στρατοπέδου και στο πολιτικό επίπεδο.

Το διάστημα που μεσολαβεί από τις εκλογές της 9ης Ιουνίου μέχρι το πετυχημένο στρατιωτικό "προνουσιασμένο" της 10ης Οκτωβρίου 1935, φέρνει γι' άλλη μια φορά στην επιφάνεια τις ενδοαστικές - ενδοπαραταξιακές διαμάχες και οδηγεί στην "κατάρτηση" του Τσαλδάρη από την τριμελή χούντα των Παπάγου - Ρέππα - Οικονόμου. Η ενδοπαραταξιακή διαμάχη που αναφέρουμε σχετίζεται με το ζήτημα της παλινόρθωσης της μοναρχίας που σε όλη τη διάρκεια της δεύτερης ελληνικής δημοκρατίας αποτελούσε τον ενοποιητικό παράγοντα για το αντιβενιζελικό στρατόπεδο. Ο Παναγής Τσαλδάρης μετριοπαθής πολιτικός και θιασώτης του κοινοβουλευτισμού είχε επανειλημμένα δηλώσει την προσήλωσή του στο δημοκρατικό καθεστώς. Η τοποθέτησή του όμως αυτή τον έκανε "αποδιοπομπαίο τράγο" του αντιβενιζελικού στρατοπέδου στην αρχή δίνοντας έτσι αργότερα το έναυσμα στα δυναμικά στρατιωτικά ερείσματα του αντιβενιζελικού κόσμου να τον αποπέμψουν στις 10 Οκτωβρίου 1935 από την κυβέρνηση.

Σ' αυτό το σημείο και πριν προχωρήσουμε στην καταγραφή των γεγονότων που συνέβησαν το πρωί της 10ης Οκτωβρίου 1935 θα ήταν σημαντικό να δώσουμε σε λίγες γραμμές τη στάση του ίδιου του Βενιζέλου απέναντι στο καθεστωτικό, στάση που πιστεύουμε υπήρξε καθοριστική στην πορεία της παλινόρθωσης της μοναρχίας. Η στάση αυτή που συνοψίζονταν στην αποδοχή της μοναρχίας σαν τη μόνη λύση στα αδιέξοδα της Δημοκρατίας, όχι μόνο αμαύρωσε το πολιτικό παρελθόν του Βενιζέλου σαν εκφραστή της ευρύτερης δημοκρατικής παράταξης, αλλά και επέτεινε τη σύγχυση στο βενιζελικό πολιτικό χώρο. Η σύγχυση αυτή μεταβλήθηκε κατά τη γνώμη μας σε μια παθητική στάση του βενιζελικού πολιτικού χώρου απέναντι σε ένα ζήτημα που αποτελούσε κατά κάποιο τρόπο το έμβλημά του. Η πολιτική φιλοσοφία του ενός από τα δύο μεγάλα αστικά κόμματα, είχε καταρ-

ρεύσει. Η κατάρρευση αυτή είχε μακροχρόνιες επιπτώσεις στην πορεία της ευρύτερης δημοκρατικής παράταξης, επιπτώσεις που δημιουργούν για πρώτη φορά στην ελληνική κοινωνία το φαινόμενο της "κρίσης εκπροσώπησης". Η κρίση αυτή αποτελεί μαζί και με άλλους παράγοντες την ικανή και αναγκαία συνθήκη για τη λύση της δικτατορικής εκτροπής από την κοινοβουλευτική νομιμότητα. Τα γεγονότα της 10ης Οκτωβρίου 1935 ο Σπύρος Λιναρδάτος καταγράφει ως εξής:

"Το πρωί της 10ης Οκτωβρίου επιβιβάστηκαν (σημείωση δική μας η τριμελής χούντα) σε αυτοκίνητο και έστησαν ενέδρα στη Λεωφόρο Κηφισίας απ' όπου θα περνούσε ο Πρωθυπουργός για να πάει στο Πολιτικό Γραφείο. Σταμάτησαν το αυτοκίνητο του πρωθυπουργού και ζήτησαν από τον Τσαλδάρη να γυρίσουν όλοι μαζί σπίτι του γιατί είχαν κάποιο σπουδαίο απόρρητο να του ανακοινώσουν. Ο Τσαλδάρης δέχτηκε. Στο σπίτι του πρωθυπουργού, οι τρεις στρατιωτικοί ζήτησαν από τον Τσαλδάρη να πραγματοποιηθεί αμέσως η παλινόρθωση. Ο πρωθυπουργός τους απάντησε ότι η κυβέρνηση είναι υποχρεωμένη να τηρήσει την υπόσχεσή της προς το λαό για διενέργεια δημοψηφίσματος. Τότε οι τρεις στρατιωτικοί του απάντησαν ότι η κυβέρνηση καταργείται και αναλαμβάνουν αυτοί την διακυβέρνηση της χώρας. Ο Τσαλδάρης μόλις έφυγαν, επικοινωνήσε τηλεφωνικά με τον Κονδύλη και τον ενημέρωσε για τα γεγονότα. Ο Κονδύλης, που ήταν από πριν συννενοημένος με τους κινηματίες, του απάντησε πως συμφωνεί με τις απόψεις των Ενόπλων Δυνάμεων και ζήτησε να συγκληθεί αμέσως το υπουργικό συμβούλιο".

Αυτή ήταν η αρχή του τέλους της δεύτερης ελληνικής Δημοκρατίας. Στη συνέχεια, η νέα κυβέρνηση υπό του Κονδύλη κινήθηκε δραστήρια για την επιτευξη του σκοπού του "προνοουσιασμένου". Το όργιο της 45-ήμερης Κονδυλικής "κοσμογονίας" όπως αργότερα ονομάστηκε είχε να επιδείξει πάμπολα "κατορθώματα". Τα πιο "σημαντικά" όμως και αυτά τα οποία θα μας απασχολήσουν είναι δύο:

1. Η παλινόρθωση της μοναρχίας με ψήφισμα κάτω από την απειλή των όπλων της Συντακτικής Συνέλευσης και
2. Το "κυρωτικόν" όπως ονομάστηκε νόθο δημοψήφισμα της 3ης Νοεμβρίου 1935 που έδινε τυπικά πλέον και το απαιτούμενο νομότυπο έρεισμα στην παλλινοστούσα Δυναστεία των Γλύξμπουργκ.

Και οι δύο αυτές πράξεις της Κονδυλικής "κοσμογονίας" ήταν κατά-

φορα αντισυνταγματικές. Αυτά όμως ήσαν ασήμαντες λεπτομέρειες μέσα στη χρόνια σήψη των συνταγματικών θεσμών της δεύτερης ελληνικής δημοκρατίας.

Ο Βασιλιάς Γεώργιος ο Β' επιστρέφει στην Ελλάδα στις 25 Νοεμβρίου 1935. Η επιστροφή του ανοίγει μια νέα περίοδο στην πολιτική ζωή της χώρας. Θέλοντας να δώσει δείγματα καλής γραφής απέναντι ιδιαίτερα στο βενιζελικό πολιτικό κόσμο στις 27 Νοεμβρίου ζητάει από τον Κονδύλη να του υποβάλλει διάταγμα παροχής αμνηστίας στους πολίτες που καταδικάστηκαν για το κίνημα της 1ης Μαρτίου και χάριτος στους στρατιωτικούς χωρίς καμιά εξαίρεση. Παρόλες τις αντιδράσεις του Κονδύλη και πολλών μελών του Υπουργικού Συμβουλίου, τα διατάγματα αυτά θα γίνουν πραγματικότητα και θα οδηγήσουν σε παραίτηση τον Κονδύλη και την κυβέρνησή του. Ο Γεώργιος έδειχνε αποφασισμένος να παίξει το δικό του ιδιόρρυθμο πολιτικό παιχνίδι στην ελληνική πολιτική σκηνή. Η επόμενη του κίνηση ήταν να διορίσει υπηρεσιακή κυβέρνηση υπό τον Κ. Δεμερτζή, να διαλύσει τη Συντακτική Συνέλευση και προκηρύξει εκλογές με σύστημα που θα προτιμούσαν τα κόμματα. Οι εκλογές της 26ης Ιανουαρίου που έγιναν με το σύστημα της απλής αναλογικής έδειξαν το μέγεθος της νοθείας του "κυρωτικού" δημοψηφίσματος της Κονδυλικής "κοσμογονίας" και έδειξαν στον Γεώργιο πόσο ασθενές ήταν το λαϊκό έρεισμα της μοναρχίας. Ο δρόμος για την δικτατορική επιτροπή άνοιγε σιγά-σιγά. Οι εκλογές αυτές όμως δημιούργησαν και ένα άλλο εξίσου σημαντικό πρόβλημα με το καθεστωτικό. Δεν μπόρεσαν να δώσουν αυτοδυναμία σε κανέναν από τους δύο μεγάλους αστικούς σχηματισμούς. Ρυθμιστής των εξελίξεων έγινε η μικρή κοινοβουλευτική ομάδα του "Παλλαϊκού Μετώπου". Το ΚΚΕ και γενικότερα οι αριστερές δυνάμεις που σ' όλη τη διάρκεια της δεύτερης ελληνικής δημοκρατίας αποτελούσαν με τις απόψεις τους αλλά όχι με την αριθμητική τους δύναμη, μια άλλη εκδοχή στο αστικό δικομματικό παιχνίδι βρίσκονταν τώρα στο προσκήνιο της πολιτικής ζωής. Οι ισορροπίες ήταν πολύ εύθραυστες και ο Γεώργιος δεν ήταν διατεθειμένος να παίξει ένα πολιτικό παιχνίδι που θα μπορούσε μακροχρόνια να υπονομεύσει το μέλλον της δυναστείας του και φυσικά τα συμφέροντα των πατρώνων του, δηλαδή της Αγγλίας. Οι συννενοήσεις που άρχισαν σχεδόν αμέσως μετά την έκδοση των εκλογικών αποτελεσμάτων μεταξύ των δύο μεγάλων αστικών σχηματισμών δηλαδή των φιλελευθέρων και των Λαϊκών δεν μπόρεσαν να καταλήξουν σε κάποιο θετικό απο-

τέλεσμα. Το "μήλο της έριδος" ήταν το θέμα των αποτάκτων αξιωματικών του κινήματος του '35. Στο ζήτημα αυτό η θέση του λαϊκού Κόμματος ήταν αρνητική δεν δεχόταν καμιά συζήτηση, μια που πίστευε ότι οποιαδήποτε επαναφορά δημοκρατικών αξιωματικών θα ήταν σε βάρος των δεικνών της δυναμικών ερεισμάτων στις ένοπλες δυνάμεις. Φυσικά έγιναν και άλλες συννενοήσεις όπως αυτή μεταξύ "Παλλαϊκού Μετώπου" και φιλελευθέρων που κατέληξαν στο περίφημο "καμένο" όπως θα δούμε χαρτί της συμφωνίας Σοφούλη - Σκλάβαινα.

Η συμφωνία αυτή που παρέμεινε για αρκετό χρόνο μυστική προέβλεπε την υποστήριξη του "Παλλαϊκού Μετώπου" στο κόμμα των φιλελευθέρων με αντάλλαγμα την υπόσχεση από μέρους του Κόμματος των φιλελευθέρων της κατοχύρωσης των λαϊκών ελευθεριών. Η συμφωνία αυτή όμως τορπιλίστηκε στην πράξη από τις μεθοδεύσεις των αντικομμουνιστικών στοιχείων του κόμματος των φιλελευθέρων που η μυωπική της πολιτική περιοριζόταν στο να βλέπουν τον κίνδυνο "από τα κάτω" και όχι από την τακτική "σαλαμοποίησης" της πολιτικής ζωής που είχε βάλει σε ενέργεια ο Γεώργιος. Η τακτική αυτή της "σαλαμοποίησης" της πολιτικής ζωής παίρνει σάρμα και οστά με την εμμονή του Γεωργίου στο κυβερνητικό Status Quo που υπήρχε προ των εκλογών. Σε αυτό το σημείο θα ήταν ενδιαφέρον να δούμε τις ομοιότητες της τακτικής του Γεωργίου με αυτές του Κωνσταντίνου του Β' από τον Ιούλιο του 1965 μέχρι τον Απρίλιο του 1967 που οδήγησαν στην Χούντα των Συνταγματαρχών. Ο διορισμός του φανατικού βασιλόφρονα Μεταξά σαν πρωθυπουργού στην δεύτερη μοναρχική κυβέρνηση του '36 στις 13 Απριλίου ύστερα από τον ξαφνικό θάνατο του πρωθυπουργού Δεμερτζή δίνει το "πράσινο φως" για την ολοκλήρωση των σχεδίων των Άγγλων, της ντόπιας ολιγαρχίας και του Γεωργίου. Ο Ιστορικός Ν. Σβορώνος γράφει :

"Όταν οι ηγετικές ομάδες της ελληνικής κοινωνίας συσσωματωμένες ήδη σε ένα σύνολο που εκφράζει τα συμφέροντα του ελληνικού κατεστημένου, αρχίζουν να αντιμετωπίζουν πολιτικές οργανώσεις που εκφράζουν, άλλη περισσότερο άλλη λιγότερο τα αιτήματα των αγροτών και εργατών, δεν διστάζουν, εγκαταλείποντας τις ενδοταξικές διαφορές που δεν αφορούν πλέον παρά τον τρόπο άσκησης της εξουσίας και ακολουθώντας το γενικό ρεύμα που επικρατεί σε χώρες της Δυτικής Ευρώπης, να προσανατολισθούν προς καθαρά αντιδημοκρατικές λύσεις : από τη ψήφιση του Νόμου περί ιδιωνύμου αδικήματος

ως την ψήφιση, από το σύνολο σχεδόν της βουλής, της κυβέρνησης Μεταξά, που κατέληξε στην δικτατορία 36-40".

Και ο Άλκης Ρήγος συνεχίζει :

"Η πολιτική εξουσία δεν νιώθει πια ικανή να αναπαράγει άλλο αβί-αστα την αστική νομιμοποίηση στα πλαίσια της δημοκρατικής αρχής. Δεν απομένει με βάση το κυρίαρχο είδος αρνητικής ταξικής συνειδη-τότητας της αστικής τάξης, παρά μόνο ένας δρόμος, μια πολιτική διέξοδος. Η ανοιχτή δικτατορική εκτροπή και ο μύθος που τη συνο-δεύει περί της δυνατότητας που διαθέτει να εξαφανίζει τις πολιτι-κές, ταξικές και ενδοταξικές αντιθέσεις ενοποιώντας τα πάντα και τους πάντες μέσα στα πλαίσια ενός πανίσχυρου κράτους. Το Διεθνές περιβάλλον και ιδίως η άνοδος του φασισμού στην Ιταλία και του ναζισμού στη Γερμανία, ενισχύει τις δικτατορικές τάσεις ανάμεσα στα δυναμικά στοιχεία (βλέπε στρατιωτικούς) και των δύο αστικών πολιτικών κόσμων. Άλλωστε το "κοινωνικό ζήτημα" που είχε πάρει κάπως σοβαρές διαστάσεις (βλέπε Μάης του 1936 στη Θεσσαλονίκη), ήταν ο κοινός παρανομαστής "της καθεστηκυίας τάξης πραγμάτων". στην Ελλάδα και μια περίεργη εθνική ενότητα ένωσε όλες τις πολι-τικές και δυναμικές πτέρυγες της ελληνικής κοινωνικής ζωής τα χρόνια εκείνα".

Οι δύο αυτές τοποθετήσεις που προαναφέραμε δίνουν το στίγμα της πολιτικής σκηνής μέσα στην οποία κινήθηκε ο δικτάτορας Μετα-ξάς και ο προστάτης του Γεώργιος ο Β' για να επιβάλλουν την πο-λιτική τους λύση. Επειδή τα "έργα και οι ημέρες" της Μεταξικής δικτατορίας είναι λίγο - πολύ γνωστά θα περιοριστούμε στην επι-σήμανση της θέσης του στρατού - σαν μηχανισμού επέμβασης στην πολιτική ζωή όπως αυτή διαμορφώνεται μετά την κήρυξη της δικτα-τορίας της 4ης Αυγούστου. Σύμφωνα με το Νίκο Μουζέλη :

"Από αυτό το σημείο και μετά ο στρατός γίνεται προστάτης - φύλα-κας του αστικού συστήματος εξουσίας από κάθε κίνδυνο που προέρ-χεται από τα κάτω. Αυτός ο καινούργιος ρόλος του στρατού γίνε-ται όλο και πιο σημαντικός όχι μόνο λόγω των αποδιοργανωτικών κατάστασεων που δημιουργεί η ανάπτυξη του καπιταλισμού, αλλά και λόγω της μαζικής κινητοποίησης από την αριστερά των αγροτών και των εργαζομένων τάξεων των πόλεων. Οι λαϊκές τάξεις δεν μπορούν να κρατηθούν πια έξω από τη σφαίρα της ενεργούς πολιτικής χωρίς τη χρήση μαζικής βίας".

Ο Μεταξάς εκκαθαρίζει το στράτευμα από όλους του αντιμοναρχικούς και δημοκρατικούς αξιωματικούς και εγκαινιάζει τον τύπο της μαζικής καταπίεσης και των συναφών "τεχνικών" που θα πάρουν την τελειοποιημένη τους μορφή στη δικτατορία του 1967. Οι συνέπειες της μεταξικής δικτατορίας στην πολιτικο-οικονομικο-κοινωνική ζωή του τόπου είναι μακροχρόνιες. Ξαν πιο σημαντική απ' αυτές στέκεται η αντικομμουνιστική υστερία που αναπτύσσει το καθεστώς που παίρνει μορφή αγρίου ρατσισμού χωρίζοντας τους πολίτες σε εθνικόφρονες και μη. Τις συνέπειες αυτές ο τόπος θα τις γευτεί έντονα την περίοδο της Εθνικής Αντίστασης '41-44 και του εμφυλίου πολέμου 1946-1949.

Η μεταξική δικτατορία δημιουργεί στο χώρο του στρατεύματος ένα προηγούμενο - όσον αφορά τη θέση του σαν ιδεολογικού μηχανισμού επιβολής φασιστικών απόψεων μέσα στην νεοελληνική κοινωνία. Οι απόψεις αυτές που συμπυκνώνονται στα δόγματα της σφείρας εθνικοφροσύνης, του αγρίου αντικομμουνισμού και ως ένα βαθμό της πολεμοκαπηλείας συντελούν στο να γίνει το στράτευμα πια κύριος μηχανισμός μαζί με τα σώματα ασφαλείας καταστολής των ελευθεριών του ελληνικού λαού. Η αποψίλωση - για να χρησιμοποιήσουμε την στρατιωτική ορολογία - του στρατιωτικού μηχανισμού από στελέχη ικανά και πάνω απ' όλα δημοκρατικών φρονημάτων δημιουργεί προβλήματα όχι μόνο στην στρατιωτική επετηρίδα αλλά συγχρόνως και στην ικανότητα την πολεμική των ενόπλων δυνάμεων που φθείρεται ανεπανόρθωτα. Οι δημοκρατικοί αξιωματικοί που στην πλειοψηφία τους είναι απότακτοι των βενιζελικών κινημάτων του 1933-35, γίνονται θεατές δυσμενών εξελίξεων στο στράτευμα και επιζητούν μια ευκαιρία που βέβαια θα τους δοθεί πολύ αργότερα (στην διάρκεια της κατοχής) ώστε να μπορέσουν να ξαναπάρουν την θέση τους και πάνω από όλα να επαναφέρουν τις ένοπλες δυνάμεις στο πραγματικό τους καθήκον που είναι η αντιμετώπιση των εξωτερικών κινδύνων που απειλούν κάθε φορά την ασφάλεια της χώρας. Σ' αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί το γεγονός ότι παρόλο που το στράτευμα έχει αλωθεί από τους "οπαδούς" της μεταξικής δικτατορίας όψιμους και μή, δημιουργούνται εστίες αντίστασης στο δικτατορικό καθεστώς από ορισμένα στοιχεία που διέφυγαν τις προγραφές του καθεστώτος. Ο Γερμανός Ιστορικός Heinz Richter - γράφει σχετικά για τις εστίες αντίστασης, στην μεταξική δικτατορία μέσα στο χώρο του στρατεύματος :

"Στο στρατό δημιουργήθηκαν δύο αντιστασιακές οργανώσεις : Μια δημοκρατική, από οπαδούς του εξόριστου στρατηγού Πλαστήρα, και μια βασιλική από τους οπαδούς των Λαϊκών (Τσαλδαρικούς). Τέλος στο Παρίσι σχηματίστηκε μια επιτροπή ενάντια στην δικτατορία με πρόεδρο τον στρατηγό Πλαστήρα. Αυτή μαζί με το αντιπολιτευόμενο δημοκρατικό τμήμα των αξιωματικών ήταν το πιο δραστήριο στοιχείο στον αγώνα ενάντια στην δικτατορία. Στην δική τους επιρροή οφείλεται το κίνημα στα Χανιά στις 28 Ιουλίου 1938. Προετοιμάστηκαν και άλλες απόπειρες, που όμως δεν πραγματοποιήθηκαν εξαιτίας της απειλής του πολέμου".

Οι φωτεινές εξαιρέσεις που αναφέρει ο Richter δεν μπορούν να ανατρέξουν τον κανόνα που είναι ο προσανατολισμός ιδιαίτερα των νέων αξιωματικών σε αντιλήψεις και νοοτροπίες που φέρνουν την σφραγίδα ενός ιδιότυπου φασισμού φυσικά στην ελληνική του έκδοση. Ενδεικτικά θα αναφέρουμε το γεγονός ότι "ο ήρωας" του πραξικοπήματος της 21ης Απριλίου Γεώργιος Παπαδόπουλος καθώς και πολλά από τα πρωτοπαλλήκαρα της χουντικής επταετίας 1967 - 1974 ήταν απόφοιτοι της Σχολής Ευελπίδων των τάξεων 1939-1940.

Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος - που αρχικό θέατρο των επιχειρήσεών του ήταν η ηπειρωτική Ευρώπη - με την μορφή που πήρε της σκληρής σύγκρουσης ανάμεσα σε αντικρουόμενα βασικά οικονομικά συμφέροντα των μεγάλων ιμπεριαλιστικών δυνάμεων δεν θα μπορούσε να αφήσει την Ελλάδα αμέτοχη και παρατηρητή των εξελίξεων. Ο μονοδιάστατος προσανατολισμός της εξωτερικής πολιτικής της χώρας μας κατά τη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας υπήρξε καθοριστικός παράγοντας για την μορφή που πήρε η εμπλοκή της Ελλάδας στο μεγάλο αυτό πόλεμο καθώς και για την τύχη της ίδιας της δικτατορίας. Η εξωτερική πολιτική της χώρας μας που συνοψίζοταν στην χωρίς αντιρρήσεις υπακοή στα κελεύσματα του "βρετανικού λέοντα" την έφερε αντιμέτωπη με τις δυνάμεις του άξονα που πίστευαν ότι πιθανόν ο Γερμανόφιλος Μεταξάς την τελευταία στιγμή θα πρόδινε τους πατρώνες του Βρεττανούς που δεν τους συμπαθούσε και ιδιαίτερα και θα πρόσθετε την Ελλάδα στην αλυσίδα των καθεστώτων της νέας τάξης πραγμάτων στην Ανατολική Μεσόγειο. Οι γερμανοί πίστευαν ότι ο Μεταξάς θα υποσκέλιζε τον πέρα για πέρα Αγγλόφιλο Γεώργιο Β' και επωφελούμενος από την ευκαιρία που του προσέφεραν θα έμενε ο μόνος κυρίαρχος του παιχνιδιού. Η ψυχολογική αυτή ερμηνεία που δένουμε σε μια κεφαλαϊώδη σημασία πρόξη κατά τη διάρκεια της

που στην νεοελληνική ιστορία δεν απέχει πολύ από την πραγματικότητα. Το "ΟΧΙ" της 28ης Οκτωβρίου του 1940 αποδεικνύει περίτρανα ότι ο Αυλόδουλος Μεταξάς ήταν ένα ανθρωπάριο που η βρετανική εξωτερική πολιτική χρησιμοποίησε πανέξυπνα για να εδραιώσει την θέση της στην Ανατολική Μεσόγειο. Η αρρωστημένη φιλοδοξία ενός πρώην στρατιωτικού και χρόνια αποτυχημένου πολιτικού για εξουσία στάθηκε το πεδίο όπου παίχτηκε ένα πολιτικό παιχνίδι που όπως θα δούμε στην συνέχεια καθόρισε για πολλές δεκαετίες το πολιτικό κλίμα στην Ελλάδα. Πολλά συγκυριακά φαινόμενα και κυρίως η γενναιότητα του Ελληνικού λαού δημιούργησαν το θαύμα του Αλβανικού Μετώπου. Ο τυχοδιωκτισμός όμως και η ανευθυνότητα των στρατιωτικών και πολιτικών της μεταξικής δικτατορίας δεν μπόρεσε να δώσει συνέχεια στο Αλβανικό έπος. Ο Η. Richter γράφει χαρακτηριστικά :

"Στην εξωτερική πολιτική, με την αμφιταλαντευόμενη γραμμή του ο Μεταξάς απομόνωσε την Ελλάδα, έτσι που η χώρα βρέθηκε μόνη της στην σύγκρουση με την Ιταλία. Ο Μεταξάς είχε υπονομεύσει συνειδητά την αμυντική ετοιμότητα της χώρας και τελικά με την απατηλή γερμανοφιλία του, εμπόδισε τον ελληνικό στρατό να νικήσει. Τέλος, κάνοντας το βασικό λάθος της πολιτικής τους ισορροπίας στην εξωτερική του πολιτική, προετοίμασε την ήττα από την Γερμανία, αφού η Βρετανική βοήθεια έφτασε πολύ αργά. Η γερμανοφιλία του, φορτισμένη από φασιστικές φιλοδοξίες, μόνο κακό έκανε στην Ελλάδα".

Ο Richter παραθέτει στοιχεία στο βιβλίο του : "1936 - 1946 δύο επαναστάσεις και αντεπαναστάσεις στην Ελλάδα" που αποδεικνύουν ότι κατά την διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου ο Μεταξάς προσπάθησε να συνδιαλλαγεί με τους Γερμανούς πιστεύοντας ότι μια λύση της πολεμικής εμπλοκής με την Ιταλία θα απέτρεπε μια πορεία πραγμάτων που όπως αποδείχτηκε αργότερα ήταν καθοριστική για το καθεστώς του.

Ο θάνατος του Μεταξά τον Ιανουάριο του 1941, επιτάχυνε τις εξελίξεις όσον αφορά την κυριαρχία του μονοδιάστατου της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής που προαναφέραμε. Ο Γεώργιος ο Β' προσπάθησε να κερδίσει μια όσο το δυνατόν μεγαλύτερη Αγγλική βοήθεια που όπως πίστευε θα ήταν σημαντική για την ευνοϊκή υπέρ της Ελλάδας εξέλιξη των πολεμικών επιχειρήσεων. Η Αγγλική βοήθεια

που ήρθε τελικά στην Ελλάδα ήταν πολύ μικρή και δεν μπόρεσε να ανατρέψει τους νέους συσχετισμούς δυνάμεων όπως αυτοί δημιουργήθηκαν μετά την γερμανική εισβολή τον Απρίλιο του 1941. Η γρήγορη κατάρρευση του Μακεδονικού Μετώπου, και η αυτοκτονία του πρωθυπουργού Αλεξ. Κορυζή άνοιξαν τον δρόμο για την μέσα σε λίγες μέρες κατάληψη από τους Γερμανούς όλης της ηπειρωτικής Ελλάδας. Σ' αυτό το σημείο θα πρέπει να δώσουμε για άλλη μια φορά το λόγο στον Γερμανό Ιστορικό H. Richter που μας δίνει εμπειριστατωμένα μέσα από διάφορες μαρτυρίες ανθρώπων που έζησαν τις δύσκολες εκείνες ώρες την εκδοχή του για την ηττοπάθεια που επικρατούσε στους Έλληνες ανώτερους αξιωματικούς και άγγιζε τα όρια της έσχατης προδοσίας. Γράφει λοιπόν :

"Ήδη πριν από την Γερμανική επίθεση στο σώμα των αξιωματικών της Ηπείρου επικρατούσε μεγάλη ηττοπάθεια - όπως είχαμε δείξει και σε συνάρτηση με την απόλυση των ανώτατων αξιωματικών. Ωστόσο η καθάριση αυτών των αξιωματικών δεν έφερε καμιά αλλαγή. Τα λάθη της διοίκησης - όπως η καθυστερημένη υποχώρηση των στρατευμάτων από την Αλβανία - οδήγησαν στην δημιουργία ρήγματος από τους Γερμανούς στο σημείο που υπήρχαν οι μονάδες που κρατούσαν την γραμμή Ολύμπου, και που γι' αυτό αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν. Μετά την υποχώρηση αυτών των στρατευμάτων από την Θεσσαλία ο δρόμος για το πέρασμα του Μετσόβου ήταν ελεύθερος. Είναι ακατανόητο πώς αυτή η περιοχή, που από την φύση της είναι ιδανική για άμυνα, καταλήφθηκε τόσο γρήγορα. Ο Αμερικανός πολεμικός ανταποκριτής Λέλαντ Στόουν γράφει γι' αυτά τα επεισόδια : "Προφανώς το στενό της Καλαμπάκας αφέθηκε σκόπιμα στους Γερμανούς ... Είναι φανερό πως ακόμα και μια ελληνική μεραρχία θα έφτανε για να τους κρατήσει εκεί για πολύ χρόνο ... Είναι αίνιγμα γιατί δεν έμειναν εκεί περισσότερες ελληνικές δυνάμεις". Εμείς, σ' αυτά θα προσθέσουμε ότι το περιστατικό που είδαμε λίγο πιο πριν δεν είναι μεμονωμένο και τυχαίο αλλά αποτελεί στοιχείο οργανωμένου σχεδίου εσχάτης προδοσίας. Στο Κεφάλαιο του βιβλίου του H. Richter που έχει σαν επικεφαλίδα "Η Γερμανική Επίθεση και η προδοσία στους κόλπους της Ελληνικής Κυβέρνησης" συναντάμε πολλά τέτοια περιστατικά που δίκαια ο Richter τα εντάσσει στα σχέδια της 5ης φάλαγγας που έντεχνα δρούσε στο χώρο της Μεταξικής Κυβέρνησης και των ανώτατων αξιωματικών. Τελειώνοντας περισσότερο γρήγορα από ότι ίσως φαντάζονταν οι Γερμανοί την εκστρατεία στην Ηπειρωτική

Ελλάδα ρίχνουν το βάρος στην προσπάθεια κατάληψης της Κρήτης η οποία αποτελούσε ένα από τα σημεία - κλειδιά για την κυριαρχία στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου. Στην Κρήτη έχουν συγκεντρωθεί τα απομεινάρια του διαλυμένου ελληνικού στρατού και αρκετές βρετανικές δυνάμεις που αποτελούνται κύρια από αποικιακά στρατεύματα (Αυστραλούς και Νεοζηλανδούς) κάτω από τη διοίκηση του στρατηγού Φράϊμπεργκ. Επίσης στην Κρήτη έχει καταφύγει ο Γεώργιος ο Β' και ο νέος Έλληνας πρωθυπουργός Εμμανουήλ Τσουδερός. Ο χρόνος όμως δουλεύει ενάντια στους Έλληνες και τους βρετανούς συμμάχους τους. Οι Γερμανοί αξιοποιούν για μια ακόμη φορά τα πλεονεκτήματα του "κεραυνοβόλου πολέμου" και με μια παρακινδυνευμένη στρατιωτική από αέρα επιχείρηση κατορθώνουν να καταλάβουν την Κρήτη. Η κατάληψη της Κρήτης σημειώνει και το τέλος της Γερμανικής Εκστρατείας στην Ελλάδα, και ανοίγει ένα νέο κεφάλαιο στην νεοελληνική ιστορία που ονομάζεται τριπλή κατοχή της Ελλάδας από τις δυνάμεις του Άξονα. Ο Γεώργιος ο Β' και η κυβέρνηση Τσουδερού καταφεύγουν στην Μέση Ανατολή. Στην Ελλάδα οι Γερμανοί διορίζουν κυβέρνηση συνεργατών με πρωθυπουργό τον στρατηγό Τσολάκογλου. Το κοινό στοιχείο και για τις δύο κυβερνήσεις δηλαδή την κατοχική της Αθήνας και την εξόριστη του Καΐρου είναι ότι και οι δύο συγκροτούνται από ανθρώπους του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου. Ο Richter ανακεφαλαιώνοντας τα αποτελέσματα του 1941 όσον αφορά τις πολιτικές εξελίξεις που αφορούν το ελληνικό όπως ονομάζει κατεστημένο γράφει :

"Η εξόριστη κυβέρνηση και η κυβέρνηση Κουΐσλιγκ στρατολογήθηκαν από οπαδούς του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου. Και οι δύο αποσκοπούσαν στην αποκατάσταση του προπολεμικού καθεστώτος. Και οι δύο στηρίχθηκαν σε μια ξένη δύναμη και συνέδεσαν τα συμφέροντά τους με την εκάστοτε προστάτιδα δύναμη. Έτσι όμως έχασαν κάθε αυτοτέλεια και κατάντησαν κυβερνήσεις - μαριονέτες. Με την υποταγή τους στις προστάτιδες δυνάμεις έχασαν την κυριαρχία τους και έγιναν κυβερνήσεις δίχως καμιά νομιμοποίηση".

Στις παρατηρήσεις του Richter εμείς θα προσθέσουμε ότι η φυγή του Βασιλιά θα θέσει σε κίνηση για άλλη μια φορά την κλασική ενδοαστική αντίθεση Βασιλεία ή Δημοκρατία που η μεσολάβηση των τραγικών γεγονότων της περιόδου 1935-1941 είχε προσωρινά απεμπολήσει για να ξανάρθει στην επιφάνεια με το κενό εξουσίας που ουσιαστικά ανοίγει με την περίοδο της τριπλής κατοχής. Η λύση

αυτής της αντίθεσης θα είναι μια δυναμική αναμέτρηση ανάμεσα στην Ελλάδα - όπως ονομάζει ο Richter - του λαού και την Ελλάδα του βασιλιά. Η αναμέτρηση αυτή θα πάρει πολλές μορφές και την περίοδο της κατοχής και την περίοδο της απελευθέρωσης τουλάχιστον μέχρι το δημοψήφισμα του 1946. Το καθεστωτικό για άλλη μια φορά θα παραπλανήσει τις μάζες από ένα δίλλημα τεχνητό που εξυπηρετεί μόνο τα σχέδια της ντόπιας ολιγαρχίας και των κάθε φορά πατρώνων της. Ο διχασμός του Ελληνικού λαού πάνω στο καθεστωτικό θα οδηγήσει σε πάμπολλες εμφύλιες συρράξεις που ξεκινούν από την περίοδο της κατοχής για να καταλήξουν στον εμφύλιο πόλεμο '46-'49. Και ενώ η φυγή του βασιλιά και το κενό εξουσίας που δημιουργείται θέτουν σε κίνηση την παλιά διαμάχη του καθεστωτικού στην Ελλάδα, ο λαός προσπαθεί να οργανωθεί, να ξεπεράσει το σύνδρομο της ήττας από τους Γερμανούς και να αντισταθεί στον κατακτητή με στόχο να προσφέρει και αυτός στον αγώνα των συμμάχων ενάντια στον Άξονα. Στη διάρκεια των ετών 1941-1942 δημιουργούνται τρεις μεγάλες αντιστασιακές οργανώσεις με διαφορετικά προγράμματα και φυσικά επιδιώξεις για το πολιτικό μέλλον της Ελλάδας μετά την απελευθέρωση από τους Γερμανούς. Αυτές είναι ονομαστικά το Ε.Α.Μ., ο ΕΔΕΣ και η ΕΚΚΑ. Το ΕΑΜ συγκροτείται στις 27.9.1941 όταν οι εκπρόσωποι του ΚΚΕ του ΣΚΕ, της ΕΛΔ, και του ΑΚΕ υπογράφουν το ιδρυτικό του καταστατικό. Σύμφωνα με τον Richter :

"Πρώτος όρος του καταστατικού του ΕΑΜ ήταν ότι όλα τα κόμματα που το αποτελούσαν είχαν ίσα δικαιώματα. Το ΕΑΜ ήταν ανοικτό σε κάθε οργάνωση και κόμμα, ανεξάρτητα από τις προηγούμενες πολιτικές αντιλήψεις τους και τους μετέπειτα στόχους τους" μοναδική προϋπόθεση, που έπρεπε να πληρούν όλα τα κόμματα και οι οργανώσεις που θα προσχωρούσαν στο ΕΑΜ ήταν σοβαρή απόφαση να πάρουν μέρος στον απελευθερωτικό αγώνα και στην επιδίωξη των σκοπών του ΕΑΜ. Οι σκοποί του ΕΑΜ ήταν ουσιαστικά ίδιοι μ' αυτούς της 6ης ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ: Απελευθέρωση της Ελλάδας και απόλυτη ανεξαρτησία" σχηματισμός προσωρινής κυβέρνησης του ΕΑΜ μετά την απελευθέρωση, που θα είχε μοναδικό σκοπό της την διεξαγωγή εκλογών με αναλογικό σύστημα και την σύγκλιση συντακτικής συνέλευσης. Ο ελληνικός λαός θα μπορούσε να αποφασίσει ελεύθερα για την μορφή διακυβέρνησης. Οι αντίθετες τάσεις έπρεπε να καταπολεμηθούν. Το καταστατικό του ΕΑΜ και οι αποφάσεις της 6ης ολομέλειας αντιμετώπιζαν με τον ίδιο τρόπο τους κατακτητές και την παλινόρθωση της μοναρχίας. Τον αγώνα ενάντια στις δυνάμεις του άξονα θα τον

ακολουθούσε αναπόφευκτα η διαμάχη με τους Βρεττανούς σχετικά με το πολιτευτικό".

Αυτό που αξίζει ιδιαίτερα να προσεχθεί είναι ότι το στρατιωτικό τμήμα του ΕΑΜ ο ΕΛΑΣ συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ίσως μέρος των αξιωματικών του ελληνικού στρατού που δεν μπόρεσαν να φύγουν για την Μέση Ανατολή. Οι αριθμοί που παραθέτει ο Richter είναι ενδεικτικοί : 16 στρατηγοί, 34 συνταγματάρχες και 1500 μόνιμοι αξιωματικοί. Μπορούμε να πούμε χωρίς καμιά διάθεση διόγκωσης των στοιχείων ότι ο ΕΛΑΣ στελεχώθηκε σε μεγάλο βαθμό από επαγγελματίες στρατιωτικούς στοιχείο που του έδινε δυνατότητα να προχωρήσει σε ουσιαστική πολεμική προσπάθεια. Το στοιχείο αυτό θα παίξει σημαντικό ρόλο σ' όλη τη διάρκεια της κατοχής και αργότερα κατά τη διάρκεια της απελευθέρωσης. Ο αντίκτυπος της στελέχωσης του ΕΑΜ από επαγγελματίες αξιωματικούς θα είναι σημαντικός στα τμήματα του ανασυγκροτημένου ελληνικού στρατού στη Μέση Ανατολή. Από την κίνηση αυτή (των επαγγελματιών αξιωματικών που προσχώρησαν στο ΕΑΜ) θα αρδευτεί ιδεολογικά και πολιτικά αν όχι τόσο αριθμητικά η αριστερών τάσεων ΑΣΟ. (Αντιφασιστική στρατιωτική οργάνωση). Η ΑΣΟ θα παίξει όπως φυσικά και ο πολιτικός της αντίποδας η ΕΝΑ. (ένωση νέων αξιωματικών) σημαντικό ρόλο στις εξελίξεις στο στρατεύμα και θα προσπαθήσει ιδίως η πρώτη (ΑΣΟ) να πλέσει την εξόριστη κυβέρνηση του Καΐρου να αποδεχθεί τις πολιτικές εξελίξεις όπως αυτές διαμορφώνονται στην κατοχική Ελλάδα μετά την ίδρυση της ΠΕΕΑ.

Κλείνοντας την παρένθεση που ανοίξαμε με την αναφορά μας στο ΕΑΜ και στο πώς συνδεόταν το κίνημα αυτό με την αντιφασιστική στρατιωτική οργάνωση συνεχίζουμε με την αναφορά μας στις δύο άλλες μεγάλες αντιστασιακές οργανώσεις στην κατοχική Ελλάδα, δηλαδή τον ΕΔΕΣ, και την ΕΚΚΑ. Ο ΕΔΕΣ ιδρύθηκε στα τέλη Σεπτεμβρίου 1941. Ο Ιστορικός Η. Richter γράφει χαρακτηριστικά :

"Όπως η Ιστορία του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ συνδέεται στενά με την εξέλιξη του ΚΚΕ, έτσι και ο ΕΔΕΣ συνδέεται αναπόσπαστα με την δημοκρατική κίνηση του στρατηγού Πλαστήρα και ήταν επηρεασμένος - σε αντίθεση με τον ΕΑΜ/ΕΛΑΣ - περισσότερο από το τυπικό ελληνικό φαινόμενο των κομμάτων "πελατών". Η ιστορία του ΕΔΕΣ είναι λοιπόν το πιο πολύ η ιστορία των σημαντικότερων προσωπικοτήτων του, όπως ο Ν. Πλαστήρας, ο Κομνηνός Πυρομάγλου και ο Ναπολέων Ζέρβας". Ο ΕΔΕΣ παρ'

όλο το φιλελεύθερο και αριστερό του πρόγραμμα δεν μπόρεσε να παίξει σ' αυτή την κρίσιμη για την Ελληνική Ιστορία φάση θετικό ρόλο. Υπονομεύθηκε συνειδητά από τον ομορτοουνιστή Ζέρβα του οποίου το αντιφατικό παρελθόν δεν αποτελούσε καμιά εγγύηση ότι ο ΕΔΕΣ θα μπορούσε να συμβάλλει θετικά στο να δημιουργηθεί μια άλλη Ελλάδα, μια Ελλάδα λαοκρατική. Ο ΕΔΕΣ στελεχώθηκε και αυτός από επαγγελματίες αξιωματικούς που οι πολιτικές τους απόψεις εκτείνονταν σ' ένα πολύ μεγάλο φάσμα. Στον ΕΔΕΣ συνυπήρχαν φιλελεύθεροι αριστεροί, δημοκρατικοί, ακραιφνείς φιλομοναρχικοί μέχρι και θιασώτες της 4ης Αυγούστου. Οι τελευταίοι που ήσαν κυρίως οπαδοί του στρατηγού Πάγκαλου πρωτοστάτησαν αργότερα και μετά την φυγή τους από τον ΕΔΕΣ στην δημιουργία των λαομίσητων ταγμάτων ασφαλείας.

Η τρίτη αντιστασιακή οργάνωση ήταν η ΕΚΚΑ. Ο Richter γράφει: "Το πρόγραμμα της ΕΚΚΑ επιδίωκε την εγκαθίδρυση μιας δημοκρατικής λαοκρατίας. Βάση για κάτι τέτοιο θα ήταν η εθνικοποίηση των μεγάλων οικονομικών μονάδων και επιχειρήσεων, η κατάργηση όλων των κοινωνικών φραγμών και η απελευθέρωση της ατομικής πρωτοβουλίας. Ήδη από την ίδρυσή της η ΕΚΚΑ βασίστηκε περισσότερο από ότι η ΕΔΕΣ στις ηγετικές της προσωπικότητες, όπως ήταν ο Γ. Καρτάλης, ο στρατηγός Ευρ. Μπακιριτζής και ο συνταγματάρχης Δημήτρης Ψαρρός".

Η ΕΚΚΑ ενεργοποιήθηκε στρατιωτικά σχετικά αργά δηλαδή τον Μάρτιο του 1943. Ήταν όμως πολύ αργά για να προσφέρει θετικό έργο στην υπόθεση της απελευθέρωσης. Ο Δημοκράτης Ψαρρός μπλέχτηκε στα γρανάζια της διαμάχης Ζέρβα-Βελουχιώτη και η μη ξεκάθαρη τοποθέτησή του υπέρ του ενός ή του άλλου κατέληξε στην συντριβή του ίδιου και της στρατιωτικής του μονάδας του 5/42 Συντάγματος στον ορεινό όγκο της Γκιώνας. Σ' αυτό το σημείο και πριν αναφερθούμε στις εμφύλιες διαμάχες τόσο στην κατοχική Ελλάδα όσο και στην Μέση Ανατολή θα πρέπει να τοποθετήσουμε το ζήτημα της στελέχωσης των αντιστασιακών οργανώσεων από επαγγελματίες αξιωματικούς και το πώς αυτοί με τον Α ή Β τρόπο επηρέασαν τις πολιτικές εξελίξεις. Χωρίς να έχουμε ακριβή στατιστικά στοιχεία και με μόνο εφόδιο τις μαρτυρίες των ηγετικών προσωπικοτήτων των αντιστασιακών οργανώσεων που αναφέραμε μπορούμε να υποθέσουμε τα εξής :

α. Μεγάλο μέρος στελεχών και στις τρεις μεγάλες αντιστασιακές οργανώσεις είναι κυρίως απόταχτοι του Βενιζελικού κινή-

ματος του 1935.

β. Είναι δημοκρατικοί και θέλουν να αποφανθεί ο λαός με δημοψήφισμα μετά την απελευθέρωση της χώρας για το καθεστωτικό

γ. Πιστεύουν ότι το πολιτικό κλίμα χρειάζεται ριζική αλλαγή και δεν θα πρέπει να επαναληφθούν τα πολιτικά λάθη της δεκαετίας του 1930.

δ. Είναι αντικομμουνιστές στην πλειοψηφία τους, αλλά παρόλο αυτά πεισμένοι από την λαϊκή απήχηση που έχουν τα συνθήματα του ΕΑΜ θα προσχωρήσουν μαζικά σ' αυτό και θα αποτελέσουν την "αιχμή του δόρατος" σ' όλες τις συγκρούσεις που θα συμβούν ανάμεσα στο ΕΑΜ και την αντίδραση που βρίσκεται αποτυπωμένη στο πρόσωπο του Γεωργίου Β' και των Βρετανών πατρώνων του.

Το σώμα των αξιωματικών στην δεκαετία του 1940 θα δοκιμαστεί σκληρά και οι εξελίξεις μέσα σ' αυτό θα αποβούν μοιραίες όπως θα δούμε αργότερα για το μέλλον της δημοκρατίας στον τόπο. Τα αίτια των εμφυλίων διαμαχών που παραναφέραμε θα πρέπει να αναζητηθούν κύρια στο καθεστωτικό και συγχρόνως στην διατήρηση του πολιτικού Status Quo που είχε διαμορφωθεί στα χρόνια της μεταξικής δικτατορίας. Οι προοδευτικές και δημοκρατικές δυνάμεις που εκπροσωπούνται με τον ένα ή τον άλλο τρόπο στις τρεις μεγάλες αντιστασιακές οργανώσεις θέλουν οριστική και τίμια λύση του καθεστωτικού με δημοψήφισμα. Πιστεύουν ότι η λαϊκή κατακραυγή στη δυναστεία των Γλυξμπουργκ θα συνοδευτεί αργότερα και με την απαίτηση για μια ουσιαστική και σε βάθος κοινωνική απελευθέρωση. Αυτό είναι και το σημείο τριβής τους με τις δυνάμεις της αντίδρασης που θέλουν μια Ελλάδα εξαρτημένη, υπανάπτυκτη, πειθήνιο όργανο στα κελύσματα της Βρετανικής πολιτικής στην Ανατολική Μεσόγειο. Οι διαφορετικές αυτές και εκ διαμέτρου αντίθετες απόψεις για το μέλλον της Ελλάδας θα λυθούν τελικά με δυναμική αντιπαράθεση στο στρατιωτικό επίπεδο. Οι Βρετανοί θα χρησιμοποιήσουν για μια ακόμη φορά την γνωστή τους τακτική του "διαίρει και βασίλευε" για να αποτρέψουν δυσάρεστες γι' αυτούς εξελίξεις που θα προέκυπταν από την ομοφωνία των τριών μεγάλων αντιστασιακών οργανώσεων για ότι αφορά το πολιτικό μέλλον της Ελλάδας μετά την απελευθέρωση. Η τακτική τους αυτή βρίσκει αποδέκτη τον αδίστακτο τυχοδιώκτη αρχηγό του ΕΔΕΣ Ναπολέοντα Ζέρβα. Ο Ταξίαρχος Μάγιερς χαρακτήριζε έτσι τον Ζέρβα στα 1943 :

"Ο Ζέρβας συμπαθεί τους Βρεττανούς γιατί είναι πλούσιοι. Ακόμα και σήμερα δεν έχει ουσιαστικά κανένα πολιτικό στόχο. Νομίζω πως είναι Αγγλόφιλος επειδή ανταμείβεται καλά γι' αυτό. Η Μεγάλη Βρετανία είναι πάντα γενναιόδωρη απέναντι στους φίλους της, γι' αυτό και τούτος της είναι αφοσιωμένος. Από την άλλη μεριά θαυμάζει γενικά τους Βρεττανούς και υποθέτω ότι και ο ίδιος πιστεύει πως η φίλια του για μας είναι ειλικρινής. Δεν πιστεύω πως θα ήθελε να γίνει δικτάτορας. Από συζητήσεις που έπεσαν στην αντίληψή μου - ανάμεσα στον Ζέρβα και στην οργάνωσή του στην Αθήνα - σχημάτισα την εντύπωση ότι μετά το τέλος του πολέμου θα ήθελε μια επικερδή και άνετη θέση, π.χ. τη θέση του διευθυντή μιας ναυτιλιακής εταιρείας, που θα του την ανέθετε η Μ. Βρετανία σαν ανταμοιβή για τις πιστές του υπηρεσίες. Είναι οπαδός του Πλαστήρα, μάλλον επειδή για πολλούς ο Πλαστήρας είναι ένα είδωλο".

Τον άνθρωπο αυτόν έτσι όπως μας τον περιγράφει ο Μάγιερς διάλεξαν οι Αγγλικές Μυστικές Υπηρεσίες για να διασπάσει το αντιστασιακό κίνημα προς όφελος προφανώς των δυνάμεων της αντίδρασης, τα σχέδια της οποίας βρίσκονταν στην ίδια γραμμή κλεύσης με τις επιδιώξεις των Βρεττανών για την μεταπελευθερωτική Ελλάδα.

Ο Richter γράφει :

"Η Ιστορία της Αντίστασης στο δεύτερο εξάμηνο του '43 είναι ιδιαίτερα πολυστρωματική. Έφτασε στο αποκορύφωμα της τον Οκτώβρη, με το ξέσπασμα του ανοιχτού εμφυλίου πολέμου ανάμεσα στον ΕΔΕΣ και τον ΕΛΑΣ, που είχε διαφόρων ειδών αίτια και αφορμές : τη νέα επιδείνωση της έντασης ανάμεσα στον ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και τον ΕΔΕΣ στο διάστημα της απουσίας του Πυρομάγλου· τη μεταβολή της στρατιωτικής κατάστασης στη Μεσόγειο· την αποτυχία της αποστολής στο Κάιρο και την εντύπωση που δημιουργήθηκε μετά από αυτή ότι οι βρεταννοί ήθελαν να επιβάλλουν με τη βία το βασιλιά και να διαλύσουν τον ΕΑΜ/ΕΛΑΣ· την αντικομμουνιστική προπαγάνδα που εξαπολύθηκε από την Γερμανική και Βρεττανική πλευρά· την εμφάνιση των ταγμάτων ασφαλείας· το συνασπισμό της Ελληνικής δεξιάς· τις επαφές ανάμεσα στις βρεττανικές και γερμανικές υπηρεσίες που έγιναν γνωστές· τις ανατρεπτικές διασπαστικές ενέργειες των Γερμανών· τις λαθεμένες αναλύσεις της κατάστασης και από τις δύο μεριές και τέλος, την αλλαγή πορείας της ΚΕ του ΚΚΕ. Όλοι αυτοί οι παράγοντες συντέλεσαν στο να καταστρέψουν την ενότητα της αντίστασης, που με τόσο κόπο είχε επιτευχθεί στις αρχές του καλοκαιριού του

1943, και να εξασθενίσουν αποφασιστικά το δημοκρατικό-φιλελεύθερο στρατόπεδο".

Ο εμφύλιος πόλεμος ανάμεσα στις δύο αντιστασιακές οργανώσεις ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ άρχισε τον Οκτώβρη του 1943, και τερματίστηκε τον Φλεβάρη του 1944. Τα αποτελέσματα της εμφύλιας αυτής σύγκρουσης μπορούν να συνοψιστούν στα εξής :

- α. Συρρίκνωση σημαντική του ΕΔΕΣ και μείωση του αξιόμαχου των δυνάμεών του
- β. Συντριπτική κυριαρχία του ΕΛΑΣ στους περισσότερους ορεινούς όγκους της χώρας και επίσης κυριαρχία στις απελευθερωμένες περιοχές της χώρας που ήταν γνωστές με το όνομα "Ελεύθερη Ελλάδα"
- γ. Δημιουργία έντονου αντικομμουνιστικού κλίματος στον ΕΔΕΣ που οδηγεί πολλά από τα στελέχη του στην απόφαση - μετά την ήττα από τον ΕΛΑΣ να επανδρώσουν τα τάγματα ασφαλείας
- δ. Οριστική ρήξη της ενότητας των αντιστασιακών οργανώσεων, πράγμα που σημαίνει σοβαρή εξασθένιση της Εθνικής Αντίστασης ενάντια στους Γερμανούς.

Το κλίμα φυσικά της εμφύλιας διαμάχης μεταφέρεται μέσα από μηχανισμούς στους οποίους αναφερθήκαμε προηγούμενα στις ανασυγκροτημένες ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις της Μ. Ανατολής.

Ο ανασυγκροτημένος Ελληνικός Στρατός της Μ. Ανατολής περνάει από διάφορες φάσεις κρίσης που έχουν να κάνουν με τη στελέχωση του και ειδικώτερα με την ιδεολογία και τον προσανατολισμό των στελεχών του. Γεγονός πάντως παραμένει ότι η κυρίαρχη αντίθεση βρίσκεται ανάμεσα στους προσδευτικούς δημοκράτες αξιωματικούς και στους αξιωματικούς νοσταλγούς του μεταξικού καθεστώτος. Οι Άγγλοι και ο Γεώργιος ο Β' θέλουν τον στρατό της Μ. Ανατολής δυναμικό έρεισμα για την άσκηση των πολιτικών τους σχεδίων στην μεταπελευθερωτική Ελλάδα. Από την άλλη μεριά υπάρχει η μεγάλη πλειοψηφία των στρατιωτών και των αξιωματικών του στρατού της Μέσης Ανατολής που είναι δημοκράτες και σε καμιά περίπτωση δεν δέχονται να παίξει ο στρατός ένα ρόλο σαν αυτόν που εγκαινιάστηκε με το προναντσιαμέντο της τριμελούς χούντας τον Οκτώβρη του 1935 και στη συνέχεια με την μεταξική δικτατορία. Ο ερχομός στη Μ. Ανατολή του δημοκράτη πολιτικού Π. Κανελλόπουλου γίνεται κύριος μοχλός για την ανασυγκρότηση του ελληνικού στρατού στη Μ. Ανατολή.

Ο Κανελλόπουλος βλέπει μέσα από την εμπειρία που αποκόμισε από τις διώξεις της μεταξικής δικτατορίας, ότι ο στρατός εξελίσσεται κάτω από την καθοδήγηση του Γεωργίου του Β' σε απειλή και για τη δημοκρατία και για τον πολιτικό κόσμο, για αυτό κάνει φιλότιμες προσπάθειες εκδημοκρατισμού του στρατεύματος μέσα φυσικά στα πλαίσια που του επιτρέπουν η θέση του και οι γενικότερες συγκυρίες. Πιέζει για επαναφορά των αποτάκτων του 1935 και απαιτεί όχι μόνο να επιστρέψουν στο στρατό, αλλά και να πάρουν τους βαθμούς που δίκαιωματικά θα είχαν αν είχαν παραμείνει στο στράτευμα. Οι φιλότιμες προσπάθειες του Π. Κανελλόπουλου επιβραβεύονται με την εμφάνιση στη μάχη του Ελ Αλαμείν ελληνικού στρατιωτικού τμήματος. Οι δυσμενείς όμως πολιτικές και στρατιωτικές εξελίξεις στην κατοχική Ελλάδα υπονομεύουν αργά αλλά σταθερά την ενότητα του στρατού της Μ. Ανατολής. Η πολιτική μέσα από τα γνωστά μας δίκτυα πελατείας -προστασίας που όμως τώρα έχουν μια άλλη πιο εξελιγμένη μορφή - μπαίνει για μια ακόμη φορά στους στρατώνες και έχει όπως θα δούμε στη συνέχεια φοβερά αρνητικές συνέπειες. Συνέπειες που οδηγούν ουσιαστικά σε διάλυση του μεγαλύτερου μέρους των ανασυγκροτημένων στρατιωτικών δυνάμεων της Μ. Ανατολής. Ο Δ. Χαραλάμπης γράφει χαρακτηριστικά για τις εξελίξεις στο στράτευμα στη Μ. Ανατολή:

"Η δημιουργία του ΕΑΜ, και η αντίστασή του στο στρατό κατοχής δεν άφησε βέβαια ανεπηρέαστες τις συνθήκες στην Αίγυπτο. Το ΕΑΜ απέκτησε σύντομα πολλούς υποστηρικτές μεταξύ των οπλιτών και των αξιωματικών του ελληνικού στρατού. Μπροστά στον κίνδυνο της αύξησης αυτής της επιρροής οι υποστηρικτές της δικτατορίας αξιωματικοί συσπειρώθηκαν και για να εκβιάσουν τους Βρετανούς και την ελληνική κυβέρνηση υπέβαλαν, την ώρα που ο πόλεμος εμείνετο, τις παραιτήσεις τους. Κεντρικό σημείο ιδεολογικής αναφοράς και διάστασης έγινε το θέμα της μοναρχίας, η οποία αποτελούσε εγγύηση της πάταξης κάθε διαδικασίας εκδημοκρατισμού και της επαναφοράς των προπολεμικών δικτατορικών συνθηκών στην Ελλάδα μετά τον πόλεμο. Οι οπαδοί του ΕΑΜ, οπλίτες και αξιωματικοί, αντιδρούν αρχικά με τη γνωστή στάση του Φεβρουαρίου - Μαρτίου 1943. Αυτή η πρώτη στάση είχε σχετική επιτυχία γιατί οδήγησε στην απομάκρυνση των μοναρχικών ναυάρχων Σακελλαρίου και Καββαδία. Ακολουθούν όμως τα γεγονότα στο αντιτορπιλικό "Ιέραξ" τον Ιούλιο του 1943 και οι πιέσεις εξακολουθούν.

Η ίδρυση της ΠΕΕΑ δημιουργεί μια νέα πολιτική κατάσταση και το αίτημα για συγκρότηση κυβέρνησης εθνικής ενότητας με συμμετοχή της ΠΕΕΑ. Η αξίωση αυτή των δημοκρατικών στο στρατό και ναυτικό οδηγεί στην στάση Μαρτίου - Απριλλίου 1944. Ο Γεώργιος Β' ορίζει κυβέρνηση υπό τον Σ. Βενιζέλο, η οποία υποτίθεται, ότι θα προετοίμαζε την κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας. Στόχος όμως των Βρετανών και του Γεωργίου ήταν η καταστολή της στάσης με κάθε μέσο, ώστε οι διαβουλεύσεις με την ΠΕΕΑ να παραμείνουν στα πλαίσια των βρετανικών και αστικών πρωτοβουλιών. Η καταστολή της ανταρσίας στις 22-23 Απριλίου είναι αυτή τη φορά βίαιη και οι ποινές βαρύτερες. Στις 26 Απριλλίου 1944 παραιτείται ο Βενιζέλος και αναλαμβάνει ο Παπανδρέου, για να διαπραγματευθεί με την ΠΕΕΑ στο Λίβανο και την Γκαζέρτα.

Ήδη τον Αύγουστο του 1943 είχε ιδρυθεί ο ΕΝΑ (Ενωση Νέων Αξιωματικών) από νέους αντικομμουνιστές αξιωματικούς που θεωρούσαν κάθε συνεργασία με την ΠΕΕΑ "αντεθνική". Από τον ΕΝΑ εξαιρέθηκαν οι μεγαλύτεροι σε βαθμό και ηλικία αξιωματικοί, γιατί ή προέρχονταν από τους εκδιωχθέντες του 1935 ή είχαν ταυτισθεί με τη πολιτική ηγεσία. Ο ΕΝΑ, για τους ίδιους λόγους που είχαν προηγουμένως οδηγήσει στην εκβιαστική παραίτηση, κρατούσε θετική στάση απέναντι στον Γεώργιο Β' και το καθεστώς της μοναρχίας, γιατί θεωρούσε τη μοναρχία θεσμική εγγύηση των συνθηκών που ήθελε να επιβάλλει μετά το τέλος του πολέμου : την επαναφορά του κράτους εκτάκτου ανάγκης. Ο ελεγχόμενος από τον ΕΝΑ στρατός αποτελούσε τό μόνο μηχανισμό που μπορούσε να επιβάλλει την αναπαραγωγή της ισορροπίας δυνάμεων που είχε δημιουργήσει και σταθεροποιήσει τη δικτατορία του 1936, με ιδιαίτερη έμφαση στον καθοριστικό ρόλο του στρατού.

Μόνο όμως η ίδρυση της ΠΕΕΑ άνοιξε το δρόμο για τον ΕΝΑ (Μάρτιος 1944) σε συνδυασμό με τον εμφύλιο πόλεμο που είχε ξεσπάσει μεταξύ ΕΑΜ και ΕΔΕΣ. Στην ουσία, για την κυβέρνηση του Καΐρου, η ΠΕΕΑ' κυβέρνηση του ΕΑΜ σε ελληνικό έδαφος, αποτελούσε τον μεγαλύτερο κίνδυνο. Αν η ΠΕΕΑ νομιμοποιείτο σαν κυβέρνηση, σε συνδυασμό με την υπεροχή του ΕΑΜ, αυτό θα σήμαινε το τέλος της μορφής εξουσίας που αντιπροσώπευε η κυβέρνηση του Καΐρου. Έτσι, η ίδρυση της ΠΕΕΑ άλλαξε αμέσως τις πολιτικές συνθήκες και ιδεολογικές και πολιτικές ισορροπίες στην Αίγυπτο.

Οι ανταγωνισμοί μεταξύ μοναρχικών και ρεμπουμπλικάνων ή φιλελεύθερων εξαφανίζονται μπροστά στην απειλή για την αστική εξουσία. Οι ενδοαστικές αντιθέσεις αποκτούν δευτερεύουσα σημασία. Ο κίνδυνος είναι το ΕΑΜ που απειλεί να δημιουργήσει κρατική οργάνωση. Η στάση της εξόριστης κυβέρνησης και των Βρεττανών αλλάζει κατά 180°. Η Βρεττανική επιρροή και η αστική εξουσία αντιμετωπίζαν άμεσο κίνδυνο. Η στρατιωτική επικράτηση θεωρείται πλέον προϋπόθεση για την επιβολή της αστικής εξουσίας. Ο ΕΝΑ αναγνώρισε σ' αυτή τη στροφή τη δυνατότητα να κατοχυρώσει τη θέση του σαν καθοριστικό στοιχείο της οργάνωσης του μεταπολεμικού κράτους".

Τα αποτελέσματα της εμφύλιας σύγκρουσης στα ανασυγκροτημένα τμήματα του ελληνικού στρατού στην Μ. Ανατολή είναι σημαντικά, και μπορούν να αξιολογηθούν συνοπτικά ως εξής :

- α. Ο ελληνικός στρατός στην Μ. Ανατολή μετά την καταστολή του κινήματος της ΑΣΟ στις 22-23 Απριλίου 1944, ουσιαστικά διαλύεται. Οι κινηματίες της ΑΣΟ αποπλίζονται από τους Βρεττανούς και στη συνέχεια μεταφέρονται σε στρατόπεδα συγκέντρωσης στην Παλαιστίνη.
- β. Οι αξιωματικοί και οι οπλίτες που κράτησαν στάση ουδέτερη στη σύγκρουση καθώς και τα μέλη του ΕΝΑ συγκροτούν δύο μονάδες (Ιερός Λόχος - ταξιαρχία Ρίμινι) που βρίσκονται κάτω από τον απόλυτο έλεγχο του Γεωργίου Β' και των Βρεττανών. Οι μονάδες αυτές θα αποτελέσουν το δυναμικό έρεισμα του Γεωργίου στη προσπάθειά του να παλινορθωθεί η δυναστεία στη μεταπελευθερωτική Ελλάδα.
- γ. Ο ιδεολογικός προσανατολισμός του στρατεύματος μετά την ήττα των κινηματιών της ΑΣΟ επανέρχεται στις γνωστές τεταρτοαυτουστιανές φόρμες με οδυνηρές συνέπειες για το πολιτικό μέλλον του τόπου.
- δ. Η κατάσταση που δημιουργείται στο στράτευμα με την επικράτηση των μελών του ΕΝΑ αποτελεί το προίμιο για την ίδρυση του Ι.Δ.Ε.Α.

Και ενώ αυτές είναι οι εξελίξεις στην Μ. Ανατολή στην κατοχική Ελλάδα η κυριαρχία του ΕΑΜ και η ίδρυση της ΠΕΕΑ δίνουν την άλλη εκδοχή για το ποιές θα πρέπει να είναι οι εξελίξεις όσον αφορά το πολιτικό μέλλον του τόπου. Οι Βρεττανοί όμως και ο Γεώρ-

γίος είχαν άλλα σχέδια. Κρατώντας έντονα παρελκυστική τακτική προσπαθούν δήθεν να συνδιαλλαγούν με την ΠΕΕΛ στην προσπάθειά τους να κερδίσουν χρόνο. Ο χρόνος τους είναι απαραίτητος για να οργανωθούν καλύτερα και να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις - για αυτό που ονομάζει ο Richter - μιας αντεπαναστατικής τροπής που θα τους κάνει κυρίαρχους του παιχνιδιού. Μια σειρά από συμφωνίες όπως αυτές του Λιβάνου και της Γκαζέρτας, κάνουν δυνατή την παραμονή των δυνάμεων της αντεπανάστασης σ' ένα πολιτικό παιχνίδι που τυπικά φαινόταν ότι έχει κερδιθεί από τις δυνάμεις της αριστεράς. Οι λαθεμένες εκτιμήσεις του ΚΚΕ για την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί καθώς και η παντελής άγνοια της συμφωνίας της Γιάλτας αφήνουν περιθώρια στους Βρετανούς και στο Γεώργιο να κάνουν αυτοί πρώτοι τις κινήσεις στη Σκακιέρα. Η ηγεσία του ΚΚΕ παγιδεύεται από την προσφορά των έξι υπουργείων στην πρώτη μεταπελευθερωτική κυβέρνηση και πιστεύει ότι με όπλο την ΕΛΑΣ θα μπορέσει να ελέγξει τις εξελίξεις. Θα αποδειχθεί όμως ότι έχει υποτιμήσει τις δυνάμεις των αντιπάλων καθώς και το γεγονός ότι ένας αντάρτικος στρατός δεν μπορεί να δώσει νικηφόρα τη μάχη σε μια πόλη. Η μάχη της Αθήνας τον Δεκέμβρη του 1944 θα καθορίσει σε μεγάλο βαθμό τις κατοπινές εξελίξεις και θα αποτελέσει την αρχή του τέλους για τις δυνάμεις της αριστεράς και της προόδου. Σ' αυτό το σημείο και πριν προχωρήσουμε στην αναφορά μας στην κίνηση του Ι.Δ.Ε.Α. θα πρέπει να δούμε συνοπτικά τις αντιστασιακές οργανώσεις που ανήκουν στο φιλομοναρχικό και ακροδεξιό χώρο και τις σχέσεις τους με την κίνηση του Ι.Δ.Ε.Α., καθώς και με τις γενικότερες εξελίξεις στο στράτευμα μετά το 1944. Ο Heinz Richter γράφει :

"Την άνοιξη του 1943 νέες εξελίξεις άρχισαν στην Αθήνα. Ίσως, σε συνάρτηση με την επίσκεψη του Γουντχάουζ στην Αθήνα και με την συνάντησή του με την "επιτροπή των 6 συνταγματάρχων" οι βασιλικοί άρχισαν να συσπειρώνονται σε οργανώσεις. Ο στρατηγός Παπάγος ίδρυσε τη "Στρατιωτική Ιεραρχία" και σε λίγο ακολούθησαν άλλες ομάδες όπως ο Π.Α.Σ. (Πανελλήνιος Λιβελευθερωτικός Σύνδεσμος), στονοποίο ανήκαν πολλές μικρότερες οργανώσεις όπως η Εθνική Δράσις, η Χί του Γρίβα κ.ά. Σκοπός όλων αυτών των ομάδων ήταν ο αγώνας κατά του κομμουνισμού (ή αυτών που εννοούσαν σαν κομμουνισμό), δηλαδή ο αγώνας κατά των δημοκρατικών και υπέρ της επιστροφής του βασιλιά. Χαρακτηριστικό αυτών των ομάδων είναι οι σχέσεις τους με τα βασιλικά τάγματα ασφαλείας του Ράλλη, που δη-

μιουργήθηκαν αργότερα".

Οι ομάδες αυτές όχι μόνο έπαιξαν το παιχνίδι της αντεπανάστασης αλλά ήσαν και η κινητήρια δύναμη για την ίδρυση του Ι.Δ.Ε.Α. Πολλές από τις ηγετικές φυσιογνωμίες των ομάδων αυτών όπως ο Παπάγος και ο Γρίβας έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της άποψης που είχε φορέα τον Ι.Δ.Ε.Α. και επιθυμούσε να κάνει το στρατό κομβικό σημείο της πολιτικής ζωής του τόπου μετά την απελευθέρωση. Έτσι λοιπόν, βλέπουμε ότι ο Ι.Δ.Ε.Α. συγκροτείται από στοιχεία μέσα στο στράτευμα που οι πολιτικές απόψεις τους συνόψιζονταν στη θέση ότι η μόνη λύση για τα πολιτικά προβλήματα στο τόπο ήταν και παρέμεν μία : η θεσμοθέτηση τυπική ή άτυπη του κράτους έκτακτης ανάγκης με αυτοργό και εγγυητή του ένα φασιστοειδή πυρήνα αξιωματικών. Η ίδρυση του Ι.Δ.Ε.Α τον Οκτώβρη του '44 σημειώνει και την απαρχή μιας συνωμοσίας σε μόνιμη βάση - βραδυφλεβή βόμβα στα θεμέλια ακόμα και του αντικομμουνιστικού αστικού κράτους που συγκροτείται μετά την ήττα των δυνάμεων της αριστεράς στον εμφύλιο πόλεμο 1946 - 1949. Ο Δ. Χαραλάμπης γράφει για τον Ι.Δ.Ε.Α. :

"Ο Ι.Δ.Ε.Α. δεν αποτελεί κοινωνική τάξη αλλά το καθοριστικό στοιχείο της οργάνωσης της ταξικής εξουσίας. Η συμμαχία των αστών πολιτικών και του Ι.Δ.Ε.Α. δεν είναι για την ταξική ανάλυση συμμαχία αλλά μορφή οργάνωσης της ταξικής εξουσίας, αποτέλεσμα αναγκαίας στρατηγικής για την επιβολή της ταξικής κυριαρχίας. Έτσι μέσα από αυτήν την οργάνωση της εξουσίας ανατίθεται η εκπροσώπηση των ταξικών συμφερόντων όχι κατά κύριο λόγο στους παραδοσιακούς εκπροσώπους της άρχουσας τάξης, τους αστούς πολιτικούς, αλλά στον Ι.Δ.Ε.Α. Αυτό που πολλοί ονόμασαν "δυναμική εξουσία" αποτελεί τη μορφή ιεράρχησης της εκπροσώπησης των ταξικών συμφερόντων της άρχουσας τάξης".

Οι κύκλοι που ανήκουν στον Ι.Δ.Ε.Α. αντιλαμβάνονται αντίστροφα τις μέχρι τότε διαμορφωμένες σχέσεις πελατείας - προστασίας. Στην ουσία θέλουν να είναι αυτοί οι προστάτες και οι αστοί πολιτικοί πελάτες τους που επιδιώκουν την συνεχή ύννοια τους και την υποστήριξη τους για να μπορούν εύκολα και χωρίς προβλήματα να αντιμετωπίζουν την λαϊκή δυσσάρεσκεια που προκαλεί συνήθως η άσκηση εκ μέρους τους μιας - τις περισσότερες φορές - αντιφατικής πολιτικής. Δεν είναι τυχαίο ότι η ίδρυση του Ι.Δ.Ε.Α. συμπίπτει

με την απελευθέρωση της χώρας από τους γερμανούς τον Οκτώβριο του '44, όπως επίσης δεν είναι τυχαίο ότι η δράση του διαρκεί σ' όλη την περίοδο που διεξάγεται αγώνας για την εδραίωση της αστικής εξουσίας αλλά και μετά από αυτή. Στην δράση του ΙΔΕΑ ιδιαίτερα την περίοδο '44-51 μπορούμε να ανιχνεύσουμε τα σπέρματα των κατοπινών επεμβάσεων του στρατού στην πολιτική ζωή με κύρια έμφαση στο Απριλιανό πραξικόπημα του '67. Πριν προχωρήσουμε στην καταγραφή ενός σημαντικού κατά τη γνώμη μας γεγονότος όπως αυτό του προνουντσιαμένου της 31ης Μαΐου 1951, ας δούμε συνοπτικά τις πολιτικές εξελίξεις από το Δεκέμβριο του 1944 μέχρι και το 1951.

Όπως είδαμε και προηγουμενα ο πρώτος γύρος του εμφυλίου πολέμου μεταξύ του ΕΑΜ και των δυνάμεων της αντίδρασης έληξε με νίκη των δευτέρων στη μάχη της Αθήνας. Μετά την μάχη της Αθήνας και την ορκομωσία της νέας κυβέρνησης από τον Στρατηγό Πλαστήρα το ΕΑΜ προσπαθεί για άλλη μια φορά να βρει μια συμβιβαστική λύση που θα του έδινε την δυνατότητα να ξανακερδίσει το έδαφος που είχε χάσει με την ήττα του σ' ένα κρίσιμο για το πολιτικό μέλλον του τόπου παιχνίδι. Η ηγεσία του ΚΚΕ πίστευε ότι παρόλο το πολιτικό κόστος που είχε η συγκεκριμένη ήττα μπορούσε να πετύχει μια λύση που θα κατοχύρωνε τις λαϊκές ελευθερίες και θα δημιουργούσε συνθήκες μέσα στις οποίες θα λύνονταν τίμια το καθεστωτικό. Όμως η "πεπατημένη" των προηγούμενων συμφωνιών - καμμένων χαρτιών (βλέπε Δίβανος - Γκαζέρτα) δεν προσέφερε καμιά εγγύηση ότι η καινούρια συμφωνία θα τηρούνταν κατά γράμμα και δεν θα υπήρχαν παραβιάσεις τουλάχιστον από τη μεριά των δυνάμεων της αντίδρασης που στο πρόσφατο παρελθόν είχαν δείξει δείγματα πολύ κακής γραφής. Η αμνηστεία που προέβλεπε η συμφωνία της Βάρκιζας δεν αφορούσε ποινικά αδικήματα που διαπράχθηκαν κατά την περίοδο των "Δεκεμβριανών". Αυτή η παράλειψη αποδείχθηκε μοιραία για την ομαλή πορεία των πολιτικών εξελίξεων στην Ελλάδα. Ενώ η ηγεσία του ΕΑΜ που οι ενέργειες της κατά τα Δεκεμβριανά ενέπιπταν στον κύκλο των πολιτικών πράξεων, κινείται ελεύθερα, ένα πλήθος από κατώτερα στελέχη ή απλά μέλη καταδιώκεται για ποινικά αδικήματα. Πολλά στελέχη του ΕΑΜ για να αποφύγουν τις διώξεις καταφεύγουν πάλι στα βουνά. Το κλίμα της συμφύλιωσης δηλητηριάζεται. Η κυβέρνηση Πλαστήρα παραιτείται στις 8 Απριλίου 1945 και αναλαμβάνει το σχηματισμό της νέας κυβέρνησης ο ναύαρχος Πέτρος Βούλγαρης.

Μετά από την παραίτηση και αυτής της νέας κυβέρνησης (17 Οκτωβρίου 1945), σχηματίζεται νέα κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον αρχηγό των φιλελεύθερων θεμιστοκλή Σοφούλη (22 Νοεμβρίου 1945) πως κύριο έργο του θα είχε την διενέργεια εκλογών. Οι εκλογές προσδιορίζονται για τις 31 Μαρτίου 1946, όμως το κλίμα που επικρατεί δεν είναι καθόλου ευνοϊκό για την ελεύθερη άσκηση του εκλογικού δικαιώματος. Στην ύπαιθρο ένοπλες φιλομοναρχικές και ακροδεξιές ομάδες τρομοκρατούν τους χωρικούς, ενώ στην Αθήνα τα επεισόδια ανάμεσα σε δεξιούς και αριστερούς πολλαπλασιάζονται. Το κομμουνιστικό κόμμα και τα κόμματα που είχαν συνεργαστεί μαζί του στο ΕΑΜ κηρύττουν αποχή από τις εκλογές. Οι εκλογές τελικά διενεργούνται στις 31 Μαρτίου με αποχή των ΕΑΜικών κομμάτων.

Η κάληψη δίνει την πλειοψηφία στο συντηρητικό λαϊκό κόμμα, τ'όποιο κατά τη διάρκεια της προεκλογικής εκστρατείας ως κύριο στόχο του είχε θέσει την επαναφορά του βασιλιά Γεωργίου του Β'. Στις 17 Απριλίου ο αρχηγός του λαϊκού κόμματος Κων/νος Τσαλδάρης σχηματίζει κυβέρνηση. Την 1^η Σεπτεμβρίου του 1946 διενεργείται δημοψήφισμα το οποίο αποβαίνει υπέρ της μοναρχίας με ποσοστό 69%. Ενώ στις 27 Σεπτεμβρίου ο Γεώργιος ο Β επιστρέφει στην Ελλάδα, οι κομμουνιστές κατηγορούν το δημοψήφισμα ως νόθο και αποφασίζουν να αντιδράσουν με ένοπλο αγώνα. Ο Γενικός Γραμματέας του ΚΚΕ Νίκος Ζαχαριάδης, ο οποίος κατά τη διάρκεια της κατοχής ήταν αιχμάλωτος των Γερμανών σε στρατόπεδο συγκέντρωσης, αναθέτει στο Μάρκο Βαφειάδη τη συγκρότηση "δημοκρατικού στρατού" στα βουνά. Ενώ το κομμουνιστικό κόμμα κηρύσσεται παράνομο, η Ελλάδα βαδίζει προς ένα ολοκληρωτικό εμφύλιο πόλεμο με ανυπολόγιστες συνέπειες. Η ηγεσία του ΚΚΕ αποφασίζει κάπως αργά να αντιδράσει δυναμικά στα σχέδια της αντίδρασης. Όμως η διάλυση του ΕΛΑΣ και ο αποπλισμός του με την συμφωνία της Βάρκιζας είχαν υπονομεύσει σε μεγάλο βαθμό την πολεμική ικανότητα των αριστερών δυνάμενων στην Ελλάδα. Ο τριετής εμφύλιος πόλεμος 1946-1949 παρόλες τις δυσκολίες για το "δημοκρατικό στρατό" αρχίζει νικηφόρα, μια σειρά όμως ενέργειες κυρίως τακτικής που αφορούν την οργάνωση και την δομή του "δημοκρατικού στρατού" αποβαίνουν καθοριστικές για την εξέλιξη του πολέμου. Ο Ζαχαριάδης επιλέγει μορφή οργάνωσης τακτικού στρατού για τον ΔΣΕ. Η ενέργεια του αυτή, κορυφαίο σφάλμα τακτικής, οδηγεί τον ΔΣΕ σε αλληπάλληλες ήττες. Η μικρή αριθμητικά δύναμη του ΔΣΕ και η αδυναμία στρατολόγησης στελεχών και οπλιτών -

που φυσικά οφείλεται στις αντίξοες συνθήκες που επικρατούν στην ύπαιθρο και παίρνουν την μορφή άγριας τρομοκρατίας των ένοπλων δεξιών ομάδων - θέτει εξ αρχής το πρόβλημα του πώς θα δράσει σαν τακτικός σχηματισμός ένας σχετικά μικρός αριθμός αξιωματικών και οπλιτών. Το πρόβλημα που δημιουργήσε η απόφαση του Ζαχαριάδη δεν ξεπερνιέται και ο συνδυασμός με την αλλαγή "υψηλού προστάτη" της Ελλάδας το 1947 δημιουργούν τις συνθήκες μέσα στις οποίες θα έρθει η ήττα για τον ΔΣΕ.

Η αμερικάνικη στρατιωτική βοήθεια που αποτελεί την υλοποίηση του δόγματος Τρούμαν γέρνει την πλάστιγγα προς όφελος των δυνάμεων της αντεπανάστασης. Η αμερικάνικη επέμβαση στην Ελλάδα ανοίγει ένα νέο κεφάλαιο στην ιστορία της εξάρτησης της χώρας μας από ξένες δυνάμεις και αποβαίνει ο καθοριστικός παράγοντας για τις πολιτικές εξελίξεις στις δεκαετίες που θα ακολουθήσουν. Η ήττα του δημοκρατικού στρατού στα τέλη του 1949 δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την απρόσκοπτη και χωρίς κλυδωνισμούς εδραίωση της αστικής εξουσίας. Μέσα σ' αυτό σκηνικό του εμφυλίου πολέμου 1946 - 1949 η κίνηση του ΙΔΕΑ ανδρώνεται και κατορθώνει να ελέγχει στα τέλη του 1950 ουσιαστικά το στράτευμα. Το 1950 περίπου 2.500 αξιωματικοί ανήκαν στον κύκλο του ΙΔΕΑ. Ο ΙΔΕΑ εκμεταλλεύεται την νέα αμερικάνικη πολιτική για να προωθήσει τους σκοπούς του. Ο ΙΔΕΑ επιζητεί την ευκαιρία να επιβάλλει την πολιτική του λύση, που είναι η λύση του κράτους έκτακτης ανάγκης. Τα πολιτικά γεγονότα των ετών 1950-1951 με τις αλληπάλληλες κυβερνήσεις του κέντρου αποτελούν το έναυσμα για ουσιαστική δραστηριοποίηση του ΙΔΕΑ προς την κατεύθυνση που αναφέραμε. Η ευκαιρία όμως του δίνεται με ένα γεγονός φαινομενικά όχι σπουδαίας σημασίας όπως αυτό της παραίτησης του αρχιστράτηγου Παπάγου. Ο Παπάγος προχωράει στη κίνηση της παραίτησης έχοντας υπόψη του ότι το εκόμενο του βήμα θα είναι η ίδρυση ενός καθαρά προσωπαγούς κόμματος. Η ενέργεια του αυτή βρίσκει σύμφωνους τους αμερικανούς που θέλουν να δώσουν ένα νέο πρόσωπο στη δεξιά.

Ο Παπάγος φαντάζει σαν ο ενοποιητικός παράγοντας για τις διασκορπισμένες δυνάμεις του δεξιού χώρου. Συνάμα είναι ένα είδωλο όχι μόνο στις τάξεις του στρατού, αλλά και για μεγάλο μέρος των δεξιών μαζών που βλέπουν στο πρόσωπό του τον σωτήρα-νικητή του εμφυλίου πολέμου. Ο Παπάγος αποφασίζει με μια έξυπνη κίνηση, όπως ήταν αυτή της παραίτησής του να κάνει τον στρατό κομβικό

σημείο της πολιτικής ζωής διατηρώντας όμως τα προσχήματα. Οι κινηματίες του ΙΔΕΑ πιθανόν να τα έβλεπαν όλα αυτά. Αποφασίζουν όμως να κάνουν μια δυναμική ενέργεια που παίρνει την μορφή προαναγγελλόμενου στην προσπάθειά τους να κάνουν πιο αισθητή την παρουσία τους και πιθανά να εκβιάσουν τους πολιτικούς του κέντρου να αποδεχτούν τις δικές τους λύσεις. Το εγχείρημα τους όμως πέφτει στο κενό και η κίνησή τους αυτή παίρνει μορφή οπερέτας την οποία ο Παπάγος εκμεταλλεύεται έξυπνα για να δείξει την δύναμή του προς όλες τις κατευθύνσεις. Το προανυγγελλόμενο παίρνει τέλος με την επίκληση του Παπάγου στους κινηματίες και την παραπομπή των περισσότερων απ' αυτούς στην στρατιωτική δικαιοσύνη. Ο ΙΔΕΑ έχει πλήρως υποκατασταθεί και στις ενέργειες και στις απόψεις του από τον αρχιστράτηγο Παπάγο. Η Νίκη του "Ελληνικού Συναγερμού" στις εκλογές της 16.11.1952 δικαιώνει απόλυτα τις επιλογές και τις ενέργειες του Παπάγου. Ο Παπάγος που είναι ο πραγματικός ηγέτης του ΙΔΕΑ έχει σαν σκοπό να δώσει στον ΙΕΔΑ μια επίφαση νομιμότητας που μόνο η άνοδο του ίδιου στην εξουσία μπορεί να κάνει δυνατή. Ο Δ. Χαραλάμπης γράφει :

"Ο Παπάγος αντικατέστησε αμέσως την ηγεσία του στρατού και της αστυνομίας. Οι αξιωματικοί του ΙΔΕΑ, που ήδη είχαν ανέλθει στα ανώτατα κλιμάκια της ιεραρχίας, αλλά είχαν αποστρατευτεί μετά το κίνημα του 1951, ανέλαβαν όλες τις διοικήσεις των επιτελείων. Οι βασιλικοί ή απλώς μη ΙΔΕΑτες : Γρηγορόπουλος (ΑΓΕΕΘΑ), Τσακαλώτος (ΑΓΕΣ), Πεντζόπουλος (Γενικός Επιθεωρητής Στρατού), Βασίλας (Διοικητής ΑΣΔΕΝ), ο οποίος προΐστατο και των ανακρίσεων που ανατέθηκαν στον ταγματάρχη Ζωζωνάκη σχετικά με το κίνημα του '51 κ.ά. απομακρύνθηκαν. Αντικαταστάθηκαν από τους αρχηγούς της απόπειρας που ο Παπάγος επανέφερε στο στρατό : Κιτριλάκη (το δεξί χέρι του Παπάγου), Τσιγγούνη, Χρηστέα, Γωγούση κ.ά. Ειδικά ο Κιτριλάκης που έγινε ΑΓΕΕΘΑ ήταν και ο οργανωτικός νους του κινήματος. Μόνο ο Κε αΐδης (ΑΓΕΑ) παρέμεινε. Ήταν μέλος του ΙΔΕΑ και είχε οργανώσει τη σκευωρία και οδήγησε στις εκκαθαρίσεις στην αεροπορία. Ακόμη και ο αρχηγός του στρατιωτικού οίκου του βασιλιά, στρατηγός Βεντήρης απομακρύνθηκε".

Όπως βλέπουμε λοιπόν, τα στελέχη του ΙΔΕΑ κατορθώνουν με την άνοδο του Παπάγου στην εξουσία να αποκτήσουν με την προώθησή τους στην στρατιωτική ιεραρχία και τον τυπικό έλεγχο του στρατεύμα-

τος. Δίνεται λοιπόν έτσι η εντύπωση σ' όσους γνώριζαν τις δραστηριότητες του ΙΔΕΑ ότι η ταύτιση της επίσημης στρατιωτικής ηγεσίας με την ηγεσία του ΙΔΕΑ τερμάτιζε κατά κάποιο τρόπο την συνομοτική του δραστηριότητα. Η εντύπωση όμως αυτή στέκεται απατηλή στο βαθμό που η κατάκτηση από τον ΙΔΕΑ της επιφάνης νομιμότητας που αυτός χρειάζεται για να επιβάλλει τις λύσεις του, βρίσκεται κάτω από τη "δαμόκλειο σπάθη" της συνέχειας ή μη της πρωταγωνιστικής θέσης του Παπάγου στην πολιτική ζωή. Ο θάνατος του Παπάγου το 1955 διαλύει τις ψευδαισθήσεις όσων πίστευαν ότι η κίνηση του ΙΔΕΑ είχε διαλυθεί. Η νέα πολιτική κατάσταση όπως αυτή διαμορφώνεται με την πρωθυπουργοποίηση του Κων/νου Καραμανλή και την διάλυση στη συνέχεια του κόμματος του "Ελληνικού Συναγερμού" δίνει νέα ώθηση στους στρατιωτικούς κύκλους που βρίσκονται στην εμβέλεια του ΙΔΕΑ για μια σειρά αναμίξεων στην πολιτική ζωή της χώρας. Ο ΙΔΕΑ δεν έχει διαλυθεί, απλά οι νέες πολιτικές συγκυρίες του δίνουν την δυνατότητα να μεταλλαχθεί σε κάποιες άλλες οργανωτικές μορφές που όμως αποτελούν συνέχειά του. Η τριγωνική μορφή άσκησης της πολιτικής εξουσίας που έχει εγκατασταθεί με το τέλος του εμφυλίου πολέμου, και έχει αποκρυσταλλωθεί στο σχήμα ανάκτορα - στρατός - αμερικάνοι με το θάνατο του Παπάγου αναοριοθετείται. Η αναοριοθέτηση αυτή δίνει ένα καθαρό προβάδισμα στα ανάκτορα που κάνοντας χρήση της συνταγματικής επιταγής ότι ο βασιλιάς είναι αρχηγός των ενόπλων δυνάμεων προσπαθούν να συνδιαλαγούν στο βαθμό που αυτό είναι δυνατό με τους ΙΔΕΑΤΕΣ αξιωματικούς και να θέσουν υπό τον έλεγχό τους το στράτευμα. Η προσπάθεια των ανακτόρων τυπικά φαίνεται επιτυχημένη, αλλά η μεταλλαγή του ΙΔΕΑ στην υποκινούμενη από την CIA ΕΕΝΑ ανοίγει ένα νέο συνομοτικό κύκλο που έχει σαν στόχο να ελέγξει τον στρατό εξυπηρετώντας τα σχέδια ξένων κέντρων αποφάσεων. Ο έλεγχος του στρατεύματος αποτελεί το κλειδί για την επιβολή οποιωνδήποτε πολιτικών λύσεων στην μετεμφυλιακή Ελλάδα καθώς και για το μπλοκάρισμά τους. Η ίδρυση της ΕΕΝΑ το 1958 από τον έμμισθο πράκτορα της CIA (όπως αποκαλύφθηκε αργότερα στην δίκη της χούντας Γεώργιο Παπαδόπουλο έχει σαν στόχο να επιβάλλει τις πολιτικές λύσεις του στρατού στη πολιτική ζωή κάτω όμως από την καθοδήγηση της CIA, της JUSMAG (Αμερικανικής Στρατιωτικής Αποστολής στην Ελλάδα) και του State Department. Η ΕΕΝΑ συγκροτείται λοιπόν μέσα σε μια πολιτική συγκυρία όπου η άνοδος της ΕΔΑ σαν αξιωματικής αντιπολίτευσης στις

εκλογές του 1958, δίνει νέα τροφή στην αντικομμουνιστική υστερία που επικρατεί στο στράτευμα. Η διαφοροποίηση της ΕΕΝΑ από τον ΙΔΕΑ έγκειται κύρια στην έντονη δραστηριότητα της που με την μορφή που αυτή παίρνει κάθε φορά στοχεύει στο μπλοκάρισμα των πολιτικών εξελίξεων. Οι ενέργειες που εκπορεύονται από την ΕΕΝΑ, και εκτείνονται σε ένα μεγάλο φάσμα που ξεκινάει από καθαρά τρομοκρατικές και φθάνει σε καθαρά προβοκατόρικες, είναι καλά σχεδιασμένες.

Οι αμερικάνοι χρησιμοποιούν την ΕΕΝΑ στην προσπάθειά τους να διατηρήσουν ένα πολιτικό κλίμα που θα εξυπηρετεί τα σχέδιά τους στην Ανατολική Μεσόγειο. Οι γνώστες της Ιστορίας της Ανατολικής Μεσογείου στην εικοσαετία 1955-1975 μπορούν να δουν πολύ καθαρά πως οι Αμερικάνοι προωθούσαν τα σχέδια τους χρησιμοποιώντας εσαν εφιαλτήριο γι' αυτά τον ελληνικό χώρο. Ο Δημ. Χαραλάμπης γράφει χαρακτηριστικά για την δράση της ΕΕΝΑ :

"Ο ΕΕΝΑ εκμεταλλεύτηκε τη σχέση ΙΔΕΑ - Μοναρχίας και με το προσημα του αντικομμουνισμού και του μοναρχισμού κατάφερε όχι μόνο να επιτείνει την αποσταθεροποίηση των κοινοβουλευτικών κυβερνήσεων της δεξιάς (σχέδιο "Περικλής", δολοφονούν τον Λαμπράκη κ.λ.π.) και του κέντρου (Γοργοπόταμος, Υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ, Έβρος κλπ.), αλλά να αποσταθεροποιήσει και αυτή την ίδια τη σχέση ΙΔΕΑ - Μοναρχίας. Αποτέλεσμα αυτής της αποδέσμευσης - αποσταθεροποίησης ήταν και η πλήρης αποτυχία του κινήματος του βασιλιά τον Δεκέμβριο του 1967".

Στην δράση λοιπόν της ΕΕΝΑ καθώς και στα πολιτικά γεγονότα της δεκαετίας του 60 θα ανιχνεύσουμε τα αίτια και τις αφορμές για την εκδήλωση του Απριλιανού πραξικοπήματος του 1967.

Αφετηρία για τα πολιτικά γεγονότα που σημάδεψαν την δεκαετία του 1960 στέκονται τα αποτελέσματα των εκλογών του 1958. Η άνοδος η εκλογική της ΕΔΑ δημιουργεί μια νέα κατάσταση στην πολιτική σκηνή που ανατρέπει σε μεγάλο βαθμό τις ισορροπίες που είχαν διαμορφωθεί με την δημιουργία του συναγερμικού κράτους των ετών 1952-1955. Για την αστική εξουσία επανέρχεται επίκαιρο το πρόβλημα του κινδύνου "από τα κάτω". Φυσικά η εκλογική επιτυχία της ΕΔΑ που οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στον εκλογικό νόμο των εκλογών του 1958, και στην απουσία ισχυρών κεντρικών δυνάμεων δεν σήμαινε ότι οι μετεμφυλιακές δομές της εξουσίας θα μπορούσαν να δια-

τρέξουν οποιοδήποτε κίνδυνο. "Οι σκοτεινές δυνάμεις της ανωμαλίας" όπως τις είχε αποκαλέσει κάποτε ο στρατηγός Πλαστήρας όμως διολυκάνουν μέσα από μια δικιά τους ιδιότυπη λογική, το μόνιμο πρόβλημα του "κινδύνου από τα κάτω" για να προωθήσουν τα σχέδιά τους. Οι δυνάμεις αυτές που έχουν σαν δυναμικό τους έρεισμα την ΕΕΝΑ και τα διαβρωμένα από την αντικομμουνιστική υστερία σώματα ασφαλείας συνομωτούν με στόχο να υπονομεύσουν το νέο πολιτικό κλίμα που έχουν δημιουργήσει οι εκλογές του 1958. Η συνομωσία αυτή καταλήγει στο εκλογικό πραξικόπημα του 1961 με την οργανωμένη βία και νοθεία και στην εφαρμογή του περίφημου στρατιωτικού σχεδίου "Περικλής".

Ο "Περικλής" αποτελεί την γενική πρόβα για την εφαρμογή έξι χρόνια αργότερα ενός άλλου σχεδίου, του σχεδίου "Προμηθέας", που θα καταλύσει τις λαϊκές ελευθερίες και θα δημιουργήσει την "εφτάχρονη χούντα". Ο δημοσιογράφος Γιάννης Κάτρης στο βιβλίο του "Η γέννηση του νεοφασισμού στην Ελλάδα" γράφει για το σχέδιο "Περικλής" :

"Σύμφωνα με τον σαφή διαχωρισμό που καθόριζε το σχέδιο "Περικλής" στις πόλεις έγινε σχεδόν μόνο νοθεία και στην ύπαιθρο ασκήθηκε σχεδόν μόνο βία. Ένα από τα τεκμήρια της ασκηθείσας βίας είναι οι 198 δικαστικές καταδίκες οργάνων της τάξεως και αξιωματικών του στρατού για τραυματισμούς και βιαιοπραγίες των μηνυτών τους. Αν ληφθεί υπόψη ότι η Καραμανλική δικαιοσύνη απενέμετο με κριτήρια σκανδαλώδους ευνοίας προς τα κρατικά όργανα γίνεται φανερό πόσο αυταπόδεικτες θα πρέπει να ήταν οι κατηγορίες ώστε να καταδικαστούν οι ασκήσαντες την εκλογική βία. Και ασφαλώς οι 198 θαραλέοι πολίτες που κατέθεσαν μηνύσεις αποτελούσαν ελάχιστο ποσοστό εκείνων που ήταν στην ίδια αν μη χειρότερη μοίρα, αλλά δεν αποτόλμησαν να έλθουν σε προσωπική αντιδικία με τα ένοπλα κρατικά όργανα. Η επιχείρηση "νοθεία" δεν υστέρησε σε αποτελέσματα από την επιχείρηση "βία". Μέσα στην Αθήνα ο αριθμός των παρανόμως εγγραφέντων που ψήφισαν την ΕΡΕ αποδείχθηκε ότι προσήγγιζε τις 200.000. Από μια έρευνα προέκυψε ότι χιλιάδες δήθεν νέων εκλογέων έφεροντο κατοικούντες σε δρόμους που δεν υπάρχουν κατοικίες, αλλά μόνο δέντρα ... Μερικές εκατοντάδες πλαστών ψηφοφόρων είχαν δώσει σαν διεύθυνση το οίκημα που στεγάζει την υπηρεσία προστασίας υψηλών προσώπων. Εξάλλου, το αποτέλεσμα των στρατιωτικών ψήφων, ενώ με τη συνήθη "λελογισμένη" βία ήταν 70-80% υπέρ της

δεξιάς, τώρα είχε φτάσει το 100%. Στην "Επιτηρούμενη ζώνη" το ίδιο. Το συνηθισμένο ποσοστό των 70-85% υπέρ της δεξιάς κατά νόμους υπερέβει ήδη τα 90% και σε ορισμένες περιοχές έφτασε το 100%. Η ύπαρξη και εφαρμογή του επιτελικού σχεδίου "Περικλής" πιστοποιήθηκε από ανακριτική επιτροπή υπό την προεδρία του αντιστράτηγου Χαρ. Λουκάκη.

Σύμφωνα με το πόρισμα της Επιτροπής Λουκάκη το σχέδιο είχε εκπονηθεί από μια "Δευτεροβάθμια συντονιστική επιτροπή", αποτελούμενη από ανώτερους αξιωματικούς της ΚΥΠ, του στρατού και των σωμάτων ασφαλείας. Αν και η εργασία ήταν συλλογική, βασικοί αρχιτέκτονες του σχεδίου ήταν ο αντιστράτηγος Β. Καρδαμάκης και ο τότε συνταγματάρχης Οδ. Αγγελής, ο οποίος μετά το πραξικόπημα των συνταγματάρχων τοποθετήθηκε αρχηγός ΓΕΣ και τον Δεκέμβριο του 1968 αρχιστράτηγος. Το σχέδιο "Περικλής" συντεταγμένο με την ορολογία πολεμικής επιχείρησης, προέβλεπε δραστικές επεμβάσεις για την επικράτηση των φίλων και την κατατρόπωση του εχθρού. Ως φίλοι προσδιορίζονταν οι "Κυανοί" (Ε.Ρ.Ε.), ως εχθροί δε, κατά πρώτον οι "Ερυθροί" (ΕΔΑ) και δεύτερον οι "κίτρινοι" (Ένωση Κέντρου). Όταν πρωτοκαταγγέλθηκε το σχέδιο "Περικλής" στις 16 Σεπτεμβρίου 1961 από την ΕΔΑ η κυβέρνηση της ΕΡΕ αρκέστηκε στη δήλωση ότι επρόκειτο για μια από τις συνηθισμένες συκοφαντίες της αριστεράς, που δεν άξιζε να τις πάρει κανείς στα σοβαρά ... Μετά το εκλογικό πραξικόπημα, όταν η καταγγελία υιοθετήθηκε από την Ένωση Κέντρου και πάλι η ΕΡΕ αρνήθηκε την ύπαρξη παρόμοιου σχεδίου. Αργότερα όμως προσκομίσθηκαν αδιάσειστα στοιχεία. Στις 25 Φεβρουαρίου 1965 ο τότε πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου παρουσίασε αιφνιδιαστικά στη Βουλή το πόρισμα της ανακριτικής επιτροπής, που φώτιζε όλες τις πτυχές του σχεδίου. Η ΕΡΕ αναγκάστηκε να παραδεχτεί ότι πράγματι κατ' εντολή της η "Δευτεροβάθμια Συντονιστική Επιτροπή" είχε εκπονήσει το σχέδιο "Περικλής", αλλά ότι τούτο αφορούσε την καταπολέμηση του Κομμουνισμού και ήταν άσχετο με τις εκλογές του 1961. Τότε ο Γ. Παπανδρέου διάβασε από το βήμα της Βουλής περικοπές του κειμένου του σχεδίου που μιλούσαν συγκεκριμένα για τις εκλογές ... Η ΕΡΕ όμως δεν αποστομώθηκε. Έδωσε την εξήγηση ότι η λέξη "εκλογαί" παρεισέφρυσε μερικές φορές στο κείμενο από "συγγραφικήν απειρίαν" του γραμματέα της Επιτροπής που το συνέταξε... στο σημείο αυτό κάποιος βουλευτής του κέντρου ρώτησε : "Ποιός είναι αυτός ο ηλίθιος γραμματεύς;"

Και δόθηκε η απάντηση : "Είναι ένας αντισυνταγματάρχης του πυροβολικού. Ονομάζεται Γ. Παπαδόπουλος". Το όνομα του μελλοντικού δικτάτορα Γ. Παπαδόπουλου έτσι όπως εμφανίζεται στην υπόθεση του σχεδίου "Περικλής" δίνει και το μέτρο του πόσο προχωρημένες και σε ποιό βαθμό ήταν οι δραστηριότητες της ΕΕΝΑ.

Η επόμενη κίνηση αποσταθεροποίησης της πολιτικής ζωής πραγματοποιείται το 1963 και παίρνει την μορφή της δολοφονίας από παρακρατικούς συνεργάτες των σωμάτων ασφαλείας του βουλευτή της αριστεράς Γρηγόρη Λαμπράκη. Η προμελετημένη αυτή δολοφονία έχει σαν στόχο να υπονομεύσει για λόγους που θα εξηγήσουμε παρακάτω τον πρωθυπουργό Κων/νο Καραμανλή. Οι εκσυγχρονιστικές προσπάθειες του Κ. Καραμανλή κυρίως στην οικονομία που παίρνουν την μορφή επιθυμίας σύνδεσης με το Ευρωπαϊκό Κεφάλαιο δεν είναι αρεστές ούτε στους Αμερικάνους, αλλά ούτε και στις δυνάμεις εκείνες που έχουν συμφέρον να διατηρήσουν το Status Quo μιας Ελλάδας υπανάπτυκτης οικονομικά και εξαρτημένης πολιτικά από τις Η.Π.Α.

Οι δυνάμεις αυτές βλέπουν τον κίνδυνο τώρα στο πρόσωπο του Ριζοσπάστη πολιτικού που δείχνει να αντιλαμβάνεται με ένα ιδιόρρυθμο πολιτικό αισθητήριο τις επερχόμενες πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις. Το πρότυπο του Καραμανλή είναι ο στρατηγός Ντεγκόλ και η πολιτική που αυτός εκφράζει και συνίσταται στην προσπάθεια για την υλοποίηση του οράματος της ενωμένης Ευρώπης. Η πολιτική σκηνή το 1963 σκιάζεται από το κορυφαίο πολιτικό γεγονός της απόφασης του Κων. Καραμανλή να αποχωρήσει από την πολιτική ζωή. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η απόφαση αυτή αποτελεί κατά κάποιο τρόπο την εισαγωγή για τα τραγικά γεγονότα που θα ακολουθήσουν. Οι δυνάμεις της αντίδρασης έχουν κερδίσει τον πρώτο γύρο. Οι εκλογικές αναμετρήσεις της 3ης Νοεμβρίου 1963 και της 16ης Φεβρουαρίου 1964 προβάλλουν σαν παλαιϊκή απαίτηση το αίτημα για πραγματική δημοκρατία και κοινωνική απελευθέρωση. Ο αποδέκτης όμως του μηνύματος που είναι η Ένωση Κέντρου και ο αρχηγός της Γ. Παπανδρέου θα φαλκιδεύσουν με την άσκηση μιας αρκετά αντιφατικής πολιτικής τη ψήφο του λαού και θα δημιουργήσουν πρόβλημα κρίσης εκπροσώπησης. Την κρίση αυτή, η σύγκρουση με την μοναρχία το 1965 για το ποιός θα έχει τον έλεγχο του στρατού την κάνει πιο πολύ, μπορούμε να πούμε, αδιέξοδη. Το αδιέξοδο βρίσκεται στη πολιτική της Ένωσης Κέντρου που από τη μια μεριά θέλει να παίξει το ρόλο του θεματοφύλακα της αστικής εξουσίας και από

την άλλη δεν διστάζει να 'ρθεί σε σύγκρουση με έναν από τους βασικούς κρίκους της, τη μοναρχία. Αυτή την πολιτική που πατάει σε δύο βάρκες και οι δύο μπάζουν νερά ο Γ. Παπανδρέου την πληρώνει με την αποπομπή του από την πρωθυπουργία τον Ιούλιο του 1965 και την πετυχημένη κίνηση από μέρος του Κων/νου του Β' "σαλαμοποίησης" της πολιτικής ζωής.

Η Ένωση Κέντρου με την κοντόθωρη πολιτική της δεν μπόρεσε να ξεφύγει από το σύνδρομο του δικομματισμού. Το σύνδρομο αυτό απαιτούσε πολιτικές κινήσεις αυστηρά οριοθετημένες στα πλαίσια μιας βασικά ενδοαστικής διαμάχης και τίποτε πέρα από αυτό. Η Ένωση Κέντρου έπαιξε, μπορούμε να πούμε συνειδητά το παιχνίδι της αντίδρασης και το έπαιξε μέσα σε ένα προπέτασμα καπνού για δήθεν ελευθερίες που κατακτιώνται και πλέρια δημοκρατία που όμως τα όρια της εξαντλήθηκαν στην μαζική λαϊκή εκτόνωση των "Ιουλιανών". Δεν θάταν υπερβολή να μιλήσουμε για "μαζική ψυχοθεραπεία με σύνθημα μια γενική και αόριστη "αλλαγή" που όμως στην πρώτη της σύγκρουση με το κατεστημένο κατέθετε τα όπλα και το 'βαζε στα πόδια. Η Μαζική Λαϊκή Εκτόνωση των "Ιουλιανών" ήταν πιστεύουμε ένας από τους βασικότερους λόγους που ο λαός δεν αντέδρασε στο στραγγαλισμό των ελευθεριών του δύο χρόνια αργότερα στις 21 Απριλίου 1967. Μέσα σε αυτό το πολιτικό σκηνικό που οριοθετείται από διάφορες αντιφατικές πολιτικές ενέργειες από τη μεριά της Ένωσης Κέντρου οι στρατιωτικοί κύκλοι, που πρόσκεινται στην ΕΕΝΑ βρίσκουν και πάλι τις ευκαιρίες να δραστηριοποιηθούν για να εκβιάσουν τους πολιτικούς να αποδεχθούν το γεγονός ότι ο μόνος κυρίαρχος στο στρατό είναι αυτοί και κανένας άλλος.

Μια σειρά από προβοκατόρικες ενέργειες, όπως οι εκρήξεις στον Γοργοπόταμο, το σαμποτάζ στον Έβρο και η υπόθεση "Ασπίδα", δημιουργούν κλίμα ανησυχίας στις Ένοπλες Δυνάμεις και έντεχνα προσπαθούν να καλλιεργήσουν την ιδέα ότι επίκειται κομμουνιστική συνομοσία που έχει τις ρίζες της στο στράτευμα. Οι ενέργειες αυτές που θυμίζουν άλλες παλιότερες, όπως εκείνη της Αεροπορίας το 1952 στοχεύουν στη συντήρηση του κλίματος της μετεμφυλιακής αντικομμουνιστικής υστερίας στο στράτευμα και στην αξιοποίηση του, την κατάλληλη ώρα. Η Ένωση Κέντρου και η προσπάθεια της να ελέγξει το στράτευμα, τοποθετώντας στην ανώτατη ηγεσία του "δικούς" της ανθρώπους βρίσκεται στο στόχαστρο των προβοκατόρικων

αυτών ενεργειών. Οι μελλοντικοί πραξικοπηματίες του 1967, κατορθώνουν με τις ενέργειες τους να εκθέσουν την Ε.Κ. στα μάτια των ψηφοφόρων της, κατηγορώντας την τουλάχιστον έμμεσα για "δήθεν συνοδοιπορία με τους κομμουνιστές". Η Μοναρχία από την άλλη μεριά συμπληρώνει το έργο των μελλοντικών πραξικοπηματιών του '67, όσον αφορά τη διαμόρφωση της ανώτατης ηγεσίας του στρατεύματος. Η αποπομπή του Γ. Παπανδρέου από την πρωθυπουργία και οι κατοπινές πολιτικές εξελίξεις όπως αυτές ορίζονται από τον διορισμό, από την μοναρχία αλληπάλληλων εξωκοινοβουλευτικών κυβερνήσεων δίνουν το πράσινο φως για δύο διαφορετικές στην μορφή αλλά όχι στο περιεχόμενο συνομοσίες, που σκοπεύουν στην κατάλυση του κοινοβουλευτισμού και στην εγκαθίδρυση δικτατορίας.

Η πρώτη από τις δύο αυτές συνομοσίες είναι γνωστή και σαν "χούντα" των στρατηγών. Η "χούντα" αυτή παίρνει εντολές από τα ανάκτορα που θέλουν παγιολογήσουν την κατάσταση που τα ίδια δημιούργησαν με την αποπομπή του Γ. Παπανδρέου από την πρωθυπουργία. Στην απόφασή τους αυτή τα ανάκτορα καταλήγουν μέσα από την εκτίμηση ότι η κοινοβουλευτική συνέχεια που πιθανά θα δημιουργούσαν οι εκλογές του Μαΐου του 1967, θα έδινε την χαριστική βολή όχι μόνο στην πολιτική κρίση που είχαν τα ίδια δημιουργήσει, αλλά και σε όλο το σύστημα των δομών της μετεμφυλιακής εξουσίας.

Η δεύτερη "χούντα" η "χούντα" των συνταγματαρχών που στην πλειοψηφία τους είναι μέλη της ΕΕΝΑ και πράκτορες της CIA, βλέπει τώρα την ευκαιρία να υπερκεράσει σε εθνοκοφροσύνη τη "χούντα" των στρατηγών και να κάνει πράξεις τις ιδεολογικές της απόψεις "περί κράτους έκτακτης ανάγκης". Η χούντα των συνταγματάρχων όμως διαφέρει από την χούντα των στρατηγών στα εξής :

α. Ενώ η χούντα των στρατηγών επιδιώκει μια δικτατορική λύση που θα είναι βραχυχρόνια και θα δώσει τη δυνατότητα στα ανάκτορα να ελέγξουν τις πολιτικές εξελίξεις, η χούντα των συνταγματάρχων επιδιώκει να εγκαθιδρύσει και να θεσμοποιήσει σε μόνιμη βάση κράτος έκτακτης ανάγκης.

β. Η χούντα των στρατηγών δεν τηρεί κανέναν από τους συνωμωτικούς κανόνες σε αντίθεση με τις κινήσεις της χούντας των συνταγματάρχων που γίνονται μέσα σε κλίμα έντονης μυστικότητας.

γ. Η χούντα των συνταγματάρχων συνδέεται άμεσα με ξένα κέντρα αποφάσεων όπως είναι η CIA, σε αντίθεση η χούντα των στρατη-

γών δεν σχετίζεται με ξένα κέντρα αποφάσεων και παίρνει εντολές κατευθείαν από τα ανάκτορα.

δ. Η χούντα των στρατηγών λόγω ακριβώς της θέσης της στην ιεραρχία του στρατεύματος δεν έχει την απεριόριστη δυνατότητα να ελέγξει τις απαραίτητες θέσεις - κλειδιά για την επιτυχία ενός πραξικοπήματος. Ενώ η χούντα των συνταγματαρχών είναι καλά προετοιμασμένη σε αυτό το σημείο και η όλη εξέλιξη του σχεδίου "Προμηθέας" τη νύχτα της 20^{ης} προς 21^η Απριλίου 1967 μας δίνει το δικαίωμα να μιλήσουμε για μια έξοχα οργανωμένη κίνηση που μόνο το στοιχείο της προχειρότητας δεν μπορεί κανείς να της προσάψει.

Βλέπουμε ότι, η χούντα των στρατηγών δεν ήταν καθόλου οργανωμένη στην προσπάθειά της να επιβάλλει την μοναρχικής έμπνευσης δικτατορική λύση. Αυτή τουλάχιστον την αδυναμία που αφορούσε το καθαρά στρατιωτικό μέρος της επιχείρησης η χούντα των συνταγματαρχών την γνώριζε πολύ καλά. Τις αδυναμίες που σχετίζονταν με το πολιτικό σκέλος του όλου εγχειρήματος και οι δύο χούντες είχαν προβλέψει ότι θα τις έλυναν εύκολα μια που ο πολιτικός κόσμος της χώρας φαίνονταν ανίκανος να αντιμετωπίσει μια οποιαδήποτε κίνηση δικτατορικής εκτροπής. Τελικά η δικτατορική εκτροπή πραγματοποιείται από την χούντα των συνταγματαρχών, και η μοναρχία μη έχοντας κάποια πιο εφικτή λύση απ' αυτή της συνεργασίας αναγκάζεται να αποδεχθεί τα τετελεσμένα γεγονότα. Για την μοναρχία το Απριλιανό πραξικόπημα σημαίνει το τέλος μιας ψευδαίσθησης που διακατείχε σαν έμμονη ιδέα την βασιλική οικογένεια. Η έμμονη αυτή ιδέα συνοψίζονταν στην άποψη που είχε ο βασιλιάς ότι ο στρατός αποτελούσε προσωπικό του φέουδο. Με το απριλιανό πραξικόπημα η σχέση στρατού - μοναρχίας παίρνει τέλος. Οι απριλιανοί πραξικοπηματίες ασχολούνται μετά την επιτυχία του εγχειρήματος τους με το πώς θα νομιμοποιήσουν και θα θεσμοθετήσουν το κράτος έκτακτης ανάγκης. Από την άλλη μεριά οι υψηλοί προστάτες των απριλιανών δηλαδή οι αμερικάνικες μυστικές υπηρεσίες και το State Department τρέφουν τα χέρια τους. Τα σχέδιά τους έχουν πετύχει τουλάχιστον όσον αφορά το σκέλος της εγκαθίδρυσης δικτατορικού καθεστώτος στην Ελλάδα. Το δεύτερό τους σχέδιο δηλαδή η διχοτόμηση της Κύπρου θα αργήσει πολύ να πραγματοποιηθεί και φυσικά δεν θα πραγματοποιηθεί από την χούντα του Παπαδόπουλου παρόλες τις φιλότιμες της προσπάθειες. Ο Ιστορικός Ν. Ψυρούκης

γράφει τα εξής για την ανάμειξη των αμερικάνων στο πραξικόπημα καθώς και για τους σκοπούς της χούντας :

"Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, τις συνθήκες της αμφισβήτησης της αμερικανοκρατίας από την ελληνική αστική τάξη (με σύμβολο την κυπριακή δημοκρατία), της εμφύλιας διαμάχης για την ταξική ηγεμονία, ανάμεσα στην παραδοσιακή αριστοκρατία και στην δύναμη συλλογική, γραφειοκρατική, κρατική αστική τάξη του ελληνικού καπιταλισμού, ο άδρατος στρατός των ΗΠΑ, η CIA το αμερικάνικο πεντάγωνο και το State Department, οι τρεις επίσημοι φορείς της επιβολής της ηγεμονίας των ΗΠΑ στο εξωτερικό, κίνησαν τα νήματά τους για να αναλάβουν οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις τις ευθύνες τους, τις ευθύνες του χωροφύλακα, του "προστάτη και κηδεμόνα".

Με ποιό σκοπό; Την αποκατάσταση της εσωτερικής ισορροπίας στο καθεστώς της ξένης εξάρτησης και κηδεμονίας, στο καθεστώς της αμερικανοκρατίας. Και αυτό, όμως, στη βάση της αναίρεσης του ίδιου του καθεστώτος της ξένης εξάρτησης και κηδεμονίας (μονόπλευρη επιβολή της θέλησης και των επιθυμιών του "προστάτη" και "κηδεμόνα" του Ελληνικού καπιταλισμού. Έτσι γεννήθηκε το "εθνοσωτήριο" καθεστώς της χούντας, το καθεστώς της 21^{ης} Απριλίου του '67. Και ήταν ολότελα φυσιολογικό ότι το καθεστώς αυτό πήρε την μορφή της στρατιωτικής χούντας, δηλαδή την μορφή στρατιωτικής οργάνωσης με κύριους πολιτικούς στόχους:

- α. την αποκατάσταση της εσωτερικής ισορροπίας στο καθεστώς της αμερικανοκρατίας και
- β. την εξάλειψη της αμφισβήτησης, από την μεριά της ελληνικής αστικής τάξης, του καθεστώτος αυτού με την επιβολή, την αυθαίρετη και βίαιη επιβολή, των συμφερότων της ηγεμονίας του βόρειου αμερικάνικου ιμπεριαλισμού στην καπιταλιστική Ελλάδα.

Εδώ, ακριβώς πρέπει να αναζητήσουμε την ειδική σχέση, την αντίφαση, του καθεστώτος της 21^{ης} Απριλίου του 1967. Η φασιστικοποίηση της Ελληνικής αστικής κοινωνίας προϋπήρχε, ακόμα από προπολεμικά. Ήταν ο καρπός της ανάπτυξης του ελληνικού κρατικού μονοπωλιακού καπιταλισμού. Στις 21 Απριλίου 1967, δεν ξαναγύρισε ο φασισμός στην Ελλάδα. Την ημέρα εκείνη καταργήθηκε ο ελληνικός μεταπολεμικός κοινοβουλευτισμός. Την θέση του την πήρε το χουντικό καθεστώς, και η αντιφαση του καθεστώτος αυτού ήταν ότι ερ-

χόταν να σταθεροποιήσει και να επεκτείνει τον ελληνικό καπιταλισμό μέσα στα πλαίσια ενός μονολιθικού καθεστώτος, του χουντικού καθεστώτος της σχεδόν απόλυτης κυριαρχίας των ΗΠΑ".

Την άποψη αυτή του Ψυρούκη εάν την συνδυάσουμε με το θεωρητικό σχήμα της εργασίας του Δημ. Χαραλάμης, που είναι ο εκσυγχρονισμός η συνέχεια - τομή και νομιμοποίηση της εξουσίας μπορούμε να κατανοήσουμε όχι μόνο τη φύση του χουντικού καθεστώτος αλλά και τις συνθήκες μέσα στις οποίες το καθεστώς αυτό κατέρρευσε. Μετά το αποτυχημένο βασιλικό κίνημα της 13ης Δεκεμβρίου του 1967, το χουντικό καθεστώς προχώρησε χωρίς προβλήματα στις προσπάθειες νομιμοποίησής του. Το χουντικό σύνταγμα του 1968, και η ανακήρυξη της προεδρικής δημοκρατίας από τον Παπαδόπουλο το 1973 είναι οι κυριότερες απόπειρες νομιμοποίησης του καθεστώτος. Οι απόπειρες αυτές δεν συνάντησαν καμιά λαϊκή συναίνεση. Η δεύτερη απόπειρα που συνοδεύτηκε από το πείραμα φιλέλευθεροποίησης Παπαδόπουλου-Μαρκεζίνη έδωσε και το μέτρο του πόσο το καθεστώς μπορούσε να νομιμοποιηθεί. Όμως δύο γεγονότα το ένα εσωτερικό και το άλλο παγκόσμιο άφησαν χωρίς συνέχεια τις προσπάθειες του καθεστώτος να νομιμοποιηθεί. Η εξέγερση του Πολυτεχνείου το 1973 και η παγκόσμια πετρελαϊκή κρίση δυναμιτίζουν τις ενέργειες του χουντικού καθεστώτος και οδηγούν στο Ιωαννινικό πραξικόπημα της 25ης Νοεμβρίου 1973. Ο σκληροπυρηνικός Ιωαννίδης επαναφέρει την "διασαλευμένη" τάξη πραγμάτων στο γνώριμο χρώμα των πρώτων χρόνων της χούντας. Ο Ιωαννίδης δεν θα θελήσει να παίξει κανένα πολιτικό ρόλο, θα ακολουθήσει πιστά τις εντολές της CIA, και θα επιχειρήσει την ανατροπή του Μακαρίου. Με την Κυπριακή τραγωδία τελειώνει και ο ρόλος των επεμβάσεων του στρατού στην πολιτική τουλάχιστον όπως αυτός είχε αποκρυσταλλωθεί στην μετεμφυλιακή Ελλάδα. Οι Αμερικάνοι έχουν πετύχει τα σχέδιά τους με τον διαμελισμό της Κυπριακής δημοκρατίας και μπρος στον κίνδυνο που δημιουργεί το κενό εξουσίας των ημερών της χουντικής επιστράτευσης τον Ιούλιο του 1974 αποφασίζουν την λύση της μεταπολίτευσης σαν μόνο διέξοδο από μια πανεθνική κρίση που υπήρχε κίνδυνος να απειλήσει σοβαρά τα θεμέλια του αστικού μεταμφυλιακού καθεστώτος. Ο Καραμανλής είναι για τους Αμερικάνους η μόνη λύση για να αποφευχθεί η κρίση. Δεν έχουν άλλα περιθώρια εκλογής και έτσι προσπαθούν να περισώσουν ότι μπορεί να περισωθεί. Η λύση Καραμανλή γίνεται αποδεκτή από τους στρατιωτικούς εκείνους που έβλεπαν σ' αυτή την εγγύηση για

την συνέχιση - και μετά την πτώση της Ιωαννιδικής Χούντας της
κομβικής θέσης του στρατού στην πολιτική ζωή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Α. ΜΕΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1. Ν. Αλιβιζάτος
"Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία 1821-1941",
τεύχος Α' 1981.
2. Τ. Βουρνάς
"Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας 1909-1940", Εκδόσεις ΑΦΩΝ
ΤΟΛΙΔΗ 1977.
3. Θ. Βερέμης
"Οι Επεμβάσεις του Στρατού στην ελληνική πολιτική 1916-
1936", εκδόσεις Οδυσσέας 1983.
4. Γ. Δερτιλής
"Κοινωνικός Μετασχηματισμός και Στρατιωτική Επέμβαση 1880-
1909", εκδόσεις Εξάντας, Γ' έκδοση 1985.
5. Γ. Κάρης
"Η γέννηση του νεοφασισμού στην Ελλάδα 1960-1970", εκδό-
σεις Παπαζήση 1974.
6. Σ. Λιναρδάτος
"Πως φτάσαμε στην 4^η Αυγούστου", Εκδόσεις Θεμέλιο, Ε' έκ-
δοση 1988.
7. Ν. Μουτέλης
"Νεοελληνική κοινωνία: 'Οφεις υπανάπτυξης", Εκδόσεις
Εξάντας 1978.
8. Heinz Richter
"1936-1946, Δύο Επαναστάσεις και Αντεπαναστάσεις στην
Ελλάδα", Δύο Τόμοι, Εκδόσεις Εξάντας, Β' έκδοση 1975.

9. Άλκης Ρήγας
"Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935 - Κοινωνικές Διαστάσεις της Πολιτικής Σκηνής".
10. Δ. Φωτιάδης
"3η Σεπτεμβρίου 1843" τη σειρά τα "Φοβερά Ντοκουμέντα" , Εκδόσεις ΦΥΤΡΑΚΗΣ.
11. Δ. Χαραλάμης
"Στρατός και Πολιτική Εξουσία - Η Δομή της Εξουσίας στην Μετεμφυλιακή Ελλάδα", Εκδόσεις ΕΞάντας 1985.
12. Ν. Ψυρούκης
"Ο Φασισμός και η 4η Αυγούστου" Εκδόσεις Επικαιρότητα 1977
13. Ν. Ψυρούκης
"Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας - Το καθεστώς της 21ης Απριλίου (1967-1974), ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ, Εκδόσεις Επικαιρότητα 1983.
14. "Ιστορία Νεώτερο και Σύγχρονη" Γ' Λυκείου, τεύχος Γ', Έκδοση Β', 1985.
15. Σπύρος Λιναρδάτος
"Η 4η Αυγούστου" Εκδόσεις Θεμέλιο, Ε' έκδοση 1988.
16. Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης : "Κοινωνικές και Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα", Εκδόσεις ΕΞάντας 1977.
17. Νίκος Ψυρούκης
"Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1940-1967)". ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ Εκδόσεις ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ 1983.
18. Βίκτωρ Παπακοσμάς
"Ο Στρατός στην Πολιτική Ζωή της Ελλάδας. Το Πραξικόπημα του 1909 και οι Επιπτώσεις του μέχρι σήμερα" Μετάφραση από την πρώτη έκδοση του βιβλίου που έγινε από το KENT STATE UNIVERSITY PRESS με τίτλο : The Military in Greek

Politics: The 1909 Coup d' Etat.

19. Ν. Αλιβιζάτος
"Οι Πολιτικοί Θεσμοί σε κρίση (1922 - 1974). Όψεις της
Ελληνικής Εμπειρίας" Εκδόσεις Θεμέλιο 1986.
20. Σπύρος Λιναρδάτος
"Από τον εμφύλιο στη χούντα. Τόμος πρώτος (1949-1952)".
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ 1977.
21. Σπύρος Λιναρδάτος
"Από τον εμφύλιο στη χούντα". Τόμος δεύτερος (1952-1955)"
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ 1978.

Β. ΑΡΘΡΑ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

1. Θ. Βερεμής
"Ο στρατός στην πολιτική μετά τον πόλεμο".

